

башкы бийлик жок, тек «колдоого алуу, жолдош-жоро» болууга асыгатат деп билген. Кадыресе, табияттын ар бир мүчөсүнүн пирлери адам менен олут, орду чамалаш катары көргөн.

Кыргыз баталарында «колдоочу» катары пайгамбарлардан Мукамбет, Илияс, Сулайман, Азирет, Батма-Зуура, Нух, Улукман сыяктуулар айтылып, алар да ар бир нерсенин пири катары айтылат (мисалы, суу башы — Сулайман, эмчиликтин пири — Улукман).

Кыргыз ак баталарында байыркы ата-бабанын ар- багына табынуу түшүнүгү боюнча «ата-баба арбагы,

Манас арбагы, арбак» сыяктуулар айтылып, буларга да «колдоочу» катарында «колдо, жөлө, көтөр, дем бер» деген өтүнүч, тилек айтылат. Майнаптай айтканда, кыргыз ак баталарындагы түшүнүктө адамдын ээлери «берүүчү, жалгоочу» болуп, бүткүл бийлик анын ээлеринде деп, андан жалбарып, жашооруп суранып-тиленилсе, ал эми табияттын, кубулуштардын пирлери «колдоочу» катары болуп, алардан «көмөк» тилен- ген. Бата тилөөчүгө (бата алуучуга) бата берүүчү жак мына ушуларды сурап, тилеп берген сөздөр ак баталар болгон. Ошого ак батаны берүүдө алакан жайган адам канча көп болсо, аруу-агдар, кадыр-баркы, чоң адамдар берсе бата өтүмдүү болот дегени аны сурап, тиленгендердин тилек, каалоосун берет дегени эле.

Кыргыз ак баталарында төмөнкүлөрдү суранып, мындай сөздөрдү колдонгон.

1. Өмүр, ден соолук суранган сөздөр — узак өмүр бер, көп жашат, башын таштан кыл, саламаттык бер, эсен-соолук болсун, жанын аман кыл.

2. Акыл, өмүр суранган сөздөр — акыл бер, кыраандык бер, эс бер, эстүү кыл, муратка жеткир, өнөрлүү кыл, илим бер, уз кыл, көөдөн бер, тос бер, көсөм кыл.

3. Күч-кубат суранган сөздөр — эрдик бер, эр кыл, эр бол, билектүү кыл, күчтүү кыл, дем бер, кубат бер.

4. Дөөлөт-ырыскы суранган сөздөр — кенч бер, өрүштү кенен кыл, олжолуу кыл, кетпес дөөлөт бер, ырыс бер, ырыскылуу кыл, берекет бер, кешик бер, шыбага бер, доор сүргүз, дүнүйөлүү кыл, даам бер, аштуу кыл.

5. Мартаба, акылак суранган сөздөр — намыстуу кыл, абийир бер, адеп бер, айлалуу кыл, арлуу кыл, дил бер, дил таза болсун, тилектүү кыл, уят бер, уяттуу кыл, мейирмандуу кыл, күйүмдүү кыл, ырайым бер, кайрымдуу кыл, адилдик бер, так бер, сый бер, бак, бакыт бер, кубаныч бер, урмат бер, адамгерчилик

бер, мартаба бер, таалай бер, аброй бер, атак бер, кең бейил бер, бешене бер, маңдайлуу кыл, жоомарт кыл, даңк бер, зыйнат бер, нарк бер, канаат бер, шаттык бер, даражасын көтөр, өркөнүн өстүр, бийлик бер.

6. Ак жолтойлук суранган сөздөр — куттуу кыл, ак жол бер, оң жолго сал, перзенттүү кыл, уул бер, жолду шыдыр кыл, баш бер, бирлик бер, ынтымак-тык бер, бейкуттук бер, тынчтык бер, өмүрлүк шерик бер, жубайлуу кыл, дос бер, жоро бер, жолдош бер.

7. Көрк-келбет суранган сөздөр — сулуу кыл, сулуулук бер, көрк бер, көрүктүү кыл, келбет бер, ажар ач, айбарлуу кыл, сүрдүү кыл, сымбат бер.

8. Диндик тилек сөздөр — бейиш бер, ыйман бер, акырет бер, аркы дүйнө бер, топурагын торколуу кыл.

9. «Манастан» тилек кылган сөздөр — Манастын эрлигин бер, Кошойдун жашын бер, Каныкейдин уздугун бер, Айчүрөктүн сулуулугун бер, Алмамбеттин акылын бер.

Жогоркулар кыргыз ойчулдугунда, киши жашоосунда болууга тийиштүү нерселер жана сапаттар болгон да, «аны бер, ушулар болсун» деген. Батадагы каалоо-тилектердин мазмундары да ушул сөздөргө түйүнүшүп айтылган.

Ал эми кыргыз ак баталарында «болбосун, сактасын» деген тилек айтылып, мындай сөздөр колдонулган:

1. Ооруу-сыркоодон сактасын деген сөздөр — дарттан, катуулуктан, чочуган желинден, кезиктен, мээнеттен, сынанаамдан, жабыркоодон, оорудан, онтогон оорудан сакта.

2. Өлүм-кырсыктан сактасын деген сөздөр — балаадан, бакпай балаадан, ар балаадан, мезгилсиз өлүмдөн, өлүмдөн, капылеттен, казадан, өрттөн, жалындаган өрттөн, агыны катуу суудан, капсалаң жуттан, көчкүдөн, жаман ашуудан, жаза тайып жолдон, татаал жолдон: тайгак кыядан, шайтандын азгырыгынан, бүлүк салгандан, карандай капсаптан, адашуудан, мүдүрүлүүдөн, сүрдүгүүдөн кесепеттен, ордон, уруштан, алдамчыдан, уудан, капкандан, тузактан, кылтактан, жазадан, заардан сакта.

3. Өкүм, кордуктан сакта деген сөздөр — каардан, кандын каарынан, жалаадан, жаппай жалаадан, жажууланган жалаадан, калбаадан, доочудан, доодон, кара өзгөйдөн, бүтпөс доодон, дооматтан, өктөгөн өкүмдөн, уяттан,

уятсыздыктан, кадамы катуудан, өйдө-ылдыйдан, кектен, коогадан, жазыктан, бүгүлүүдөн, аярдан, чуудан сактай көр.

4. Жоо жана жаман жоруктан сактай көр деген сөздөр — наадандан, көзү сууктан, чууттан, бөрүдөн, уурудан (аңдыган ууру, жашырылган уурудан), кастан, ач көздөн, дили карадан, ушакчыдан, көрө албастан, кара ниеттен, нээти жамандан, жоодон, чапкан жоодон, жалаңдаган жоодон, тилсиз жоодон, тийген жоодон, кулкуну бузуктан, душмандан, ичи жамандан, жаман ойдон, жаман тукумдан, жакырдан, жезиттен, күнүчүлдөн (сакта, ошондой кылба, жолотпо).

5. Тил-сөздөн сакта деген сөздөр — тилден (жаман тилден), дилинде мөөрү бардан, кайбат сөздөн, ушак сөздөн, сасык сөздөн, табадан, кер ооздон, каргыштан, ала ооздон, күңгүрөнгөндөн, күлүп сүйлөгөндөн, тетир батадан (сакта).

6. Диндик түшүнүк боюнча сакта деген сөздөр — арамдан, арам дүйнөдөн, арамдыктан, ымансыздыктан, тозоктон, тозоктун отунан (сакта).

Кыргыздын ак баталары жогоруда атап айткан «бер, болсун» деген жана «болбосун, сакта» деген тилек сөздөрдөн куралган болот. Бул сөздөрдү карасак, кыргыздардын жашоо турмушунда кандай сааттардын, нарктардын керектигин, эмнелерди асыл нарктуу баалай турганын, ал эми кандай жоруктардын, кылыктардын жаман экенин, эмнелердин «болбостугун» каалай турганын билип алабыз. Кыргызда ак-каранын ажырымы өтө айкын бир жашоо карашын биле алабыз. Баталардын бизге берген берекеси да мына ошондо болуп чыгар. Болуп да, кыргыздын ак баталарынан кандай адам болуунун өлчөм, ченемдери айкын көрүнгөн күзгү сыңары турат. Анданы «бер, берсин, болсун, жалгасын» деген сапаттар адамдардын дилин тазартууга алып барып, ошол сапаттар өзүндө болууну (мисалы: ар-намыстуу кыл) көкбөшүп, ошондой киши болууга далалат жасашат. Ал эми «сактасын, жолобосун, келбесин» деген нерселерден оолак болууну, андай жоруктарды жоюну (мисалы, чууттан, ушакчы- дан сакта) күсөгөндөрү батадан билинип турат. Ошондуктан, ак баталардын наркы анын адам тарбиялоо жагынан бадырайып көрүнөт дээр элек. Болуп да, бүт эле кыргыздын жөрөлгөлүү турмушуна жуурулуп алган ак баталар, алып айтсак, баланын ымыркайынан тартып эр жеткенге чейин болгон салттарында берилүүчү баталар баланын зээнине сиңип, эл берген батадагы адамдык сапаттарга (жигит болсоң элчил бол, ата-энени сыйла), андагы

нускаларга (жесирлерге жөлөк бол, жетимдерге көмөк бол) өздөрүн тезге матагандай матап, бата менен тарбия көрүп чоңоюшат. Ошого ак баталардын наркы анын тарбиялуулугунда деп айтууга болот.

Ак баталардын дагы бир наркы ал адамдарды мураттуулукка, тилектүү, үмүттүү жашоого алып бара турган мааниге ээ. Ак баталардын деми рухундагы көңдөй жерлерди толтуруп, топук алып, өз мурат-максатына жетүүгө чымыркантууга шык болуп берет. Ошого баталар кыргыз рухунда кылымдардан бери бек уялап келет. Баталарга болгон ишеними бекип, «жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт», «бата — сөздүн атасы», «ботонун куну — бир жут, батанын куну — миң кут», «баталуу эр арыбас, батасыз эр жарыбас», «атаңдан бото калбасын, бата калсын» деген сыяктуу турмушту корутундулаган макалдарды чыгарышкан.

Ак баталардын наркын көтөргөн дагы бир нерсе, ал кыргыздын сөз маданиятын алып жүргөн. Ак баталардагы сөздөр, ак тилектер адамдардын көөнүн жибитип, адамдар арасында мээр төгүүгө, сылык сыпайы сүйлөшүү маданийлигине пайдасын тийгизип келген. Кыргыздар качан да бири-бири менен көрүшкөндө жылуу сөз, ак тилек сөздөрдү айтып саламдашкан. Көрүшкөндөгү салам сөздөр аябай ыйбалуу болуп, ат-салоом алейком десе, тигил алейкума салам деп алик алган. Саламды алик алуу өтө чоң адамгерчилик катары каралган. Андан бөлөк (аман-эсен турасыңарбы? Эли-журт эсенби? Куш келипсиз, сиз менен таанышканга кубанам. Балдарыңар чоңоюп жатабы? Үй ичи тынчпы? Мал аманбы? Демдүү — тетик жүрдүңөрбү?) деген сыяктуу мамиле жылыта турган сөздөрдү колдонгон. Ал тургай, кыргыздар бирөөнүн сөзүн бөлүп, «сөз жырып» кетмейди айып катары билип, эгер сөз кошууга туура келсе: «кечириңиз, сөзүңүз оозуңузда, алтын шилекейиңиз оозуңузда, оозуңузга сөз салып койгонума кечириңиз, сөзүңүзгө аралжы, кечириңиз, сөзүңүздү бөлүп койдум» деген сыяктуу маданий сөздөрдү колдоно билген. Бул сөздөр ак баталардын каражаты катары урунулуп, бата, ак тилек сөздөр, жылуу сөздөрдүн наркын көтөрүп, кыргыздардын сөз маданиятын калыпташтыра алган.

Кыргыздардын ак баталарынын тарыхы эң узун. Тээ Эне-Сайдагы таштын бетине чегилген эстеликтердин ичинде баталардын өрнөктөрү калган. «Манас» баштаган эл ооз адабиятында баталар жыш кезигет. Ак баталарды кыргыздын

көсөмдөрү, акылмандары, ырчылары, төкмөлөрү, «оозунда алтын шилекейи бар» нарк-салтты тутунуп жүргөн адамдар чыгарышкан.

Биздин бул жыйнакка те кыргыз ак баталарынын үлгүлөрүн гана киргизе алдык. Эгерим сарамжалдуу эмгектенип, ата-бабанын баталарын илгертен толук чогулткан болсок, нече жүздөгөн томдор түзүлмөк. Бирок азыр айтпай болбойт, кыргыздарда бата берүү кандайдыр жөнөкөйлөшүп, эки ооз сөздү куюлуштуруп, жүрөккө жылуу тие турган сөздөр менен бата берүү жок эсе болуп кетип баратканда, бул жыйнакка бата чогултуу жумушу туш келип калды. Бардык эле көз көргөн, кулак уккан баталарды чогултууга аракеттенип, ак баталар кыргыздын орток түлкү деген түшүнүк боюнча, мындан мурда басма сөздөрдө жарыяланган баталардын бардыгын бул жыйнакка киргиздик. Болуп да, Кыргызстандан 2002-жылы жарык көргөн Кеңеш Жусупов менен Чоюн Өмүралиев түзгөн «Ак бата» деген китепчедеги баталар ичинен бизде жокторун толук алдык. Ооба, алар да биз жарыялаган баталарды ал китепчеде киргизгендерин китепченин алгы сөзүндө айкын жазышып: «кайсыл бата кимге тиешелүү деп таандыктап отурбай жалпы бердик» деген ойлоруна биз да кошулуп, бул жыйнакты түзүп чыктык. Кээ бир баталардын авторлоруна элден чогултуп басма сөздөрдө жарыялагандардын бул жыйнакка кирген баталары үчүн чоң рахмат айтамын.

Бул жыйнакка киргизилген баталар жыйнакты түзүүчү жагынан түрлөргө бөлүнүп чыгылды. Ар бир түргө өзүнчө түшүнүк макалалар жазылып, ак батадан пайдалануу берекетин ашырууга аракет жасалды.

Соңунда, ушул китепти окугандарга ушул ак баталарда айтылган жакшылыктардын бардыгы келсин, ушул ак баталар тийсин деген каалоо айтам!

Кармыштегин Макелен Өмүрбай.

ЗАЛКАР БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

«Залкар баталар» кыргыз ак баталарынын ичинде эң улуусу, өтө касиеттүүсү болуп, бул баталарды эл туу туткан, ишенген касиеттүү кишилер, пир болуп тутунгандар берген. Ал адамдарга эл назары түшкөн, бүткүл калк ынанган болот. Алардын оозунда чын эле «алтын шилекейи» бар, айтканы «эм» болот деген ишеним бекип алган. Бул залкар батаны берүүчү кишилер да оңой эле,

көрүнгөн жерде бата бере койбогон. Алар демейдеги дасторконго, же аш-тойлорго бата берип жүрбөй, кандайдыр бир олуттуу окуяларга, эли-журттун көксөөсүнө атайылап бата беришкен. Залкар баталардын берген ээси (автору) болот да, алардын дүйнөгө, табиятка болгон түшүнүгү терең, инсанат турмушунун тажрыйбасына тотуккан, эл акылмандары, көсөмдөрү, залкар адамдардын айткан сөздөрү курч, тилеги төп, болжолу анык болгондуктан, алар берген ак тилек — «залкар баталардын көбү эм болгон. Алар айткан акылман ак тилектер адам рухуна кыт болуп куюла калганда, дароо «боло калгандай» туюнууга жетишкен. Ошого жөнөкөй адамдардын берген баталарына бакканда, залкар, улуу касиеттүү (таза, жөндөмдүү) адамдардан «алтын шилекей» алып калууга ынтызар болуу пайда болгон. Ал тургай дили таза, элге кадырман адамдар «бөбөктүн оозуна түкүрүп» алтын шилекей чачып, ак батасын берген. Ошого «алтын шилекейиңизди чачык коюңуз» деген сөз калыпташкан түрү бар.

Чын эле, «залкар баталарды» эл рухун аздектеген, калк ишенимин канык билген, зили чечен, акылмандар чыгарганы, ал тургай «бата» деген мал ак тилек менен айтылган бул көркөм адабий тектин улун койгондор да залкар адамдар болгон деп айтууга болот.

Биз бул алгачкы «ак баталар» жыйнагыбызга төмөндөгүлөрдү залкар баталардын өрнөгү кылып көргөзүүнү ылайык көрдүк.

«Умай эненин батасы». «Умай» кыргыздардын сыйынуучу пирлеринин бирөө болуп, ымыркайдын өнүп-өсүүсүнүн ээси деген түшүнүк боюнча Умай энени улуу тутунуп келген. Умай эненин колу ымыркайга эм-дом болот, бөбөктү колдойт деген бекем ишеним болгон. Умай энелердин өтө бийиктеги элеси сүрөттөлүп, адамдардын дилиндеги ыйык ургаачы элестетилип, ургаачы заттарды, энелерди «Умай» деген сапаттын улуу талабына жетүүгө умтултуп салган.

«Умай» деген сөз «баланын шериги, жолдошу, ээси, тону» болот, «Умайга табынса, уул табат» деген макал бар дейт, «түрткү тилдер сөздүгүн» түзгөн Махмут Кашкарий (караңыз, уйгурча басылмасы, 1-том, 167- бет). Умай эненин кыргыз аңыздарындагы баланы калкалоо, өнүп-өсүүнүн ээси деген түшүнүк боюнча, кыргыз залкар баталарынын башы Умай эненин алтын шилекейи менен чачылган. Бул батада Умай эне өсүмдүктөрдүн, эгинчиликтин, малчылыктын жана башка табият мүчөлөрүнүн ээлерине (пирлерине) кайрылып, бардыгы

табияттын бардык мүчөсү, бир топ киндиктеш катары туруп, өсүп-өнүгүүгө тилектеш болууну, табиятты бурчалтпай, тепетеңдикте өнүп-өсүүгө ак тилек айткан. Биз Умай эненин батасын залкар баталардын башы тутунуп, көпчүлүктүн өндүрүш, жаңы иш башында ийгиликтер каалаганда эл аксакалдарынын оозу менен айтып жүрүүбүзгө тийиш экен. Умай эненин батасы ушул бирөө гана эмес экени белгилүү, мындан аркы баталарды жыйноо жүрүшүндө көптөп чогултууларына ишенебиз.

«Баба дыйкан батасы». Баба дыйкан кыргыздын аңыздык түшүнүгү боюнча эгинчиликтин ээси. Ал үрөөндөн баштап, чечтеген кызылдын, жалпы эле дандын пири болуп, данды коргоочу, калкалап өстүрүүчү деп каралган.

Кыргыздын аңыздык элесинде Баба дыйкан «боз кептер» болот имиш. Ал эгинди, кызылды калкалап, эгинчиликке берекет алып келет деген аңыз айтылат.

Жуңго кыргыздарында (кээ бир жерлерде) ушул күндө кыргыздын кызылын сузарда эки ырым жасашат: анын бирөө, «Аккуланын акы үчүн» элден мурда бир күрөк сузуп, кыrmандын төрүнө коюп коёт. Бул «Манас» эпосундагы Манастын буудай эгип, ал буудайга Аккула тайды алмаштырып келген окуясы менен кандайдыр бир тектик байланышы ырымдык жорук менен сакталып калганбы? Ал эми дагы бир ырым, кызыл сузганда «кепсен» бермей бар. Жарды-жалчыга дандан кепсен бөлөт. Ушунун бардыгы Баба дыйканга байланыштуу түшүндүрүлөт.

«Баба дыйкан батасы» кыргыздын залкар батасынын бирөө болуп, бул айдоо жерге үрөөн себерде колу берекеттүү, дили таза киши үрөөн себүүнүн эң алгачкы башталышында, бир ууч үрөөндү сепкенче айтылат. Батанын негизги мазмуну бул үрөөндөн өнүп чыккан дан жалгыз эле эгүүчүнүн өзү үчүн өнбөй, дагы табияттагы жан-жаныбарлардын акысы, алардын ырыскысы үчүн өнүү керектигин айтат. Ырыскы ала турган жан көп болсо, дан да ошончо мол чыксын дегени. Дагы бир жагынан, кыргыздын табияттагы жан-жаныбарлар менен ырыскылаш бирге жашоо таанымын ушул батадан байкатып турат.

«Манастагы» баталар. «Манас» эпосу кыргыздын билим китеби. Андагы бардык маданияттын ичинде кыргыздын ак сөз — бата маданияты, өтө жогору ченде камтылып бизге жетти. Жалпы кыргыз журтчулугуна белгилүү «Кошойдун батасы» деп аталган залкар бата баш болгон көптөгөн баталар «Манаста»

айтылат. Батанын өрнөгү боюнча «Манастагы» баталар олуттуу окуяларга карата айтылган. Андагы бата берген адамдар кыргыздардын рухуна да кыт болуп куюлгандар болуп, бул жыйнакка «Манастагы» залкар баталардан Жусуп Мамай айтымындагы Кененимге берген Бакайдын батасы, Бекбачага берилген баталар, Каныкейдин батасы жана Сагымбай Орозбак уулунун айтымындагы «Кошойдун батасы» үлгү катары алынды.

«Бакайдын батасы». «Манас» эпосунда Семетей, Бакай, Каныкей, Күлчоро сыяктуулар Кызыл алп дөөнүн дүмөгү менен Шамырымдын тоосуна камалып кыйын кезеңде калганда, Манастын төртүнчү урпагы Кененим ат көтөргүс алп болуп жетилип, эч кандай ата-бабасынын каруу-жарагы менен жабдынбай эле дөөнү түптүү теректи жулуп алып ошону менен чапкылап, таш менен койгулап өлтүрөт. Ошондо Бакай бата берген. Андан кийин да пери кыз, эл-журт көп жолу бата бергени айтылат.

«Манас» жомогунда Манастын бешинчи урпагы Бекбача баатырга эл-журт көп жолу бата бергени бар.

«Кошойдун батасы». Кыргыз баталарынын эң нарктуусу катары каралат. Бул Манас баатырдын тукумун улоого, Манастын жолун жолдоочу тарыхый адамдын дүйнөгө келишине төтө байланыштырып айтылып келет. Бул батанын берилүү ыңгайы Каныкейдин уздук өнөрүнө, атап айтканда, Кошой баатыр жер бетинде адам калбай келген «Көкөтөйдүн ашындагы» өтө чоң күрөш майданында күрөшкө чыгууда ылайыктуу шым табылбай, айласы түгөнүп турганда, Каныкей жасаган кандагай шым Кошой дөөнү ыраазы кылат. Мына ошол уздукка ыраазы болгон Кошой алакан жайып, бала көрбөй жүргөн Каныкейге бата берет. Анда ар улуттан, ар динден болгон майдандагы элдин баары бирге «оомийин» деп батага кошулушат.

Ошол батадан улам Каныкей Манаска Семетей уулду төрөп берет. «Манастагы» бул Кошойдун батасы кыргыздардын батага болгон ишенимин ого бетер бекемдеп турат.

«Манастагы» залкар баталарга Каныкейдин уулу Семетейди Каракандын элинен өз жергесине аттантар кезде берген батасы да кирет. Ал бата Манас баатырдын улуу ишин улоочу данакер катары көрүнөт. Майнаптаганда «Манас» жомогундагы баталар өзүнчө бир топ көлөмдү түзөт. Аны жыйнактап, залкар баталардын түрүнө коюу мындан аркынын милдети болмок.

«Эне-Сайлык Кыргыз атанын батасы». Бул залкар баталардын ичинен эң эски баталардын бирөө болууга тийиш. Бул бата көрүнүктүү тарыхчы Бутанаев жазган «Эне-Сай кыргыздары» деген китептен алынды. Ал китепке ошол жердеги эл оозунан жазып чогулткан «уламыштар» аркылуу кирген экен.

Батанын берилүү ыңгайы мындай болгон: ошол кездин жоосу кыргыздарды өз жергесинен сүрүп бөлөк жерге алып жөнөгөндө, жер менен киндиктеш болуп калган Кыргыз ата балдарын чогултуп туруп бата берип, «өз тоолорубузду унутпагыла, кайра келгиле» деген мааниде терең батасын берген (Бутанаев «Эне-Сай кыргыздары» деген китептин 42-бети). Бул бата чыгуу доору жагынан байыркы баталардын үлгүсү, байыркы тил боюнча сакталып калган түрү болуп эсептелет. Байыркы батанын ташка чегилген бир кертимин да бул залкар баталардын ичинде көргөздүк. Максатыбыз биздин бата маданиятыбыздын башаты тээ баштапкы кезден келе жатат дегендей табыштоо болду.

«Угуз наамадагы» бата». Бул бата «Угуз наама» чыгармасынан алынды. Жазма түрүндө бизге жеткен «Угуз наамадагы» бата биздин залкар баталарыбыз катары саналат. «Угуз наама» чыгармасы XIII — XIV кылымда кагаз бетине түшкөн. Азыр бир нече кол жазма нускасы сакталып калган.

Бул батаны берүү ыңгайы: Угуз хакандык такка олтурганда элдин берген батасы жана Угуз хакан өзү баатырларына, иш билгилерине берген ыраазычылык баталары болуп эсептелет. «Угуз наамадагы» бата биздин бата-салтыбыздын тээ байыртан эле жүргөнүн, батанын берилиши өз кезинде бийликти жалпы колдоого алып тургандыгынын бир далили катары көрүнүп турат. Кадыресе батанын курамын, түзүлүшүн изилдөөдө бул байыркы жазмага түшкөн батанын мааниси зор.

«Кут алчу билимдеги бата». Бул залкар батанын үлгүсү Жусуп Баласагындын улуу чыгармасынан алынды. «Кут алчу билим» аттуу бул улуу чыгарма 1069-жылы жазылган болуп, мындай батанын үлгүсү жазма түрүндө бизге жеткен.

«Махмут Кашкарийдин батасы». Бул залкар бата «Түркү тилдер сөздүгү» («Дивани лугатит түрк» 1075 — 1094-жылдары жарык көргөн) аттуу улуу чыгармадан алынды. Батаны ушул чыгарманы жазган Махмут Кашкарий китептин кириш сөзүндө жазып, Халифа Мухаммет уулу Абылкасым Абдылла Муктеди Бийемирилла улукка арнап берген. Батанын салттык түзүлүшү, сөзүнүн

баяндоо күчү, чын эле Махмут өзү айткандай «түркү элдеринин сөзгө чеберимин...» дегенин ырастап турат. Махмут Кашкарийдин жазган батасынын бизге келип жетиши, ак баталарыбыздын кайнар булагынын калыпташкан «оргумасын» элестетип, бата айтуу көркөм сөз өнөрүбүздүн тарыхын ого бетер таасын көргөзө алат.

«Токтогул ырчынын батасы». Токтогул ырчы (1320 — ?) кыргыздардын XIV кылымдагы уламыштан бизге Жеткен улуу ырчысы болгон. Бул улуу ырчынын бизге жеткен чыгармалары көп эмес, бирок нече кылым өткөнүнө карабай, эл ичинде бир нече ыры сакталып

калганы шүгүрчүлүк. Ал эми Токтогул ырчынын батасы да ошол чыгармаларынын ичинде берилген болуп, XIV кылымда кыргыздын Бердибек хаканы такка олтурганда куттуктап берген батасын бул залкар баталарыбызга алтындын күкүмүндөй кылып алдык. Элибиз ичинде «Токтогулдай ырчы, Толубайдай сынчы бол» деген ылакап сөз Токтогулдун чоң ырчылыгын күбөлөй алат.

Токтогул ырчынын батасы кыргыздардын бата берүү салты, батаны чыгаруучулар ырчылардан, чечендерден боло тургандыгынын баш жагын көрсөтүп берет.

«Арстанбектин батасы». Арстанбек Буйлаш уулу (1824-жылы туулган) кыргыздардын «булбулу» аталган чоң ырчы болгон. Бул ырчынын бизге жеткен батасы акындык чыгармачылыгында, атап айтканда, Жеңижок (Өтө) ырчы канат күүлөп, эл ичине ырчылык улуу жумушун баштаган кезде берген батасы болуп эсептелет. Арстанбек ырчы кыргыз ак баталарын кандайдыр күчтүү баян деңгээлине жеткиргенин берген батасынан байкоого болот.

Арстанбектин батасы кыргыз ырчысы кандай болсо боло тургандыгы жөнүндө талап коюп, «ырчы болсоң сынчы бол» деген сыяктуу ырчылыктын бийик жерлерин көргөзүп, «ошондой бол» деген баталык баян ыкымын колдонгон. Андан көркөм өнөрдүн пирлери «Камбаркан» сыяктуулар «колдосун» деген батанын жөрөлгөлүү курамасы боюнча курч сөздөр менен батанын бийик бир чокусун көрсөтүп турган. Ошого Арстанбектин батасы залкар баталарыбыздын ичинде турууга тийиш.

«Токтогул Сатылган уулунун батасы». (1864 — 1933) Токтогулдун батасы ушул замандын ырчылары чыгарган бата нускасынын өрнөгү катары каралат.

«Тоо булбулу Токтогул» өмүрүндө жүздөгөн баталарды айтса керек, бирок бизге жеткени аз болду. Эң жакшы жери Токтогулдун батасы биздин бата маданиятыбыздын дагы бир түрүн, атап айтканда, айтыш ырларында берилген батанын өрнөгүн көрсөтө алат. Бул залкар баталар бөлүмүнө кирген Токтогулдун батасы 1922-жылы Кетмен-Төбөнүн Итагар жайлоосунда өткөн чоң тойдо Калык ырчы экөө алым сабак ырдашып жаткан ыңгайда берилген.

«Чыңгыз Айтматовдун батасы». Чыңгыз Айтматов (1928-жылы туулган) заманыбыздын дүйнөгө таанылган жазуучусу, бул улуу жазуучуда кыргыздын жөрөлгөлүү ак баталарын жогору бийиктикте, элдин руху катары тутунуп келген. Чыңгыз Айтматовдун баталары өзүнүн чыгармаларында жазма адабияттын көркөм бүктөмү аркылуу берилген. Алып айтсак, «Ак кеме» повестинде кыргыздын залкар батасын «Бугу эненин» оозу менен берген. Бул бата кыргыз ак баталарынын өтө көркөмдүктө, тоо көтөргүс күчтүү баян менен жалпы кыргыз укум-тукумуна берген бата болуп, кыргыздын кыргыз болуп жер бетинде жүрүшү, эне тилин оозунан түшүрбөй келгени ушул батага бекем байланып калгандай туюлат кишиге. Ошого Чыңгыз Айтматовдун батасы кыргыз залкар баталарынын эң бийик шаңын көрсөтүп тура бермек.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларында накай ак тилек сөздөр, ак баталардын алтынынын күкүмдөрү көрүнүп, эл ичин жылытып келет. Бул залкар баталар бөлүмүбүзгө өзүбүз жыйнаган гана үзүмдөрүн киргиздик. Чыңгыз Төрөкул уулунун ак тилек сөз кубатын, ак баталарын толук жыйнак кылып коюу мындан аркынын зарылдыгы болуп турат.

«Жусуп Мамайдын батасы». Залкар манасчы Жусуп Мамай «Манас» жомогун сегиз урпакка жеткирип айткан заманыбыздын эң чоң манасчысы. Ал айткан «Манастан» кыргыздын тил кенчин, маданият башатын, тарых издерин, кол өнөрчүлүгүн таамай таап ала алабыз. Ошого Жусуп Мамай кыргыз элинин улуу инсаны, байыркы рухунун туу чокусун бизге көргөзгөн адам болуп олтурат.

Жусуп Мамай мына ушул биздин эле таңда көптөгөн баталарды чыгарган киши, бирок биздин сарамжалсыздыгыбыздан аны эмгиче толук жыйнай элек жүрөбүз.

Жусуп Мамай айткан «Манас» жомогунда көптөгөн ак баталар айтылат. Аны «Манастагы» баталар дегенде үлгү көрсөттүк. Бул жерде айтылып жаткан «Жусуп Мамай батасы» биздин эле тушубузда айткан кыргыздын ак

баталарынын үлгүсү катары берилип олтурат. Жусуп Мамай берген бул жыйнакка киргизген батанын берилүү ыңгайы да бөтөнчө болгон. 1984- жылы Улуу-Чат ооданында чоң жер титиреп, мурдагы шаарчасы уранды болуп калган. Кийин оодан шаарчасын которуп салган. 1987-жылы 7-айдын 29-күнү Жусуп Мамай Үч-Таш жайлоосунда ачылган «акындар айтыш жыйынына катышып, кайра келе жатып, жаңы салынган шаарчанын (толук курулуп бүтө элек) жол боюндагы капкасына келип, чогулган эл-журт менен көрүшкөн кезде, жаңы шаарчага арнаган тарыхый мүнөздүү батасын берген.

Мында дагы бир батасы 2000-жылы Үрүмчүдө өткөн Нооруз майрамында элге берген.

Төмөндө жогорку биз тааныштырган залкар баталардын өзүн окуйлу.

УМАЙ ЭНЕНИН БАТАСЫ

Теңирим берген көк майса,
Жаралган атам заманда.
Күтүшөт көктөм майрамын,
Асманда жылдыз, ай, күн да.
Көктөм, көктөм, көктөм,
Күттүк биз сени салайга.
Теңирим берген көк майса,
Көк менен жердик көркү бул.
Көйкөлгөн тоого көрк берген,
Кызгалдак, каакым көп болгон.
Көктөм, көктөм, көктөм,
Теңир көк берген көк байса,
Келе көр бизге тезирээк.
Жер айрылып көк чыксын,
Желин айрылып сүт чыксын.
Угулсун көктөн күлдүрөк,
Көктөм, көктөм, көктөм,
Келе көр бизге жел, көктөн.
Теңирим берген көк байса,
Көп күттүрбөй бизге кел.
Кош өгүзүн шаймандайт,

Баба дыйкан үрөөн сээп,
Көктөм, көктөм, көктөм,
Келе көр бизге жел, көктөн.
Теңир көк берген көк байса,
Дыйкандарга эгин бер,
Малчыларга төлүн бер,
Кампа толо дан болсун,
Короо толо мал болсун.
Мал кармаган бай болсун,
Арбын айран, мол болсун.

Кымыран кымыз көп болсун,
Мал атасы Малабай,
Элге майлуу сүт берсин.
Ойсул ата, ой Камбар,
Элге шыбат, күч берсин.
Камбар ата балдары,
Кара курттай жайнасын.
Чычаң ата, ай мүйүз,
Чолпон ата, кумпа баян,
Солто мерген, черте баян,
Жамаатына жар болсун.
Адам ата балдары,
Акыл менен иш кылсын.
Үрөөн сээп, мал багып,
Эмгек менен күн көрсүн.
Кайыптарды сыйласын,
Чер токойду кыйратып,
Кайың, талды кыйбасын.
Ой-тоодогу кайберен,
Ойрондолуп ийбесин,
Көк теңир жар болсун,
Бейилдери оңолуп,
Касташкандар токтолсун.

Согушкандар жоголсун,
Ымандары оңолуп,
Каниет кылса баарына,
Кайыр берсин көбүрөөк,
Жетим, жесир, карыпка.
Өкүмчүлүк кылбасын,
Карыларын урматтап,
Кичүүлөрүн сыйласын.
Узун болсун өмүрү,
Оорубасын, оңолсун,
Учуктары узарып.
Бала күтсүн, бар болсун.
Кылган ишин жактырып,
Көкө теңир колдосун.
Оомийин!

БАБА ДЫЙКАНДЫН БАТАСЫ

Коңур салкын жел келет,
Жер жылымдап, кар эрип.
Кош эмчеги тырсыят,
Кыз толукшуп бой керип.
Жерден келет жел кабар,
Тал, теректер көгөрүп,
Уйкуда жандар ойгонот.
Өлбөстүккө күн көрүп,
«Мезгил келди чачкын» — дейт,
Чечте үрөөн үн салып.
Күңгүрөнөт чыгыш жак,
Жеңгенсийт жаз кыш айды.
Амач карма дегенсийт,
Албан талаа дыйканды.
Көктү бузат көк бука,
Амал айкын кабарлап.
Жер кулагы жети кат,

Жер иштеткен адамзат.
Жерден кабар алышар,
Жер эмгекти кадырлайт.
Жер куураса алаамат,
Жер кулагы жети кат,
Жер иштеткен адамзат.
Калайыкка дан керек,
Аппак күндөй нан керек,
Амач карма, жер айда,
Ай талааны чиймелеп.
Арпа, буудай дан айда,
Сулуу, нокот, таруу айда.
Конок, зыгыр кошо айда,
Ак жүгөрү, май айда,
Дарбыз, коон дагы айда,
Кан, калемпир, кара мурч,
Сарымсак, сабиз калтырба.
Дагы айтарым дагы бар,
Албан дыйкан угуп ал.
Эгин экпей арык чап,
Ашуун болсун эгиниң,
Тоонун тунук суусун бак,
Жер кулагы жети кат,
Жер иштеткен адамзат.
Өрттөй болсун өгүзүң,
Өткүр болсун амачың,
Алас болсун аштыгың,
Уста пири Дөөтү,
Амачыңды оңдосун.
Уйдун пири Ай мүйүз,
Амач тарткан күч кирсин.
Күн күркүрөп, жамгыр жаап,
Күлдүр ата колдосун.

Үн атасы Камбаркан,
Ай талаага күч чачсын.
Өнүп чыксын үрөөнүң,
Өсүп чыксын жүрөгүң.
Суу атасы Сулайман,
Көктөн, жерден колдосун.
Жердин пири жел эле,
Кабыл алсын дилиңди.
Жел атасы Желкайып,
Булут айдап буулуксун.
Дыйкан терин чуурутуп,
Ободон жамгыр куюлтуп.
Күндүн пири Күн теңир,
Суу менен бирге нур берсин.
Жарык берсин, жан берсин,
Чычкан пири Чие ата,
Жамаатына жар кылсын.
Ийин казып, жер көөлөп,
Жер кыртышын жумшартсын.
Жерге түшкөн үрөөнүң,
Жети күндө жарылсын.
Майсалары узарсын,
Умай эне ак чачсын.
Үркөр ата тогошуп,
Алас болсун эгиниң,
Көкө теңир жар болсун,
Кызыр ата даарысын.
Умай эне дем берсин,
Күч өгүзүң кош болсун,
Күткөн көктөм куш болсун.
Оомийин!

МАНАСТЫН БАТАСЫ

«Энеси суу кыргыздын,
Атасы тоо кыргыздын»,
Көрдүңбү сөздүн уңгусун.
Ала-Тоо бойлоп көчкөн эл,
Аркайган тоодо өскөн эл,
Кирин карда жууган эл,
Киндигин музда кескен эл,
Заңкайган нечен тоо менен,
Салгылашып келген эл.
Ак элечек арсак тоо,
Жалтырак муз, аппак кар,
Жамбаштап жатып көнгөн эл,
Малын карга жайган эл,
Кыргыз деген неткен эл,
Мөңгү суусун ичкен эл.
Күркүлдөгөн, жыттанып,
Күүлөнүп аккан сууларды
Күн эмес, түндө кечкен эл,
Таш жазданып көнгөн эл.
Талашып салкын шамалды,
Булут менен келген эл.
Булуттуу тоонун ичинде,
Тоодо өнүп өскөн элге
Ойдогудай иш болсун,
Оодарылгыс тоо болсун,
Оморулгус бел болсун!

(Алынды Жусуп Мамай айтымы «Кененимден»).

КОШОЙДУН БАТАСЫ

Абакеңиз эр Кошой,
Дастарын (селде баш кийим) кыйгап чалынып,
Жаратканга жалынып,
Алакан жазды буркурап,

Атпай журттун баарысы,
Бата кылды чуркурап,
Көп жыйылган өз ушул,
Көпчүлүктүн көзүнчө,
Кошойдун айткан сөзү ушул:
Тилекти берсе бир алда,
Туулса мындан бир бала,
Ургаачы болбой, эр болсун,
Аюу болбой, шер болсун!
Атышканын алсын деп,
Күрөшкөнүн чалсын деп,
Өлөңдүү жерди өрттөгөн,
Өзүнөн пенде өтпөгөн.
Тулаңдуу жерди тутантып,
Туугандын баарын кубантып,
Кара сууга кан куюп,
Кайратын калк, эл туюп,

Суу ордуна кан төгүп,
Катылышкан душманын,
Өгөөлөсүн темирдей,
Акыры тууса эркеги,
Аты болсун Семетей.
Арууке келин баласы,
Акылдашы ар качан,
Ага болсун чын жоро,
Аты болсун Күлчоро.
Кыдыра кырчын тал болсун,
Кырга чыга бергенде,
Семетейге кылуучу кудай жар болсун.
Ак болотун майласын,
Ачуусуна келгенде,
Абыке, Көбөш, кан Жакып,
Ошолорду жайласын.
Кыйыгына тийгенде,
Кырк чороңду жайласын.
Кара болот кайрасын,
Каарына келгенде,
Кан Коңурду жайласын!

(Сагымбай Орозбак уулу, 3-китеп, 215-бет).

БАКАЙ АТА БАТАСЫ

Айтулуу шумкар көздүү бол,
Адам таппас сөздүү бол.
Байсалдуу артык үзүлбөс,
Бак баштаган күчтүү бол.
Балага балтыр бешик бол,
Бакытка ачык эшик бол.
Улууну сыйлап жетик бол,
Кичүүгө өмүр кешик бол.
Аккан суунун шары бол,
Балбандардын алы бол.

Оорулууга дары бол,
Опол тоодой кары бол.
Кыдыр болсун жолдошуң,
Кыйың күн башта болбосун.
Ыйык тут Манас ордосун,
Оомийин кудай колдосун!

(«Кыргыз маданияты» гезитинен алынды).

БАКАЙДЫН БАТАСЫ

(Кененимге берген бата)

Баргын, балам, бар деди,
Бабаң Манас арбагы,
Болсун сага жар деди.
Агызып кетчү кыяндай,
Сел болгунуң, Кененим.
Оморулбас залкар тоо,
Сен болгунуң, Кененим.
Аккуулар ашып уча албас,
Бел болгунуң, Кененим.
Ак каздар учуп ото албас,
Көл болгунуң, Кененим.
Казып адам түгөткүс,
Кен болгунуң, Кененим.
Алтымыш уруу алашка,
Жалгыз сен, болгунуң Кененим.

КАНЫКЕЙДИН СЕМЕТЕЙГЕ БАТАСЫ

Баргының, балам, жол болсун,
Кудайым сени колдосун.
Атаң башта кол берген,
Кожо Асан болсун жолдошуң.
Бастыргын, балам, жол болсун,
Басташкан душман кор болсун.
Арбагы колдоп атаңдын,

Айбатың журттан зор болсун!

* * *

Жетимиш пирге кол берген,
Жетир ирет Кызыр жол берген,
Атакең Манас колдосун.
Алтымыш пирге кол берген,
Алты ирет кызыр жол берген,
А дүйнө кеткен атаңдын
Арбагы сени колдосун!
Баргының, баатыр, жол болсун,
Жол болгондо мол болсун.
Кас санаган кишиң,
Таманыңда кор болсун.
Арбагың өсүп жол болуп,
Оорагың журттан зор болсун!

(«Семетей», 133-бет)

ПЕРИ КЫЗДЫН КЕНЕНИМГЕ БАТАСЫ

Кубатыңдан айрылбай,
Көп жашка чыгып карыңыз,
Ишиңиз кетсе оңунан
Эркек бала табыңыз.
Өзүңдөн ашкан эр болсун,
Ошол тапкан балаңыз.

БЕКБАЧАГА ЭЛДИН БЕРГЕН БАТАСЫ

Бата берип калың эл:
«Ачык болсун жолуң шар,
Жолдошуң болсун Кызырлар,
Аттандың баатыр, жол болсун,
Жолуңда жолборс жолдосун!
Кастарын тиккен алашка,
Таманыңда кор болсун!
Эл үчүн кылган эмгегиң,

Эселден дениң соо болсун!
Ишинди кудай оңдосун,
Кас санаган душмандын,
Каны агып сен болсун!»
Бата берип баркырап,
Баары журт калды чуркурап.
Жолуң ачык жолборсум,
Кырк чилтен болсун жолдошуң.
Айкөл төрө Манастын,
Ай Хаканым, өмүрүң болсун кол узун!
Төрөлүк болсун кол түзүн,
Теңирим түштө көргөнүм өңгө келтирсин,
Тең дүйнө жериң уругуңа бердирсин!

ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН БАТАЛАРЫ

(«Кут алчу билим» китебинен)

О, Кудай, ак пейлинди арттыра көр,
Жамы журт момундарга теңчилик бер!
Кутман элиң, өмүрүң узун болсун,
Эл тизгиниң кармаган бекем колсуң.
Куттуу эрге кутман атак туш болсун,
Түбөлүккө ушул аттан кут конот.

МАХМУТ КАШКАРИЙДИН БАТАСЫ

Теңири анын мартабасын ар дайым, жогору кылсын;
Өмүрүн ыраат — дөөлөт ичинде узак кылсын;
Анын улуктугунда теңдеши жок
Оорактуу негиздерин былк этпес кылып бекемдесин;
Анын буйрук, жоболорун кеңейтсин жана күч алтсын;
Адам балдары анын кайрымдуулугунан
жылдыздардай жетик бакыт тапсын,
Анын тилеги орундалып, ар бир ийгилиги ак жүрөк досторун кубантып жүрсүн;
Теңири анын каар-казабына калган жоосун ого бетер кар кылсын,

Анын көлөкөсүн, көркүн, кудуретин,
адамдык сапатын жана жетиктигин мусулмандардын үстүнөн алыстатпасын.

ТОКТОГУЛ ЫРЧЫНЫН БАТАСЫ

Берендигин карматып,
Бердибек болду каныбыз.
Берек түркүн балдары,
Тынчыды эми жаныбыз. .
Куттуу болсун каныбыз,
Кумардан чыктык баарыбыз.
Аман болсун жаныбыз!

АРСТАНБЕКТИН БАТАСЫ

(Жеңижокко берген бата)

Ырчы балам, Жеңижок,
Сенде ырчылыктын кеми жок.

Шаймерден сени колдосун,
Барбардигер кудурет,
Бааналап ишиң оңдосун.
Улардай таңшыр убагың,
Баяда минтип айткан деп,
Камбаркан баба колдосун.
Кыдыр даарып жол болсун.

Ырчы болсоң сынчы бол,
Зөөкүрдү чабар камчы бол,
Кургак жерге тамчы бол,
Дүлөйлөргө кулак бол,
Чөлдүү жерге булак бол.
Аргымак минген баатыр бол,
Алсыздарга жакын бол.
Күлүк минген күчтүү бол,
Күйдүргүгө миздүү бол.
Жесирлерге жөлөк бол,
Жетимдерге көмөк бол.

Канкорлорго касап бол,
Калп айтканга мазак бол.
Ууруларга айгак бол,
Ушакчыга сайгак бол.
Бечарага калка бол,
Беделсизге арка бол.
Ашта, тойдо мырза бол,
Аптыгып алкым агытпай,
Акындарга нуска бол.
Кара өзгөй болбой, калыс бол,
Кошоматтан алыс бол.
Усталарга балка бол,
Баатырларга калка бол.
Коркокторго уруш бол,
Кош сөздүүгө буруш бол.
Карыяга кайрым бол,
Алы жокко айбар бол.
Ашы жокко айран бол,
Эрегиш чыкса элчи бол,
Эл-журтуңдун кенчи бол.
Аш менен тойдо көркү бол,
Тону жокко бөркү бол,
Желек кармар жетик бол,
Жардыларга кешик бол.
Жармачтарга эшик бол,
Жери жокко конуш бол.
Эти жокко союш бол,
Бейилдүүгө бейпил бол.
Ысаптууга байыр бол,
Мүлдө журтка шайыр бол.
Таразанын ташы бол,
Ырчылардын башы бол.
Калктын зарын зардап өт,

Качанкы ырын ырдап өт.
Калк көңүлүн чалкытып,
Каниет алып жыргап өт.
Элдин зарын зардап өт,
Эзелки ырын ырдап өт.
Эл көңүлүн чалкытып,
Эргүү алып, жыргап өт.
Уламаны улагын,
Улардай таңшыр убагың.
Баяда минтип айткан деп,
Кек сактап, сөздү куубагын.
Санат сөздү сабагын,
Сабап айтар убагың.
Санаа тартпай жыргап өт,
Сакадай болгон чырагым.
Күлүк минип гүлдөп өт,
Күмүрөй журтка сүйлөп өт.
Жорго минип жолдо өт,
Жамы журтка ырдап өт.
Ырың журттун ынагы,
Өзүң болгуң чырагы.
Балам, нуска сөзүң кап болсун,
Санат ырың сан болсун.
Санжыра сөзүңүз болсун,
Калың кыргыз элине,
Кадырың артып, бак консун!

ТОКТОГУЛ САТЫЛГАН УУЛУНУН БАТАСЫ

(Айтыш)

Токтогул:

Баштай бер, Калык батаны,
Бата берип кайталы.
Кыскартып айтып, Калыгым,
Аттын башын тарталы.

Калык:

Ак тоюң ыракмат,
Аман болсун балдарың.
Акыл-эсин үйрөтсүн,
Айылдагы чалдарың.

Токтогул:

Тойпоңдогон балдарың,
Токтунун майын ашасын.
Таалайлуу болуп балдарың,
Токсонго чыга жашасын.

Калык:

Сербендеген балдарың,
Серкенин майын ашасын.
Саламат болуп балдарың,
Сексенге чыга жашасын.

Токтогул:

Каргадай болгон балдарың,
Кабзул Аазам колдосун.
Илбериңки жаш келин,
Ишиңди кудай оңдосун.

Калык:

Кадырлашың карабай,
Аман болсун жолдошуң.
Чар тарабың кеңейип,
Чоң ырыскы орносун.

Токтогул:

Акындар бата берди деп,
Ар убак эске ала жүр.
Алтымыш ашып, келиним,
Алганың менен доорон сүр!
Оомийин, балам батага,
Ыракмат эне-атаңа.

Ыраазы бол, келиним,
Ырчыдан кеткен катага.

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН БАТАСЫ

1

Бугу эне: Жер тилип эгин экиле,
Мал багып, балык улагыла.
Ошентип бейпил теңчилик,
Бейкут тынчтыкта миң-миң жыл өмүр сүргүлө.
Учуңар узарып, Урук-тукумуңар көбөйсүн.
Алдыңарды бала басып, Аркаңарга мал толсун.
Сүйлөсө тилге жатык, укса кулакка мукам,
алыстан ала келген эне тилиңерди,
укум-тукумуңар унутпасын.
Эне тилинде эли, жерин даңазалап ырдап жүрсүн.
Кишиден кем болбогула, Башка элге тең болгула.
Мен эми силерге,
силердин укум-тукумуңарга Умай энемин,
силер менен түбөлүккө бирге жүрөм.

2

Силерге киттин махабаты, иттин адалдыгын каалаймын!

3

Кызың Манастын келини Айчүрөктөй сулуу болсун, жараткан эгем экөөңө
жана биздин да перзентибиз атыккан кичинекей периште Айчүрөккө урабас
урук, кууса кетпес бак берсин!

(Мухтар Шахановдун кызына берген батасы.

«Аскада калган аңчынынзары». 391-бет).

4

Артыбызда өз кемелерин өмүр деңизинин азуу толкундарына каршы салып
мүлдө жаңы, азоо, канаттуу урпак келатат. Ылайым бизге бийик көрүнгөн
чокулар аларга жапыс болсун, Тумандуу, күмөндүү, мунарык кездерде биз
согулган жар таштардан алардын кемеси аман өтсүн. Биз жете албаган арманга
ошолор жетсин...!

Ооба, тагдыр биздин колубузду

руханий байлыктан боюн оолак
кылган башчылар менен кабыштырбасын!

(Ч. Айтматов «Аскада калган аңчынын зарынан» алынды).

ЖУСУП МАМАЙДЫН БАТАСЫ

1

Оомийин Улуу-Чаттын жаңы шаарына:

Жер чөйчөгү Кызыл-Ой,

Айлым кылымдар бою үзүлбөсүн той!

Алтын капкасынан ырыс-кешик

Чубуруп кире берсин жылып ой.

Ушул жердин соккон жели менен

Бакъхт-дөөлөт жапырып кирсин.

Таштарына таруу өнсүн,

Кумдарына күрүч өссүн.

Ак кармаса алтын болсун,

Гүл кармаса күмүш болсун.

Төрт райондун чогулган элге

ушул жаңы шаарча кут болсун.

Ынтымак, ырыс, береке

түбөлүккө жаңы шаарга жуп болсун!

Оомийин!

Нооруз майрамга: Улус-ноорус оң болсун,

Төрт түлүк тең мол болсун.

Кайда жүрсө жол болсун,

Улус жылы бак консун.

Улус мурауттуу болсун,

Мекен турактуу болсун.

Малга курактуу болсун,

Өзөн сугаттуу болсун.

Элге чубактуу болсун,

Өңүр малга,

Өрөөн данга толсун,

Эл берекелүү болсун.

Күндөрү маарекелүү болсун,
Ырыс-дөөлөт мол болсун.
Жылда ушундай той болсун.
Нооруз майрам кут болсун,
Оомийин!

3

Көч көрктүү болсун,
Жаңы конуш куттуу болсун.
Барган жериңизде,
Гүл кармасаңыз күмүш болсун,
Ак кармасаңыз алтын болсун.
Турган жериңизге ток пейил,
Береке, бирдик берсин.
Сиз, күнүгө токтунун этин ашай бериңиз,
Токсондон ашуун жашай бериңиз.
Бул жерден аттанганда,
Манас, Бакай жолдошуңуз болсун,
Кызыр Алейисалам колдошуңуз болсун.
Оомийин!

*(Жусуп Мамай Үрүмчүдөн Ак-Чийге көчкөндө Сулайман
Нээткабылга берген бата).*

4

Жусуп Мамайга: Залкар манасчы Жусуп Мамайга ак тилек каалайбыз!
Калеми колунан, Манас оозунан түшпөсүн, Элибиздин акылман карыясы
Жусуп ата бар болсун! Бабалардын арбагы колдосун.
Ала-Тоолук элиңиз ысык, сагынычтуу салам жи- берет.
Мааракеңиз кут болсун!
(Жусуп Мамайдын 80 жашына арнаган макаладагы Кеңеш Жусуповдун
батасы. «Ала-Тоо» журналы 1997-жыл.)

ИШ, ЭМГЕК БАТАЛАРЫ

(Түшүнүктөр)

«Иш илгери болсун» деген ак тилек сөздөн улам кыргыздарда ишти, эмгекти илгери сүрүүнүн көксөөсү, өнүгүүнүн кычыган кыялы ар дайым бар экенин алды менен айтууга болот.

Кыргыздар тарыхында мал чарбаны негиз кылган тиричилик менен эмгектенген. Бирок кыргыз тарыхынын желе боосуна серепчелей карасак, кыргыз эл чарбасында дыйканчылык эмгегинин тарыхы да кыска эмес, Ханзу тарыхы жазмалары жана Эне-Сай өрөөнүн таануучулук изилдөөлөрдө кыргыздарда тээ эртеде эле дыйканчылык чарбасын тутунган, дыйканчылыкка уруна турган шаймандарды жасагандыгы жөнүндө тарыхта айкын жазылганы бар. Алып айтсак, «Жаңы тандааманын» кыргыздар баянында «кыргыз жергесинде сулу, таруу, кара буудай, арпа сыяктуу эгиндер болот. Алар аяк оонада түшүм алышат, данды жаргылчак менен тартып майдалашат» деп жазган. Эне-Сай өрөөнүн таануучу тарыхчы Бутанаев «Эне-Сай кыргыздары» деген эмгегинде кыргыздар эртеде эле эгин менен кесиптенгенин, Эне-Сай өрөөнүндөгү эл оозунда бүгүнкү күндө да «кыргыз таргалары» (кыргыз айдоолору), «кыргыз кооби» (кыргыз арыктары) деген сөздүн жергиликтүү элдин оозунда айтылып, алынып келгендиги менен ырастайт. Дегинкиси, кыргыздар малчылык жана дыйканчылык кесибин байыркы замандан бери тутунуп келет.

Кыргызда мал чарбачылыкка эле байланыштуу сөздөр, атоолор көп болуп калбай, арийне эгинчиликке байланыштуу сөздөр да бир чама көп (мөмө, жашылча кесибине караганда). Ошого жараша эгинчиликке ак тилек сөздөр, эгинчиликтин пирлерине тилек айтуу сыяктуу ак баталардын түрлөрү калыптанган.

Кыргыздарда иш үстүнөн чыкканда анын «илгери» болуусун тилеп салам айткан ак тилек сөздөр абдан көп. Андан бөлөк төмөнкү жагдайлар да бата айтуу салты калыптанган.

«Үрөөн сепкендеги бата». Кыргыз жерлерин эккенде кол менен үрөөн себет. Үрөөн себүүнү эң эле ыйык жумуш катары караган да, үрөөн себүүчүгө анын текши себүү өнөрүнө талап койгондон бөлөк, үрөөн себүүчү өзү агарып-көгөргөн, көлдөй пейили бар, дили таза адамдарды тандап, эң алгачкы бир ууч үрөөндү амач, буурсун ж.б. менен жумшатып койгон «жер эненин» кучагына сепкен. Ушул эң мурдагы бир ууч үрөндү себе баштаганда кыргыздар үрөөнгө келечектеги мол түшүмдү каалап айтып сепкен. Бул каалоо сөздөр

кыргыздардын табиятка болгон «адамчалоо» ишеними аркылуу алып барылып, табияттын ээси, пирлери ал «жылуу сөз» ак баталарды угат деген аңыздык түшүнүк боюнча, табият менен сүйлөшкөн таризде ак батасын, тилегин, кудум алакан жайып алдында бата тилеп турган кишиге окшош мамиледе бата берип, үрөөн сепкен. Жылуу сөздөрү аркылуу үрөөнүн табияттын мүчөлөрүнө ырыскы чачып жаткансып, бир уучун — «жетим-жесирге», дагы бир уучун — «кары-мискинге», андан кийинкисине — «ач-арыкка», андан соң — «курт-кумурскага» ж.б. сыяктууларга ырыскы бөлсүн деп себет. Дагы бир мазмуну үрөөндү «Умай эненин» колу менен сээп жаткан таризде, ак бата «Умай эненин» оозунан чыгып жаткан ыңгайда айтылып, «Умай эне» табияттын башка мүчөлөрүнүн пирлерине табыштап, аларды үрөөндүн мол түшүмдүү болушуна кол кабыш этүүсүн тапшырып айтылат. Мында айтылат табияттын ар кайсы заттарынын пирлеринин аталышы кыргыздардын эң байыркы ой жүгүртүү, табиятты таануудагы наристе ойчулдугун көрсөтүп турат.

«Кырманга» «Оп майда» айтымындагы бата». Кырман алуу, кызыл сузуу кыргыздарда улуу иш болуп, түшүм алуу, түшүмдү чогултуу, аңыздык түшүнүк боюнча чачкан ырыскыны чогултуп алуу болуп эсептелет. Ушул улуу иште эки түрдүү жагдайда ак бата берилип, мол түшүмгө ак тилек айтылат. Анын бирөө

кырман тепсетүү, темин айдоо деп аталган «дан айруу» жумушунда, илгерки «Оп майда» айтымынын тутумунда ак бата берилип айтылып турган. «Оп майда» деген сөз айкашындагы «оп» сөзү кырман тепсетип жаткан унаалардын ортоңкусу «кырман тепсете турган өгүздөрдүн ортосундагы өгүз «оп» деп айтат дейт. Махмут Кашкарий «Түркү тилдер сөздүгүндө» (карыңыз: уйгурча нускасы, I том, 48-бет) чечмелеген. Ал эми «майда» сөзү болсо эгинди майдалап, данды бөлүү деген сөз. «Оп майда» айтымы да кыргыздардын тилсиз жаныбарлар менен адамча сүйлөшүп, эмгек ыргагын күүлөп, жанга сеп алдыруу түшүнүгү боюнча чыккан байыркы көркөм сөз өнөрүбүздүн бирөө болуп, эмгек айтымдары деген адабий текте өзүнчө келе жатат. Ал эми ушул адабий текте ак бата, ак тилек сөздөр анын мазмунун байытып, сөз кубатын ашырып келген. Бул жыйнакка «Оп майданын» ичиндеги батанын өрнөгү киргизилди.

Иш, эмгек жөнүндөгү баталардын дагы бир чоң айрыгын малчылык ишине берилген баталар түзөт. Малчылык кыргыздардын ата кесиби, малды кыргыздар өздөрүнө киндиктеш катары «мал киндиктүү» элбиз дейт. Аңыздык

түшүнүгү боюнча мал менен ээн-эркин сүйлөшүп, мал жаныбары сүйлөй албаса да «угат, билет» деген бек ишенимде мамиле жасаган. Малчылыктагы эмгекти жеңилдетүүчү айтымдар ыргактуу көркөм чыгарылган. Аңыздарында, жомокторунда кереметтүү аттарга, кайберендерге адамча сүйлөй берген. Мал телүү айтымында «кой телүү» так эле кой менен сүйлөшүп, ага зор акыл айтып жаткандай айтылган. Бул кыргыз көркөм чыгармачылыгындагы «адамчалоо» адабияттык ыкымдын өтө омоктуу калыптанганын билдирип турат. Төрт түлүк малдын пирлерин: төөнүн пири — Ойсул ата, жылкыныкы — Камбар ата, койдуку — Чолпон ата, эчкиники — Чычаң ата, уйдуку — Заңги баба деп атап, ушул пирлер малдын ээси деген ишенимде болгон.

Малчылык эмгегинде «Шырылдаң» жана 3. «Бекбекей» деген чоң көркөм чыгармалар чыгарылган. «Шырылдаң» жылкычылык кесибинин майрамында чыгарылган жорго сөз, уйкаштуу эпкин менен айтылган чыгарма. Айтарлуусу ушул күнгө чейин бул эң байыркы чыгарманыч темасы болгон. «Шырылдаң» деген сөздүн азыркы тилдеги чечмеси табылбай келет. Биздин изилдөөбүзчө «шырылдаң» деген сөз «шыр, шырымсааш, саан» жана «даң, дүң — салтанаттоо» деген эки сөздөн куралганын таптык. Бул эки сөз азыркы күндө байыркы алтай тил системасынын туңгус, манжу тил тайпасына таандык болгон шибе тилинде сакталып айтылат. Шиберлер «сааш, саан» дегенди «шырыл, шырым» деп айтат. Ошого эң байыркы тилибизде «шырыл» сөзүн эми «шыркырап саалды, шыркырап агып турат» деген элестүү үн тууранды менен сактап жүргөн болсок да, түпкү мааниси унутта калып бара жаткан экен. Ошондо «шырыл + даң» эки сөздүн бирикме мааниси «саандагы, саал салтанаты + саан майрамы» деген түпкү маанисин жандырмактап алсак жылкычылык эмгек айтымы «Шырылдаң» биринчи кымыз (бээ саалган) ачытылган күнкү майрам «даңы» экен дегенге келебиз.

Жылкычылыктын майрамында айтылуучу шырылдаң кыргыздын кошок түрүнүн бирөө болуп, ал шырылдаң айтканда, бир жылдын бир мезгилинде (көбүнчө кыш шыргалаң кымыз ачытканда, же жаз бээ тууган кезде) бир маал айтылат. Ал ар кайсы түтүн сайын кыдырып айтылат. Аны шырылдаң айтты дейбиз (шырылдаң ырдады деп айтылбаган). Негизги мааниси жылкы четинен келгенин, жылкылары аман экенин кабарлап келип, «тээ ташка таруу бүткөндөн» келе жаткан жылкычылар салты боюнча шырылдаң айтып

жүрүшкөнүн баяндайт. Андан соң үй ээсин мактап кошо баштап, алардан өз мүчөлөрүнө белек алуу жагына сөз нугун бурат. Шырылдаңчылар ар уйдан алган белегине ар бир жолу ыракмат айтып кыргыздын бата салтын «Шырылдаң» кошогунун ичине кошуп бата берет. Ал баталарды «шырылдаңдагы баталар» тобуна калыпташтырган.

Кыргыз малчылыгындагы эмгек айтымын дагы бир чоңу «Бекбекей» болгон. «Бекбекей» көпчүлүк эмгегин коштогон «табыш чыгаруу» кошогу болуп, мында бата айтылбайт. Анда ууру, бөрүгө каргыш айтылат. Бирок түпкү маанисинде бул айтымдын катмарында «Бекбекейге» ак тилек сөздөр айтылып: «... кара макмал тонуңа, жең болоюн бекбекей, мине турган атыңа жал болоюн бекбекей, иче турган ашыңа бал болоюн бекбекей...» деген сыяктуу жалбартуу, тилөө сөздөрү абдан көп айтылат.

«Бекбекей» кыргыздардын эң байыркы койчулук

эмгек айтымы (кошогу) экенинде эч кимдин талашы жок. Бирок «Бекбекей» деген сөздүн чечмеси жөнүндө азырга чейин бирдиктүү пикирге келине элек. Кээ бирөөлөр «табыш чыгаруу», «бек бол, сак бол» деген сөз десе, кээ бирөөлөр «бекбекей короонун пири, ээсинин аты, же мифтик түшүнүк» ж.б. айтып келе жатышат. Мен да көптөн бери «бекбекей» сөзү жөнүндө изденип келем. Билген материалдарга караганда «бекбекей» сөзү байыркы кыргыз элинде «бек — беки» деген эки сөз болуп, мындагы «бек» байыркы кыргыз тилиндеги мансапты туюнткан өз маанисинде бизге жеткен. Ал эми «беки» сөзүн ханзуча «Куан тарыхынын чечмеси» деген китепте (Мингонун 1956-жылы жарык көргөн) «тектүүлөрдүн уул-кыздарынын урмат аты, ак сөөктүн кыз-уландарынын, болуп да уулунун урмат аты» деп чечмелегенин окудук. Ушул чечме «Бекбекейде» айтылган. «Бекбекейге» кайрылып: «Көлөкөлөп олтурсаң, таң болоюн Бекбекей, ай чырайлуу бетиңе кал болоюн Бекбекей, Бекбекейим бел ашты, белине белбоо жарашты...» деген мазмунга төп келет да, «урматтуу бекзаадага-бекиге» короо кайтарган күзөтчү «сак + сакылар» жалбарып, ички оюн айтып жаткансыйт. Ушул мааниден караганда, койдун ээси болгон «беки» деген түнкү күзөттө кой кайтарган «сакы-сак болуучулардын» эмгек коштогон кошоктору сыяктуу көрүнөт. Эгерим, муну аңыздык белестен карап айтсак, «беки» деген койдун пири — «Чолпон атанын» уулу болот. Ага «сак-сактап» короо кайтарган «саксакылар» (кыз-келиндер) короонун амандыгын,

бейпилдигин тилеп айтышкан баяндар болуп табылат. Корутуп айтканда «Бекбекей» эркек образында болууга тийиш да, короо кайтаруучулар кыз-келин экенинде талаш жок. Себеби, «Бекбекей» кыз-келиндердин түнкү күзөт эмгегинин кошогу деген аныктамага эч ким каршы эмес. Ким билет, «Бекбекей» «беки» менен «сакылардын» эмгекке коштоп туйгузган сүйүү кошогу экенин.

«Желеге баталар». Бул да малчылык эмгегиндеги баталардын бир түрү болуп, ар жылы туңгуч желе тартып, кулун байларда желе башына берилчү бата болуп эсептелет. Кыргыздарда бээ байлаган желени ыйык көрөт, желени аттабайт, желени кабак жакка таштабайт, желенин, желе боонун тазалыгын сактап, даарат кылууга тыйым салынат. Ак бата менен тартылган желе актуу-сүттүү болуп, кымыз адам денесине сиңимдүү, үй ээси аман-эсен болот, Камбар ата колдойт деген тилекте болушат. Желеге берилген батада мал-баш аман болуп, Камбар ата колдоосуна алып, кулундар жорго, күлүк чыксын деген ак тилек айтылат. Желеге батанын ичинде, алгачкы кымыз ооз тийген күнкү бата да дайым берилет. Ал үй ээсине, жаңы кымыз ачыткан үйгө берилет.

Койчулук эмгегинде ар жылы эң алгач кой кошоктоп саардын алдында бата берилген. Кой кошок батасынын негизги мазмуну «кой сүтү коргошун» деген актын берекеттүү болуусун, кой чарбасын анын пири болгон «Чолпон ата» колдосун деген тилек сөздөр айтылган. Эмгек баталарынын ичинде кой кошок баталары да арбын, бирок биз андан өрнөк гана көрсөтө алдык.

Кыргыздарда иштин, эмгектин үстүнөн чыкканда ак тилек, кыска бата сөз айтып салам бермей адаты бар. Салам берген кишинин ак тилегине жараша саламды алик алган (кабыл алган) киши да жандырмагын жылуу сөздөр менен айткан. Төмөндө баталарды баштоодон мурда ошол иш, эмгек үстүндө айтылган кыска салам баталарынан үлгүлөрдү көргөнчө өтөлү.

ИШ, ЭМГЕК ҮСТҮНӨН ЧЫККАНДА КЫСКА АЙТЫЛУУЧУ АК ТИЛЕК САЛАМДАР:

Кырманга: кырманыңар толсун (жандырмагы: жолуңуз болсун). Иш илгери болсун (жандырмагы: илгери болмок өзүңүздөн).

Орумга: орогуңар мокусун (жандырмагы: айтканың келсин).

Уста узанганга: көөрүк долу болсун, кен темирге толсун (жандырмагы: айтканыңдай болсун).

Кербенге: жүгүң байсалдуу болсун, соодаң жолдуу болсун (жандырмагы: тилегиңизди берсин).

Саанчылыкка: саан көбөйсүн, мал байыбасын (жандырмагы: оозуңузга ак).

Кыркымга: багаар, кыркаар көбөйсүн, шуушаң мокусун (жандырмагы: оозуңузга береке берсин).

Төл алганга: төл башың акжолтой болсун (жандыр- магы: акжолтойго бирге бололу).

Корооң коюлсун (жандырмагы: оозуңузга береке берсин). Өрүшүң малга толсун (жандырмагы: ак жол- той болсун).

Союш үстүнө: согумуңар чүйгүн болсун, сойгону- ңар семиз чыксын, союшка береке берсин.

Сайма, ийне ишине: арыбагыла, ийне учу мокусун (жандырмагы: жолуңуз болсун).

ҮРӨӨН СЕПКЕНДЕГИ БАТА

1

Мына септим уучтап,
Жылуу жерден конуш тап.
Бул — жетим, жесирге,
Муну — кары, мискинге.
Бу — ач-арыкка,
Мунусу — алсыз карыпка,
Булары — курт-кумурскага,
Мунусу — сурамчыга,
А бул — тилемчиге.
Булары — саламчыга,
Калгандары —
Сизге, бизге, мага.
Баба дыйкан жолдошум,
Бардык ишти оңдосун.
Бардык жерде колдосун,
Жар болуп, жылоолосун,
Эми быягын мен билемин.
Сугатың өксү болбосун,

Өнгөндө арам чөп койбосмун.
Арыгың терең чабылат,
Корукчуң арбын табылат.
Тилегим жөн,
Өн, үрөнүм өн!
Береке бек байласын,
Бердик Баба дыйканга,
Бириң миңден чайнасын!
Оомийин!

2

Жер кулагы жети кат,
Жер иштеткен адамзат.
Алас болсун аштыгың,
Уста пири — Дөөтү,
Амачыңды колдосун.

Уйдун пири — Ай мүйүз,
Амач тарткан күч кирсин.
Күн күркүрөп, жамгыр жаап,
Күлдүр ата колдосун.
Үн атасы — Камбаркан,
Ай талаага күү чачсын.
Өнүп чыксын үрөөнүң,
Өсүп чыксын жүгөрүң.
Суу атасы — Сулайман,
Көктөн, жерден колдосун
Жердин пири — Жер эне,
Кабыл алсын дилиңди.
Жел атасы — Жел кайып,
Булут айдап буулуксун.
Дыйкан терин чуурутуп,
Ободон жамгыр куюлтуп.
Күндүн пири — Күн теңир,
Суу менен бирге нур берсин,

Жарык берсин, жан берсин.
Чычкан пири — Чийеата,
Жамаатына жар кылсын.
Ийин казып, жер көөлөп,
Жер кыртышын жумшартсын.
Жерге түшкөн үрөөнүң,
Жети күндө жарылсын.
Майсалары узарып,
Умай эне ак чачсын.
Үркөр ата тогошуп,
Алас болсун эгиниң.
Көкө теңир жар болсун,
Кызыр ата даарысын.
Күч өгүзүң кош болсун,
Күткөн көктөм куш болсун.
Оомийин!

3

Күчкө кирсин билегиң,
Кабыл болуп жайында,
Оңго тартсын тилегим.
Үрөөн алдым колума,
Тилек кылып жерге себем.
Дыйкан баба, аты салам,
Тепсесе экен,

Дыйкандардын дүрбөнү,
Ак буудайдын үрөөнү,
Жараткандын наркы үчүн,
Жан-жаныбарлар акы үчүн,
Үрөөн септим жериме,
Дем кошулсун демиме.
Шамыянын шайлатып,
Кош өгүзүн айдатып,
Ала жерди аңтарып,

Буурсунду буктуруп,
Буурул жерге суктуруп,
Жердин бетин ачалы,
Жерге үрөөн чачалы.
Жараткандын наркы үчүн,
Арыйна-чачынанын акы үчүн,
Үрөөн чачтым жериме,
Дем кошулсун демиме!
Оомийин!

КЫРМАНГА «ОП МАЙДА» БАТАСЫ

1

Олуялар колдосун,
Орой, орой, Оп майда,
Оор-жеңил басса да,
Ороо толсун, Оп майда,
Кырча, кырча басканда,
Кырман толсун, Оп майда.
Кызыр колдоп сыйласа,
Кырк таар болсун, Оп майда.
Оп, оп майда, оп майда,
Тилек кылдың кудайга,
Мөндүр урду арпаны,
Береке берсин буудайга.
Арып-ачтык бул жайда,
Баба дыйкан бар болсо,
Пир карашар ал-жайга.

2

Оп майда, оп майда,
Майдалай бассаң жаның пайда.
Орой, орой басканың,
Ороо толсун, Оп майда.
Орокчунун балдары
Нанга тойсун, Оп майда.

Кырча-кырча басканың,
Кырман толсун, Оп майда.
Кырманчынын балдары
Нанга тойсун, Оп майда.
Майда, майда, мапмайда,
Кулактарың калкандай майда,
Туяктарың талкандай майда,
Майдаласаң жаның пайда.
Оп, оп, оп майда!

ЖЕЛЕГЕ БАТА

1

Барчыл, барчыл, барчыл бол,
Кер канат барчын бол.
Болчул, болчул, болчул бол,
Боз торгойдой төлчүл бол.
Адам таппас сөздүү бол,
Ор коендой көздүү бол.
Курама темир, сом алтын,
Сууга салса кетпесин.
Теңир берген насибин,
Тепкилесе кетпесин.
Желеңдин ал четинен бул чети.
Жебе сызып жетпесин.
Кастык кылган адамың,
Муратына жетпесин.
Айтса — каргыш, тийсе — көз,
Даарыбасын, өтпөсүн.
Оомийин!

2

Теңир жолу ыйык деп,
Биз берели ак бата.
Жаш кошулсун жашыңа,
Баш кошулсун башыңа.

Ата жолун ардакта,
Энени мазарыңдай сакта.

Атанын эмгегин,
Эненин мээнетин акта.
Сабааң толсун кымызга,
Чараң толсун уузга.
Ырысың ташып турсун,
Аброюң ашып турсун.
Агыны катуу дайрадан кеч,
Элиң түшкөн түйшүктү чеч.
Жортсоң жолуң болсун,
Жолдошуң Кыдыр болсун.
Оомийин!

3

Желеңдин ал четинен бул четине,
Ат чаптырса жетпесин.
Теңирим берген насибиң,
Тепкилесе кетпесин.
Кудай берген ырыскың,
Кубаласа кетпесин.
Чөнөгүң жыйылбасын,
Сабааң кыйылбасын.
Сааганың бээ болсун,
Дасторконуң акка толсун.
Кечке келип чуулдаткан,
Козучактын атасы,
Кочкор бассын желеңди.
Бакайлары шыртылдап,
Мүйүздөрү жылтылдап,
Үй арасын бок кылган,
Ичсе айранга ток кылган,
Музоочуктун атасы;
Бука бассын желеңди.

Маң-маң-маң баскан,
Чуудаларын чаң баскан,
Өркөчтөрүн ком баскан,
Боточуктун атасы,
Буура бассын желеңди.
Шыңгыр-шыңгыр кишенешкен,
Чыңырып, чыңырып издешкен,
Кулунчактын атасы,
Айгыр бассын желеңди.
Оомийин!

Кулун, тай жөрөлгөлүү болсун,
Кымызды ичкенге буюрсун,
Желе бооң кең болсун,
Көнөгүң сүт толсун.
Желе бооң Кызыр даарып,
Үй ичиңе кут консун.
Бүгүн кулук байладың,
Камбар ата колдосун!
Оомийин!

5

Балаң өзүңө шай болсун,
Ыңгыранган бай болсун.
Желеңдин сааны кетпесин,
Башыңдан кайгы өтпөсүн.
Аты кетип Алайга,
Даңкы кетсин далайга.
Кыргызга атын билгизип,
Кыйлага затын сүйгүзүп,
Үстүнө кымкап кийгизип,
Бакыт берсин башыңа.
Сексенге чыга жашаңыз,
Серкенин этин ашаңыз.
Токсонго чыга жашаңыз,

Топоздун майын ашаңыз.
Жүзгө чыга жашаңыз,
Жылкынын майын ашаңыз.
Жаш кошулсун жашыңа,
Кызыгын анын көрүңүз,
Кылым доорун сүрүңүз.
Күлүгүң миништүү болсун,
Көңүлүң тынычтуу болсун.
Карылык ырыстуу болсун,
Пейилиң жугуштуу болсун.
Оомийин!

6

Кулун, тайың жөрөлгөлүү болсун,
Сабааң көрөңгөлүү болсун.
Ортого чыгып топ бузган,
Ооздогу сөзүң өнөгөлүү болсун.
Желе бооң бек болсун,
Желдеген касың тек болсун.
Табагыңда сүт турсун,
Аягыңда кут турсун.
Жылкыңдын үйүрү башка болсун,
Кулундары кашка болсун.
Жоргосу болсо кызың минсин,
Күлүгү болсо уулуң минсин.
Кас санаган оңбосун,
Камбар ата колдосун!
Оомийин!

7

Жылкы атасы — Камбар,
Кымыздан башка эмне бар.
Жергелүү желин өссүн,
Керилип келип өссүн.
Үйү толгон сүт болсун,

Көнөк толо сүт болсун.
Алты төөсү ботолосун,
Алты келини жетелесин.
Кырк төөсү ботолосун,
Кырк келини жетелесин.
Үйүңөрдөн кут кетпесин,
Сабааңарга кудайым береке берсин,
Алыстагы тууган кымызга келсин.
Көп бер, көп бер,
Ой, тилекти мол бер!
Оомийин!

8

Бата башы даң-даң,
Малды берсин миң-миң.
Жылкы берсе ала бер,
От жакалай бала бер.
Жүктөрүнө төө бер,
Жүктөп алып жүрө бер.
Саарына бээ бер,
Сааган сайын ийе бер.
Желеңдин ал учу менен бул учуна,
Ат чуркаса жетпесин.

Кас санаган душманың,
Келерки ушул убакка жетпесин.
Оомийин!

9

Мингениң жорго тай болсун,
Ичкениң кызыл чай болсун.
Дүнүйөңүз шай болсун,
Карышкырдай көздүү бол,
Адам тапкыс сөздүү бол.
Аппак үйүң, ак үйүң ордо болсун,
Ушул үйдө бир уулуң баатыр болсун.

Аппак үйүң, ак үйүң өргөө болсун,
Ушул үйдө бир уулуң молдо болсун.
Бай көңүлү жай болсун.
Балдарыңын мингени,
Жорго кара тай болсун.
Ал желеңдин башына,
Ат жүгүрүп жетпесин.
Бул желеңдин башына
Бут жүгүрүп жетпесин.
Бөдөнөдөй төлчүл бол,
Адам таппас сөздүү бол!
Оомийин!

10

Бак карасын,
Кыдыр даарысын.
Желең узарсын,
Жергең көбөйсүн.
Өрүшүң жайык болсун,
Өмүрүң узак болсун.
Өңүң кызыл болсун,
Кудайым мал берсин.
Баш берсин,
Узун өмүр жаш берсин!
Оомийин!

11

Көлүгүң миништүү болсун,
Көңүлүң улустуу болсун.
Өмүрүң ырыстуу болсун,
Байлыгың жугуштуу болсун.
Кудай жолу кабыл болсун,
Ар бир нерсең азыр болсун.
Кеткениңди келтирсин,
Кемтигиңди толтурсун.

Бак-дөөлөттү кудайым,
Насип этип болтурсун.
Оомийин!

КОШОККО БАТА

Кызыл кандан айрылган,
Аппак сүтүң бергиниң.
Чолпон ата баш болуп,
Кошокту колдоп келгиниң.
Бендеге чачкан ырыскы,
Берекеттен бергиниң.
Оомийин!

ТУНГУЧ КЫМЫЗ ООЗ ТИЙГИЗГЕНГЕ БАТА

Көтөр жигит, билегиңди,
Кудайым берсин тилегиңди.
Көйнөгүң шайы болсун,
Таягың кайың болсун.
Калпагың ак болсун,
Төбөсүндө чок болсун.
Атың кашка болсун,
Алты асый жашта болсун,
Камчы сабың долоно болсун.
Шердей үндүү бол,
Жолборстой сүрдүү бол.
Ажыдаардай заардуу бол,
Карышкырдай каардуу бол.
Буудайдай бутакта,
Талдай шакта.
Карагайдай зуулда,
Арчадай көгөр.
Атаңдын ыйыктуусу бол,
Энеңдин сүйүктүүсү бол.
Калкыңа кадыры арткан,

Мартабасы бийик киши бол.

Оомийин!

« ШЫРЫЛДАҢ » БАТАСЫ

1

Балдар, балдар, кайталык, эй,
Башка айылга айталык, эй,
Байга бата берелик, эй,
Бул үйдүн көөнү жай болсун, эй,
Чайкаганы бал болсун, эй,
Ичкени кымыз, май болсун, эй,
Жегени куйрук, жал болсун, эй,
Бул үйдүн мингени буудан болсун, эй.
Балдарынын мингени кунан болсун,
Короосуна кою толсун,
Желесинде бээси толсун.
Айры өркөчтүү төөсү болсун,
Төрт түлүгү тептегиз болсун.
Оомийин!

2

Балдар, балдар ай,
Байга бата берели, ай:
Байдын түнү жай болсун,
Балдарынын мингени,
Кара кашка тай болсун.
Жатканы арча болсун,
Жамынганы барча болсун,
Жумшаганы орок мурун калча болсун.
Өрөгөйдөн сөрөгөй,
Аялыбыз эркек төрөгөй.
Оомийин!

КОЛГО СУУ КУЙГАНДА БЕРИЛГЕН БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

Кыргызда үйгө келген коноктун «колуна суу берүү, колуна суу куюу» парыз катары каралган. Колго суу куюунун тарбиясы да үйдө бекем иштелет. Баланы кичинесинен элге жумуш кылуунун башат тарбиясы катары башкалардын колуна суу куйдуруп көндүрөт. Колго суу куюунун да өзүнчө эрежелери бар. Бекем тартиби болот.

Өз үйүндөгүлөрдүн колуна суу куюп бата алуу болгон. Өз үй-бүлөсүндөгү бир бүлө кишилерден эң кичүү бала чөөгүн көтөрө алгандай болгондон баштап эле ал үйдүн колго суу куюу милдетин өзүнөн удаалаш улуусунун колунан алат. Үйдөгү чоңураак кишилер (чоң эжеси) чөөгүнгө (кумганга) чабыштырып даярдап койгон сууну чылапчын менен көтөрүп, сүлгүнү (суу жоолукту) моюнга арта салып, эң төрдө отурган үйдүн улуусунан (чоң ата, чоң энесинен же ата-энесинен) баштап колго суу куя баштайт. Ал эми колго суу куюучу элден мурда сууну өз колуна куюп көрүшү, өз колуна ылайык келсе, анан баштан баштап куюу керек. Куюп жаткан суу өтө калыптуу ченемде, үзүп-үзүп куюлушу керек. Колго суу куйган бала колго сууну өз эрежеси, аябай ыйбануулук менен куйса ата-эненин батасын күнүгө үч маал алып турган. Бир күндө колго суу куюу жумушу ошол үйдүн балдарынын талашкан жумушу болуп калуусунун себеби да үйдөгү улуу-кичүүнүн батасын көп алууну максат кылгандан болгон. Ошого бир үйдөгү ата-эненин, улуулардын колго суу куйган балдарга өтө астайдилдик менен баланын көөнүн көтөрүлүүсү үчүн, жакшы тилектүү сөздөр менен бата берип, тарбиялап туруусу илгертен аткарылып келет. Бул жөрөлгө балдардын кичи пейил, башка бирөөгө (өзүнөн башка) кызмат кылуу көкүрөгүн ачып келген.

Ал эми келген коноктордун колуна суу куюу кыргыздарда бекем эреже менен аткарылган. Анын негизги эрежелери: 1. Суу куя турган чөөгүн таза, бүтүн (агып турбаган), капкагы бек жабылган болушу керек. 2. Суу куюла турган чылапчын түбү бүтүн, өзү таза жуулган болушу. 3. Чөөгүндөгү суу бейман кирген кезде куюлса, жылымык чабыштырылсын. 4. Дасторкон салына элек болушу керек. Мына ушул шарттар даяр болгонун колго суу куюучу бала көңүлүнө туюп болгон соң анан суу куюуну баштайт. Суу куйганда төмөнкү тартипти сактайт. Дасторкон салынуунун (тамак тартылуунун) алдында колго суу куйганда, төр жактан баштап куят. Суу куйганда чылапчын жерге коюлуп, же жерге тиер-тийбес көтөрүлүп (сол жак кол менен) турат. Оң колдо чөөгүн сабынан кармалып, бармак менен капкагы этиятта басылып турат. Сууну үзүп-үзүп

колдун жарымынан көбүрөөк жайылгандай ченемде үч мертеме куюлат. Шар куюп коноктун кийим-аягына суу чачыратууга, же тамчылатып куюп, конокту зарыктырып, келбээртип туруп алууга болбойт. Суу куйган бала (же киши) сөзсүз бүгүлүп туруп, ыйбалуу куюусу, мүрүгө арта салган сүлгүнү (суу жоолукту) башкы кишиге кош колдоп сунушу керек. Дасторконго бата кылынып, дасторкон жыйылган кезде колго суу куюуда ушул эреже боюнча болот. Мында окшобой турганы суу этектен төргө карай куюлат, суу мурдагыдан жылуулатылат. Мына ушул талаптар менен колго суу куйса, ар бир конок суу куйган балага айрым-айрым бата берген, же кыска ак тилек айткан. Эгерим бул эреже боюнча куйбай калса, колго суу куйган бала коноктон бата алмак тургай «шапат алган» иштер көп болгон. Эл ичинде мындай эки нерсени айтып, бата албай «шапат жеген» жомокту айтышат: бирөө, бала чөөгүндөгү сууну өз колуна куюп көрбөй (мурда чабыштырып оттун боюна койгон чөөгүндү) барып суу куйганда, ал суу кайнап, өтө ысык болуп калган болот. Аны дароо коноктун колуна куюп кол күйгүзүп салган. Тиги улуу киши баланы жаакка бир шапат уруп, баланын колунан чөөгүндү ала коюп, кайра баланын колунун өзүнө куйганда жаагы тызылдап, колу күйгөн бала эстен кеткис тартипке жыгылган экен. Дагы бирөө, сууну эңкейип куйбай, отурган коноктун оозуна чөөгүндүн чоргосу кезелип калган болот. Анда ал конок балага колун сунбай, оозун ачып берип, уят кылган экен. Теги колго суу куюу тартибинде тартиптен тайгандар бата алмак түгүл, как эле ошол майданда жазасын тартып, элге сабак болорлуу окуяны сүйлөшүп жүргөндөр көп болгон экен.

Колго суу куюу жумушу кыргыздарда эң эле «сооптук» жумуш катары каралган. Анын сообу бата аркылуу тиет деген түшүнүк болгон. Ошого, колго суу куйганга берген бата өтө ыкыластуу, берилгендик менен берилип, батанын мурат-тилегине жетүүсүн качан да болсо сөз кубаты менен шыктандырып турууга тийиштүү болгон. Колго суу куйганда, шарт барабал астында, эр конокторго эркек балдар, ургаачыларга кыздар колго суу куюуну адат калыптанган көрүнөт. Андан бөлөк өзүнөн улуу жаштагы кишиге колго суу куйдурган. Сыйлуу коноктор да өзүнөн улуу киши колго суу куям десе, аянып, ыйбаа менен ынабайт. Ошого колго суу куйгузган кишини эстүүлүк менен кичүү кишилерден койгон жөн.

Кыргызда үй ээсинин эстүүлүгүн колго суу куйдуруу тартибинен эле конок ичинен акырын баалай турган. Кадыресе мына ошентип, үй ээсинин тарбия көрүү деңгээлин бир гана колго суу куюу өтмөлүгү менен сынап ташташкан. Мына ушул өтмөлүктөн өз тартиби боюнча өткөн колго суу куюучуга берген кыска тилектер жана баталардын үлгүлөрүн төмөндөн окуйлу.

КОЛГО СУУ КУЙГАНГА БЕРИЛҮҮЧҮ КЫСКА АК ТИЛЕКТЕР

Көп жаша, тилегиңди берсин, бактылуу бол, бак берсин, чоң киши бол, өмүрүң узун болсун. Кудай жалгасын, эч нерседен кем болбо, өмүрүңдү берсин, тилегиң ишке ашсын. Тилегиңе жет. Жылдызың төбөңдө болсун, жылдызың ообосун. Чоң жигит бол.

КОЛГО СУУ КУЙГАНДА БАТА

Атаң — Манас, Айылың — алаш. Балдарың баатыр чыксын, Топту жарып чыксын. Оомийин!

КОЛГО СУУ КУЙГАН ЖИГИТКЕ БАТА

Жорткондо жолуң болсун, Калтаңа дилде толсун. Бир эмес жылда толсун, Өмүр жашың узак болсун. Катардан озгон эрен бол, Көп түбүндөй терең бол. Сынай калса, кулак сал, Мактай калса, керең бол. Оомийин!

КОЛГО СУУ КУЙГАН КЫЗГА БАТА

Колума суу куйган кызым, Жүзүң суудай тунук болсун. Нээтиң суудай таза болсун. Өмүрүң суудай узун болсун. Олоңдой кара чачыңа, Оролсун дөөлөт башыңа. Чылбырдай кара чачыңа, Чырмалсын дөөлөт башыңа. Максатыңа жетип, Бактылуу бол, айланайын. Жигиттин сымбатына ээ бол, Карылардын урматына ээ бол. Узун өмүр жаштуу бол. Оомийин!

Алла таала ден соолукту, Тынчтыкты, кетпес дөөлөттү, Кең пейилди берсин. Оомийин аллахуакпар.

Улуунун жашын берсин, Жакшынын башын берсин. Кичүүнүн алын берсин. Малдуунун малын берсин. Манастай билектүү бол, Каныкейдей тилектүү бол. Алмамбеттей улуу бол, Айчүрөктөй сулуу бол. Оомийин!

КӨЧКӨ БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

«Көчмөн эл деп тарыхтан атак алып келе жаткан кыргыз эли өзүнүн көчүү маданиятын калыпташтырган. Көчүү кыргыздарда малчылык түйшүктүн ажатынан улам болгон. Дагы бир жагынан алганда, кыргыздар табияттын сырын эрте өздөштүрүп, күндүн узаруу, кыскаруусу (күн кайтты, узарды деген ат менен) төрт мезгилдин алмашуусун кудум куштар сыяктуу туюп, ошого жараша чарбасын жайгаштыруу сарамжалынан улам көчүү турмуш ыңгайын тураттандырып алган. Жайлоо маданиятын жаратууда кыргыздардын үзүктөй болгон салымы бар десек боло берет.

Кыргызда көчүүнүн өзүнчө салтанаты бар. Көбүнчө уруулар, айылдар чогуу көчүү салты, жардыларды журтка таштабоо асыл жөрөлгөсү калыптанган. Кыргыздардын Эне-Сайдан көчүүсү тарыхый жазмаларда, эл оозеки чыгармаларда өтө кеңири баяндалат.

Уруулардын баш кишиси жыл эсептегич «айды аркандап, күндү күрмөп» жүргөн акылман адамдардын кеңеши боюнча качан көчүүнү чечим чыгарган. Көбүнчө чоң көчүү жылдын төрт мезгилине карай: жаздоого көчүү (төл алуу); жайлоого көчүү (жайыт жеш); күздөөгө көчүү (малдын этин чыңоо); кыштоого көчүү сыяктуу көчүү жөрөлгөсү калыптанган. Андан бөлөк айылдан айылга көчүү, өтөктөн өтөккө көчүү сыяктуу бирин-серин көчүүлөр да дайыма болуп турат. Көчүүнүн шаан-шөкөтү анын көчүп баруу аралыгына карай, айчылык жерге көчүү, күнчүлүк жерге көчүү, же конуш которуу сыяктуулар белгиленген.

Ар бир уруунун көчү башталганда, илгерки жоокерчилик заманда «көч кайтаруу» болуп, көчтүн алды-артына баатырлар жигиттери менен көч коргоп басыш-

кан. Көчкөндөр кыз-келиндер атчан ар кимиси өзүнө ылайык жорголорду минип чайпалып алдында жүргөн. Андан соң байбичелер көчкө улай өз көркү менен жүргөн. Андан соң көчтүн ээси ар бир үй боюнча чиркелип, жеке сан байлаган атан төөнү көч башы кылып, арналуу төө жетелеөөчүлөр көч жетелеп өткөн. Көчтө кыздын жүгүн жүктөгөн төөлөрдөгү жүктүн үстүнө калың килемдерди жабышкан. Байбиченин таңылчак, сандыктарын жүктөгөн төөлөрдөгү жүктүн үстүнө да белгилүү жабуулар жабылып айырмалуу турган.

Айтор көч салты, анын каадалары өтө бекем болгон. Атап айтканда, эрешен эркектер көчтү коргоо, көч көчүрүү милдетин алса, улан, кыздар көч алдынын көркү болуп көчтүн шөкөтүн ат үстүндөгү оюн-шооктор менен көтөрүп, өзүнчө көркөм салтанатты түзүшкөн. Ак элечек байбичелер «алача буйла, жез буйла» тагылган жибек аркан менен жүк тарткан атан төөлөрдүн көч башы алдында жүргөн. Кыргыздар көчүн жүктөгөн төөлөрү, жүккө жабылган жарашыктарына карап кандай көч экенин, ал көчтүн мал-мүлкүнүн канчалык экенин сурабай билген. Кыргыздардын ар бир мерчемдүү көчүүсү бир жолку чоң жармеңке сыяктуу көрүнүштө өткөн.

«Көчкө бата». Көбүнчө жүк жүктөлүп болуп, көч башы төөнү жолго тартканда берилген. Мында батадагы көчтүн көрктүү болушун каалаган сөздөргө караганда, көчтүн көркүнө абдан маани берилгени байкалып турат. Көч жүктөгөндө эр азаматтар аябай мыктуу жүктөшкөн. Кимдин жүгү ооп, жүгү жолдо чубалса, аны өтө айыптуу, намыстуу иш көрүшүп, көчүүнүн сарамжалдуулугуна байкас кылышкан.

«Конушка бата». Көчүп барган жерди конуш деп атап, жаңы конушту кудум жаңы салган имаратты куттуктагандай куттукташып, казанга май кайнатып, жаңы конуш майлуу-сүттүү болсун деп ырымдашкан. Жаңы конуштун дасторконуна маанилүү баталар берилген. Ал баталар «конушка баталар» деген топту түзгөн.

Кыргыз баталарында көчкө, конушка кыска ак тилек айткан сөздөр да бар. Төмөндө кыска тилек жана көчкө берилген баталардын үлгүлөрүн окуйлу.

Конушка: түндүгүң бийик, керегең бек болсун (жандырмагы: айтканың келсин, жолуң болсун).

Конушуңар олжолуу болсун (жандырмагы: олжосуна орток болуңуз).

Чамгарагың бийик болсун, коломтоң сапырылбаын (жандырмагы: айткандай болсун). Конушуңар куттуу болсун. Көчкө: көч көрктүү болсун. Конушуңарга аман-эсен жеткиле.

КӨЧКӨ БАТАЛАР

1

Көч көрктүү болсун,
Журт жуктуу болсун.
Унаа кабыл болсун,

Айлана адил болсун.
Кызың кылыктуу болсун,
Уулуң урматтуу болсун.
Келиниң келбеттүү болсун,
Жер-суу, тоо-таш,
Азирети арбак, кызыр алейсалам колдосун!
Оомийин!

2

Көчүң көлүктүү болсун,
Жолуң көрктүү болсун.
Конушуң куттуу болсун,
Коңшуң мыктуу болсун.
Босогоң бек болсун,
Түндүгүң эп болсун.
Жан жагың жайыл журт болсун,
Жамандыктан сырт болсун.
Башыңарга кетпес бак консун.
Мээримдүү бир Алла,
Силердик жак болсун.
Оомийин!

3

Көчүң көрктүү болсун,
Журтуң жуктуу болсун.
Унааң кабыл болсун,
Айланаң адыр болсун.
Кызың кылыктуу болсун,
Уулуң урматтуу болсун.
Келиниң келбеттүү болсун,
Торко элгектүү болсун.
Ичкениң тунук суу болсун,
Өмүрүң түгөл дуу болсун.
Калдайып турган жер сүйсүн,

Калың кыргыз эл сүйсүн.

Оомийин!

КОНУШКА БАТА

Корооң кыктуу болсун,

Конушуң ыктуу болсун.

Жайлооң чөптүү болсун,

Жан-жаның көрктүү болсун.

Жаш балаңдын ойногону,

Жашыл сырдуу кайык болсун.

Оомийин!

КОНУШКА БАТА

Корооң кыктуу болсун, Конушуң ыктуу болсун. Жайлооң чөптүү болсун, Жан-жаның көрктүү болсун. Жаш балаңдын ойногону, Жашыл сырдуу кайык болсун. Оомийин!

САПАРГА БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

Кыргыздарда «сапар» — жаан кезүү, жер кезүү, жер кыдыруу, жол тартуу, жүргүн жүрүү, жол үстүндө болуу, айылчылоо, тууганчылоо, жоого аттануу, ууга жөнөө, кербен тартуу, жолоочулоо, мал издөө сыяктуулар болгон. Кыска айтканда, аттанып үйдөн чыккан иштердин бардыгы сапар эсептелген. Сапардын узак, жакындык ченемин айлап-жылдап жүрө турган жол, айчылык жол, күнчүлүк жол, түшкөлүк жол, эми эле кайра келчү жол деп бөлгөн. «Жолдун, сапардын пири — Кыдыр» делип, жолго чыккандын бардыгын «Кыдыр жылоолосун, Кыдыр жолдошуң болсун» деген ак тилек сөздөр чыккан. Кыргыздарда сапарды өтө аялуу билген. Жолу шыдыр болушу үчүн жолоочу, жүргүн, сапардагылар өзүн, дилин таза кармап, жол үстүндө күнөө иштерден сак болушкан. Өзүнө Кыдыр жолдош болуп жүргөндөй ишенимдүү да, аруу сезинген. Жол үстүндө бейажал кумурскага да зыян салбаган.

Сапарга жүрүүчүгө туугандары, жакындары, айылдаштары «жоолук да болсо жолуңа жакшы» деп ырымдык белектерин беришип, сапарына ак жол тилеп бата беришкен. Батадагы кубаттуу сөздөр аттанып чыгып жаткан адамдын

көөнүн көтөрүп, үйдөн жеңил жөнөөгө аралжы боло алган. Болуп да айчылык сапарга аттангандарды салтанаттуу аттандырган.

Кыргызда жоо менен беттешкенде туу түбүндө турган кол башчыдан жооп сурап, жоого беттешүүгө түшкөндөн бөлөк, анын батасын алып, өзүнө сөздүн кубатын «шай» (күч) кылып, кубаттуу кирген. Сапарга аттанганда ата-эненин батасын алып жүрүү эң эле маанилүү болгон. Ошондуктан, кыргызда «сапар баталарынын» өзүнчө бир тобу калыптанган.

Сапарга аттанарда кыска «кош айтышуу» каалоо, тилек сүйлөмдөр да калыптанган. Төмөндө кыска каалоо, тилектерден баштап, сапарга аттанганда берчү баталардын үлгүлөрүн окуйлу.

САПАРГА КЫСКА АК ТИЛЕК СҮЙЛӨМДӨР

Жакшы бар, көрүшкөнчө аман бол.

Ак жолуң ачылсын, жолуң болсун.

Сапар байсалдуу болсун.

Жолуң шыдыр, жолдошуң

Кызыр болсун.

Жолуң олжолуу болсун.

Тынч-аман барып, эсен-соо кайтып кел.

Жолуңду Кызыр жылоолосун.

Жеңил барып, оор кел, жегениңен ала кел.

Жандырмагы: Жакшы калгыла, аман-эсен тургула.

Көрүшкөнчө саламатта болгула.

Кудайым кайра көрүшүүгө насип кылсын.

Кай көрүшүүгө буюрсун.

Кош болуңузда.

САПАРГА БАТАЛАР

1

Сапарың оң болсун,

Кайтарың тез болсун.

Кашка жолдун боюнан,

Кызыр бабам кез болсун.

Кетилбесин тулпарыңдын туягы,

Кайрылбасын шумкарыңдын кыягы,
Барган жерде кучак жайып тосуп алсын,
Жакшы адамдар, жайсаң жандар, зыялы,
Жайдары элге, жакшы жерге таанышкан.
Алла жебеп учкан кушка жарышкын,
Көңүлүң шат, ат көлүгүң арыбай,
Аман-эсен очогуңа табышкын.
Оомийин!

2

Төрт тарабың шайлуу болсун,
Жорткон жолуң жайлуу болсун.
Күнүң чыгып жаркырап,
Түнүң тынч айлуу болсун.
Ичкениң замдын суусу болсун,
Ууртуң толо майлуу болсун.
Бир Алла өзү жебесин,
Арбактарың демесин.
Кайып эрен, кырк чилтен,
Жан жагыңдан жөлөсүн.
Нух пайгамбар алдыңдан,
Деңизде тоссун кемесин.
Алты күндө алты айлык,
Арыбай-талбай жол алгын.
Аман-эсен кайрылып,
Азыркыдай кол алгын.
Оомийин!

3

Балам, сапарың олжолуу болсун,
Жорткон колуң оң болсун.
Башыңа булут ойнобосун,
Кара ниеттин тилеги оңбосун.
Атың тулпар болсун,
Кушуң шумкар болсун.

Жалгыз башың жетөө болсун,
Жети башың жетимиш болсун.
Бабаларыңдын арбагы жолдош болсун,
Теңирим өзү колдосун.
Оомийин!

4

Жолуңду теңирим колдосун,
Жаманчылык болбосун.
Шартынан тайбай бек турган,
Ишенимдүү болсун жолдошуң.
Жолуңду кесем дегендер,
Эгерим иши оңбосун.
Жарыя болсун ишиңер,
Жакшы болсун түшүңөр.
Жортуп-жортуп кеткенде,
Жоомарт болсун төшөгүң.
Жугумдуу болсун ичкениң,
Көрбөгөн жерди көрүп кайт,
Кесемгө салам берип кайт.
Ырыскың сыртта чачылсын,
Баарын түгөл терип кайт.
Көкүлүңдөн жел сылап,
Желип барып, желип кайт.
Бак кошулсун багыңа,
Так түшпөсүн арыңа.
Сак-саламат кайтып кел,
Кездешелик дагы да.
Оомийин!

5

Береке дуба ашыңдан кетпесин,
Бакыт-дөөлөт башыңдан кетпесин.
Кыдыр аке кашыңдан кетпесин,
Жорткондо жолуң шыдыр болсун,

Жолдошуң Кыдыр болсун,
Жигит пири — Шаймардан колдосун.
Оомийин!

6

Жорткондо жолуң болсун,
Жолдошуң Кыдыр болсун.
Кайберен, Кыдыр, Чилтен,
Катарлашып колдосун.
Жолуңа кедерги болбосун,
Беш карууң шайлуу болсун.
Жолуң жайлуу болсун,
Түнүң тынч, айлуу болсун.
Кана эмесе, жөнөгүн,
Атаңан калган жөрөлгөң,
Кайрылып эсен оролгун.
Көп болуп сый жоролгуң.
Оомийин!

7

Оң болсун, балам, сапарың,
Жол болсун даамың, татаарың,
Тууган элиң тапшырса,
Парызың өтө катардын.
Барып-келип жүрбөйбү,
Өзүңдөй жаштар катарың.
Калктын сүйгөн тилеги,
Коргоочум сен деп тиледи.
Энеңдин сүтүн актай бил,
Аброюңду сактай бил.
Ордунан чыксын тилеги,
Оомийин!

8

Саламат барып сак кел,
Сагындырбай бат кел.

Эсен барып соо кел,
Эзелкиден оор кел.
Алдың ачылсын,
Жолуңа булаа чачылсын.
Жолуңда өнгөн тал көргүн,
Жоболоңсуз жан көргүн.
Жылан болсо өлтүргүн.
Жыдыгыңа көндүргүн.
Бөрү болсо эргигин,
Тоомо-топук келтиргин,
Оомийин!

9

Арчадай өмүрлүү бол,
Ысык-Көлдөй терең бол.
Арстандай кубаттуу бол,
Бакайдай акылман бол.
Элиңе тумар бол,
Журтуңдун асабасы бол.
Бактылуу бол, малдуу бол,
Жаман жолдон,
Касабалуу жоодон сак бол.
Байтеректей бой берсин,
Кошойдун шердигин берсин,
Асан кайгынын ыйманын берсин,
Дөөтүнүн күчүн берсин,
Улукмандын жашын берсин.
Жаш берсе, бак берсин,
Калкка үлгү нарк берсин.
Теңирим сага батасын берсин,
Алдамчыга алданба,
Тайгак музга кабылба.
Жоонун тузагына чалынба,

Жорткондо жолуң болсун.
Уучуң кутка толсун,
Жолуң шыдыр болсун,
Жолдошуң Кыдыр болсун.
Оомийин!

10

Сыртыңдан душман жүрбөсүн,
Көңүлүңө коркуу кирбесин.
Көрө албаган күнүчүл,
Күчүктөй чуулап жүрбөсүн.
Сыйлуу этип Алла башыңды,
Өмүрлүү кылсын жашыңды.
Арбак колдоп ар убак,
Өргө өрлөтсүн ташыңды.
Арааның жүрүп арылдап,
Аппак атсын таңдарың.
Максатыңа жете бер,
Кут болуп баскан сапарың.
Оомийин!

11

Жолуң шыдыр болсун,
Жолдошуң Кыдыр болсун.
Эр Манас менен эр Кошой,
Жолдошуң болсун!
Барган жериңде,
Күл кармасаң күмүш болсун,
Топо кармасаң алтын болсун.
Турган жериңе,
Кетпес дөөлөт, кең пейил берсин!
Оомийин!

ТОЙГО БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

Тойду кыргыздар жакшылыктуу иш, ак ниет иш деп билип, аны ар ким өз алына ылайык эл алдында шаңдуу да, даңдуу өткөрүү, болуп да «жакшылык» ишке журтчулуктан бата алууну максат этишкен.

«Той өткөрөбүз» деген сөз демейчиликте, «элден бата алалы» деген сөзгө барабар жүрө бергенине караганда, тойдун максаты бата алуу: үйлөнгөн эки жашка бата алып берүү; жаңы тигилген өргөөгө, жаңы салынган тамга элден бата алуу, сүннөткө баланы отургузуп (колун адалданып) бата алып берүү; туулган күндү куттуктап, ак тилек, бата алуу сыяктуулардын бар дегинде «той бата менен» бүтөр иш сени билинип, максаты бадырайып турат.

Тойдо канчаланган малдар союлуп, акча жумшалса да, «бата алсак болду» деген көксөөдө болот. Адам көп келсе ошончо бата көп алынат, элди ыраазы кылып, конокту жайлуу күткөндө чын дилинен бата берет деген ишеним күчөй берген. Ошого тойдогу бата абдан маанилүү, өтө курч сөз менен айтылышы керек болгон. Той чынында бир улут салтынын көргөзмөсү. Анын башынан аягына чейин ошол улуттун турмуш маданият салты бир сыйра көргөзүлүп өтөт. Ошонун ичинде бата салты да ар кайсы баскычтарында, атап айтканда, колго суу куйгандан баштап, тойдун оюн ойнотоор, күрөш, мелдеш иштеринин бардыгында санжабы менен бата жүрүп турат. Бирок биз «тойго баталар» деген бул бөлүмүбүздө төмөнкү баталарга гана түшүнүк беребиз.

«Үйлөнүү тойго баталар». Үйлөнүү тою кыз-жигит эки баштын кошулушуп турмуш куруу тоюн көрсөтөт.

Бул тойдун эл чогулткан максатынын чоң жери дале «бата алуу» болуп эсептелет. Үйлөнүү тоюнун салттык алкактары көп. Бирок эл чоң бата бере турган жери «той мууздаардагы» бата. Бул тойдун негизги батасы болуп, тойго союуга атаган малды эл алдына туура тартат да, анын башын той ээси кармап турат. Ошондо жалпы эл алакан жайып «оомийин» деп турганда эң салттуу ак тилек батаны ошол тойго келген адамдардын аксакалы, кадырман кишиси берет. Мында берилген бата кыска, жөнөкөй «бет сыйпап коймо» бата болбостон, бүткүл тойго элдин ак тилегин баяндап туруучу бата, атап айтканда, батанын башы болушу керек. Ал эми той жеген тойдун дасторконуна берилүүчү

баталар да жөнөкөй болбойт, дегинкиси тойдун дасторконуна отурганда, ар бир дасторкон сайын бергендиктен, «той мууздардагы» опшу батага жетпейт.

Той жеген дасторконго бата берүүдө сөзсүз «бата алуучу» — той ээси, ар бир дасторкон башында болушу, тике туруп бүткөн бою менен батаны кабыл алуу талап этилет. Сөз касиети менен күчтүү берилген бата той ээсинин көөнүн көтөрүп, жумшаган мал-пулуна денеси көлкүп ыраазы болот.

«Үйлөнүү тойго баталардын» дагы бир берилүү кезеги «кыз ойнотоор» оюн-шоок соорунунда берилет. Бул соорунда той башкаргандар, тойдун төрагалары «эки баштын» (эки жаштын) тоюна куттуктоо ак тилек бата берет. Уулдун атасы, кыздын атасы жана башка туугандары бата берет. Үйлөнүү тоюнда, кийинки кездерде «күмүш той, алтын той» мааракелерин өткөрчү болгон. Ошолорго жараша да баталар чыгып, той куттуктамай болду.

«Жаңы өргөө, жаңы там салган тойго баталар». Үйлөнгөн соң жаңы өргөө тигилип, жаңы там үйлөр салынып «бөлүнөт». Мындай үй болгон кезде да той берип, «түбөлүк чамгарак көтөрүп, үйүнүн түтүн булатканга» бата алып берет. Чамгарактан, морудан «баш ыргытып» ырым жасайт, Ошондо ушул тойго сойгон мал туура тартылып туруп, бата суралат. Эл «тойдун малына» бата берет. Негизги мааниси үйү, өргөөсү ак жолтой болуп, анын ичиндегилер аман-эсен жүрүп, үйү өзүнө буюрсун, агарып-көгөрсүн деген ак тилек- тер болот. Ушул тойдун той жеген дасторкондорунун ар бирине бата берилет. Бата алуучу алакан жайып, дасторкон башында турат.

«Сүннөт тойго баталар». Кыргыздарда качанкы бир доордон баштап сүннөткө отургузуп, «колун адалдоо» салты пайда болду. Бул да балага бата алып берүүнү максат кылат. Мындай бата ушул тойго арнаган малды мууздоо кезинде жалпы элге (же эл өкүлдөрүнө) туура тартылып бата тиленет. Мында бериле турган бата да олуттуу берилет. Сүннөткө отургузарда да балага кыска баталар арналган. Ал сүннөт жасоочулар жагынан аткарылган.

«Туулган күнгө баталар». Кыргызда байыртан баланы «туулган журтуна оонатуу» салты аркылуу туулган күнүн же кашык, аяк сындыртып, мүчөлөрүн белгилеп, жаңы кийим, жакшы оокат менен куттуктап келген. Азыр илгерки «туулган журтуна оонатуу» мааракеси кеңейип, түрдүү ыңгайларда «туулган күн» өткөрүү салты болуп кетти. Анда да бата берүү, бата аркылуу ак тилек айтуу салты калыптанды. Бул батаны туулган күнүн өткөрүп жаткан соорундун

төрагасы, же ата-энеси берген. Негизги мазмуну узун өмүр, бакыт-дөөлөт каалоо, түрдүү кырсыктардан сактоо болгон. Жашы улуулар болсо, анын бала-бакырасы, дос- жарлары аларга бекем ден соолук, узак өмүр каалашып, бала-бакырасынын күнүн, убайын көрсүн деген ак тилек баталар менен куттукташкан. Мындан бөлөк, тойго келгендер той ээси менен көрүшкөндө ак тилек, кыска баталар менен салам айтышып көрүшкөн. Алардын саламына той ээси кызуу алик алып, саламдын жандырмагын айтып: «айтканыңыз келсин; оозуңузга сала бергендей болсун; кубанычта жакшылыкта бирге болуңуз; ак тилегиңиздерге ыракмат ж.б. » дешип турган.

Төмөндө тойго берилүүчү баталардын үлгүлөрүн окуйлу.

ТОЙГО КЫСКА САЛАМ БАТАЛАРЫ

Тоюңар куттуу болсун (жандырмагы: айтканыңыз келсин).

Жакшылыкка жакшылык боло берсин

Тоюңар торколуу болсун, тоюңар тойго улансын, оомийин!

Тоюңар шаттуу болсун, көңүлдүү баштуу болсун.

Үйлөнгөн жигитке: куш бооң бек болсун, тоюң куттуу болсун, алганың жарашсын.

Алганың менен тең арып, тең карыгыла (жандырмагы: ыракмат, айтканыңыз келсин).

Кулдук урганга: кулдук, куда, жакшы тилек кут болсун, кудалык байланышыбыз ысык байлансын (жандырмагы: кулдугуңузга куттугум бар, айтканыңыздай болсун!).

ҮЙЛӨНҮҮ ТОЙГО БАТАЛАР

1

(Кыз ойнотоор соорунда)

Кол кармашып өткүлө,

Муратыңа жеткиле.

Саябалуу дарактай,

Сан жылдарга өткүлө.

Болдуңар ак никелүү,

Бөлүнбөгүн эки эли.

Аппак келин уул тапсын,

Айдай жарык чекелүү.
Жүзгө чыксын жашыңар,
Аппак болсун чачыңар.
Чөбүрөңөрдү көргөндө,
Калтылдасын башыңар!
Оомийин!

2

(Келин алган тойго бата)

Келген келин кут болсун,
Алтындан казан көмөрсүн.
Эмики ушу убакта,
Айдай бешик өңөрсүн.
Айдай бешик ичинде,
Эгиз балдар бөлөнсүн.
Ынтылып алган келини,
Ынтымактуу жашасын.
Тандап алган келини,
Таттуу гана жашасын.
Сыйыры каймактык болсун,
Келини салмактуу болсун.
Сыйыры коңур болсун,
Келини оор болсун,
Сүргөнү доор болсун.
Казаны чызы-пызы болсун,
Кайын журту менен сизи-бизи болсун.
Суу кайнаган казанга,
Май кайнасын,
Төрт периште төрүндө тайраңдасын.
Кудай берген уул, кызың май чайнасын.
Заманыңар тынч болсун,
Тынчтык жакшы күн болсун.
Уруш деген чыкпасын,
Урушту кулак укпасын!

Оомийин!

3

Ат берсе, ала берсин,
Томолок баш бала берсин.
Эчки берсе, теке берсин,
Эшиги ачык Меке берсин.
Пайгамбар назарын берсин,
Кызырың баарын берсин.
Дасторконуң жабылбасын,
Кайгы сага кабылбасын.
Сыймыктуу дөөлөт жашынбасын,
Кара ниеттер асылбасын.
Казынаң чачылбасын,
Каймагың бузулбасын.
Кайнаган казаның токтобосун,
Калгандар сага окшобосун.
Уулуң Урум болсун,
Кызың Кырым болсун.
Кызматкериң Кыдыр болсун,
Бир күн эмес, сызыл болсун,
Колуң узун болсун.

Оомийин!

4

(Кыз-жигитке атанын батасы)
Пайгамбарым батасын берсин,
Душман алдыңарга өтпөсүн.
Батма, Зуура
Улукман, пирлер колдосун.
Жети атасы жетимиш,
Мага окшоп көпкө чыксын.
Томпойгон чал-кемпир болсун,
Балдарын жетелеп жүрсүн.
Ак жолу шыдыр, жолдошу

Кыдыр болсун.
Тапканы насип болсун,
Казандары кайнасын,
Оттору жайнасын.
Канаттары карыш,
Куйругу кулач болсун.
Суудан тунук, адамдан улук болсун.
Айдан жарык,
Күндөн ысык болсун.
Пахтадан ак болсун,
Көөндөрү ток болсун.
Көөндөрү ток болсун.
Кардылары ачпасын,
Кайгы тартпасын.
Короо толгон кой болсун,
Койну толгон бала болсун.
Алтындары төргө чачылсын.
Бакталары ачылсын,
Күмүшү жерге чачылсын,
Күндөй бакылары ачылсын.
Кетпес дөөлөт,
Кең пейил берсин.
Оомийин!

5

Алладан бер, актап бер,
Балаа-жалаадан сактап бер.
Батпас күндөй шат көңүл,
Жаңы жубай жашка бер.
Зор махабат,
Өмүрлүк шерик болсун.
Бакыттары баяндуу,
Жаңы өмүрдө,
Жолдору байсалдуу болсун.

Бир-бирине күйүмдүү,
Эл-журтуна сүйүмдүү болсун.
Өбөрү чөбөрөлүү болсун,
Мөрөйлөрү үстөм,
Мартабасы зор.
Адамгерчилиги мол болсун.
Кармашкан колдору ажырабай,
Ар дайым алла колдосун.
Оомийин!
Кош аккумуляй көлдөгү,
Кызгалдактай белдеги,
Жаш жубайлар экенсиң,
Колуң жайгын канакей,
Бата берем мынакей:
Дөөлөттүү, малдуу болгула,
Кыл өтпөсүн таттуу болгула.
Эл-журтуң үлгү тутарлык,
Жаштардын асты болгула.
Тутанттыңар чырагыңарды,
Коштуңар курагыңарды.
Теңирим колдоп ар дайым,
Ширелсин ынагыңар бу.
Үйүңөр ордо болсун,
Мингениңер жорго болсун.
Кушуң боосу ар дайым,
Колдо болсун.
Оомийин!

7

Оомийин деп колуңу жай,
Мен да бата берейин.
Бергенде бата не дейин,
Оболу кудай колдосун,
Олуялар колдосун.

Малың менен башыңа,
Эч жамандык болбосун.
Берекелүү бак конуп,
Бирдей өссүн мал-башың.
Насибиң артып күн сайын,
Өзөгүң эч бир талбасын.
Жараткан озү жар болуп,
Пендеге күнүң салбасын.
Жаратуучу кудурет,
Жалгагандын камын эт.
Кайрылуу өмүр кечерди,
Урпактарга насип эт.
Кошулган эки жаштарды,
Зулайка менен Жусуптай,
Бир бирине ашык эт.
Кайып эрен, кырк чилтен,
Назарыңды салып өт.
Бакыт, дөөлөт перзентте,
Эч болбосун касырет.
Ыклас тилек тилеген,
Тилекти кудай кабыл эт.
Оомийин!

8

Ыя, эки жаш, эки жаш,
Силерге тилек ыкылас.
Бакыт консун башыңа,
Жаш кошулсун жашыңа.
Өлөр өлгөнчө арылбас,
Мүнөз берсин тарылбас.
Өпкө берсин кагынбас,
Жүрөк берсин жарылбас.
Өргөө куруп, бала күтүп,
Кол кармашып чогуу бас.

Каргашадан ары бас.
Ынтымакка бери бас.
Бейкут жашоо күн берсин,
Ата-энедей сагынбас.
Оомийин!

9

(Келин алган тойго бата)
Келиниң зыйнаттуу болсун,
Улууну сыйлаган уяттуу болсун.
Сулуу жүздүү болсун,
Жылуу сөздүү болсун.
Келиниң эстүү болсун,
Эл кыдырса эптүү жүрсүн.
Күлсө сыпайы болсун,
Ачмын деп жалаңдабасын,
Каш кайырып алаңдабасын.
Алды менен эрине жаксын,
Ушул акылымды уксагандар,
Бир теңирден тапсын.
Оомийин!

10

Жараткан аллам жар болсун,
Жакуттан үйүң бар болсун.
Алтындан болсун түркүгүң,
Асылынан кийип түлкүнүн,
Тактысына минип ал,
Тамаша менен күлкүнүн,
Узун кылсын жашыңды,
Урматтуу кылсын башыңды.
Колуңдан дөөлөт кетпесин,
Ишиңди кудай эптесин.
Алганың алтын чеп болсун,
Айткан кебиң эп болсун.

Жалган башың жыргасын,
Жайласын жердин жылгасын.
Кыздарың кымкап жамынып,
Кыйшайып колун сунбасын.
Балдарың тогуз беш болсун,
Сага бак-таалай, ырыс тез консун.
Орошолуу жай болсун,
Ортончу балаң бай болсун.
Канатташ айлын жыргаткан,
Кабыргасы май болсун.
Ак жалгасын,
Кудайым колдосун.
Оомийин!

11

Жакшылык тойго жайылган,
Дасторконуң мол болсун.
Чыгданың майга толсун,
Аброюң зор болсун.
Кабагың жарык болсун,
Келиниң кичи пейил болсун.
Балаң абийирдүү болсун,
Короого малың толсун.
Үйүңө бала толсун,
Чубурган урпактарың,
Тегиз аман болсун.
Бейкутчулук заман болсун,
Айткан батам кабыл болсун,
Бабалардын арбагы колдосун.
Оомийин!

12

Жаш келиндин келген жери,
Куттуу конуш, турак болсун.
Бирөө чал, бирөө кемпир,

Өмүр өткүч ынак болсун.
Кумар артып, ышкы канбай,
Кыска түнгө шыбыр толсун.
Балапан менен, балакан менен,
Бешигиң ичи үбүр болсун.
Кулун, тайдын кызыгы менен,
Үй ичине дүбүр толсун.
Кары күтүп, бала багып,
Мол кызыкта чарчап жүрсүн.
Карыларга мээримдүү,
Келиндерде адеп болсун.
Ата тутуп, эне күткөн,
Баба жолу адат болсун.
Оомийин!

13

Уулуңуз баяндуу болсун,
Улууну сыйлар аялуу болсун.
Жүзү жарык болсун,
Сөзү канык болсун.
Келиниң бактылуу болсун,
Жол жүрсө сыпайы жүрсүн,
Күлсө адептүү күлсүн.
Ач болсо жалаңдабасын,
Ток болсо тороңдобосун.
Алды менен эрине жаксын,
Эринен артылып,
Элине, жерине жаксын.
Босогого бак болуп конуп,
Барган жеринен алкышын алсын.
Оомийин!

14

Келиниң кут болсун,
Үйүңө ырыскы толсун.

Башыңа бак консун,
Башыңа баш кошулуп,
Келин ак жолтой болсун.
Келген жери жайлуу болсун,
Алдын бала бассын,
Аркасын мал бассын!

15

Бал алган буудайдай ыргалгыла,
Кошулган талдай чырмалгыла.
Ырысыңарга эр бала сүйгүлө,
Суктанарга кыз бала сүйгүлө.
Кайгыланбай каткырып,
Кол кармашып жүргүлө.
Оомийин!

16

*(Айдар Акаев менен Сайкал Чукубаеванын тоюна
«Бишкек таймс» гезити минтип бата берген)*
Куш бооң бек болсун, Айдар,
Көшөгөң көгөрсүн, Сайкал!

* * *

Сапарыңар байсалдуу болсун, баш кошкон эки жаш!
Алдыңарды бала, артыңарды мал бассын.
Кармашкан колуңар түбөлүк ажырабай,
Бириңе-бириң өйдөдө өбөк,
Ылдыйда жөлөк болгула, түгөйлөр.
Көрүнбөй өрттөгөн көздөн,
Көмүскө жойлогон сөздөн,
Буйтап качкан жолдон,
Бөлүп-жарган колдон кудайым сактасын.
Атпай кыргыз журтунун абыройлуу,
Ак жолтой, уул-кыздарынан,
Уюткулуу үй-бүлөсүнөн болгула.
(2003-жыл 2-май, «Бишкек таймс» гезити)

Акылың ашсын,
 Ыкыласың ташсың.
 Балаң неберелүү болсун,
 Кызың чөбөрөлүү болсун.
 Жакының көп болсун,
 Душманың жок болсун.
 Жакшы келсин кашыңа,
 Нур жаасын башыңа.
 Айлыңар малдуу болсун,
 Жылкыңар жалдуу болсун.
 Жигиттериң эмгек этип,
 Агайындын алды болсун.
 Катуулуктан оолак бол,
 Таттуулукка ынак бол.
 Күйөө — жүз жылдык,
 Куда — миң жылдык.
 Кудай кошкон куда болот,
 Пайгамбар кошкон дос болот.
 Көңүл төтөгөлүү,
 Өмүр өтөгөлүү болсун.
 Таңың азалдуу болсун,
 Очогуң казандуу болсун.
 Түндүгүңөн кут куюлсун,
 Дасторконуңа бүт жыйылсын.
 Оомийин!

(Алтын тойго бата)

Алтын той куттуу болсун,
 Алтындан баалуу болгула.
 Жылдыздан наарлуу болгула,
 Кундуздан жакалуу болгула,
 Күмүштөн такалуу болгула,

Өркүндөп өскөн урпагыңдын,
Үзүлбөс сабагы болгула.
Жүрөктүү туулган уулдарыңдын,
Акылчы жарагы болгула.
Айжүздүү аппак кыздардын,
Алтын сом тарагы болгула.
Кайда жүрсөңөр жолуңар болсун,
Үйүңөргө Кызыр келип консун.
Дөөлөтүңөргө дөөлөт кошулсун,
Көңүлүңөр көкөлөп толсун.
Жүдөбөй жүзгө жеткиле,
Өмүрдөн армансыз өткүлө.
Оомийин!

19

(Күмүш тойго бата)
Куттуу болсун күмүш той,
Той дегениң ырыс го,
Алтын, жамбы берсем да,
Экөөңө тең дурус го.
Күмүш тойдун аягы,
Алтын тойго жалгашсын.
Жаркырасын жаныңар,
Жүзүндөй ак албарстын.
Күркүрөсүн демиңер,
Мизиндей көк албарстын.
Ташый берсин дөөлөтүң,
Жарашып сан дөөлөтүң.
Кара курттай кыжылдап,
Өсүп-өнсүн урпагың.
Өрлөп дайым ташыңар,
Жээктен ашып-ташыңар.
Ажырабай жубуңар,
Жүзгө жетсин жашыңар.

Калт-калт этип жаңгактай,
Ошондо кагышып турсун башыңар.
Оомийин!

ЖАҢЫ ӨРГӨӨ, ЖАҢЫ ҮЙГӨ БАТАЛАР

1

(Атанын баласынын жаңы өргөөсүнө батасы)

Оо, карагым, жарыгым,
Колдосун теңир өзү.
Мартабаң өссүн,
Пейилиң жамандыкка барбасын.
Очогундун оту өчпөсүн,
Арың менен жаның,
Арамдыкка көчпөсүн,
Босогоң бектүү,
Керегең эптүү,
Түндүгүң күчтүү болсун.
Көңүлүң ачык,
Өмүрүң насип болсун.
Жакшынын кадырын бил,
Карынын адили бил.
Өнөрүңдү казык кыл,
Акылыңды азык кыл.
Шагың сынбасын,
Чырпыгың чынарласын.
Түндүгүң мунарласын,
Күнүң кыяласын.
Күкүгүң уяласын,
Оюң көсөм болсун.
Сөзүң чечен болсун,
Ушунун баары сөзүмдүн наары.
Кудайымдын кулагына чалынсын,
Тилегим кабыл болсун.
Оомийин!

(Кыздын жаңы өргөөсүнө бата)

Пайгамбар батасын берсин,
 Бай дөөлөтүн берсин.
 Кызыр берекесин берсин,
 Казаның толгон аш болсун,
 Үйүң толо баш болсун.
 Уулдун урматын көр,
 Келиндин кызматын көр.
 Керегеден баш чыгар,
 Келин алып, кыз чыгар.
 Астыңды бала бассын,
 Аркаңды мал бассын.
 Кармаганың чырак болсун,
 Мингениң бурак болсун.
 Кийгениң торко болсун,
 Мингениң жорго болсун.
 Кайнатканың май болсун,
 Ичкениң кызыл чай болсун.
 Жакканың арча болсун,
 Жамынганың парча болсун.
 Бешенең ачык болсун,
 Бериштең улук болсун.
 Өмүрүң узак болсун,
 Ата-энең менен
 Ага-тууганың менен,
 Узун өмүрдө ынтымактуу жаша.
 Оомийин!

(Жаңы өргөөгө атанын батасы)

Ак батаны беребиз,
 Эки жашты бир алкап.
 Бак карасын,

Кожо Кыдыр жалт карасын.
Кетпес дөөлөт берсин,
Кең пейил берсин.
Пир колдосун,
Дөөлөт орносун.
Бай кылсын,
Мамыр кылсын,
Ата пири жалгасын,
Жигит пири колдосун.
Умай эне, Батма, Зуура,
Бүбү Кадыйча энелерибиз колдосун.
Эки жаштын жаңы оргөсү майлуу болсун.
Кайрылыштан суу алсын,
Кара чачы чубалсын.
Бурулуштан суу алсын,
Узун чачы буралсын.
Кайненеден дуба алсын,
Кара чачы чубалсын,
Кайын журттан уялсын.
Көзөрдөгү кайнаган чайдай болсун,
Дүйүм элге тең тийген айдай болсун.
Алдын бала бассын,
Аркасын мал бассын.
Дөөлөткө бети кызарсын,
Перзентке колу узарсын.
Конушу жайлуу болсун,
Казан, табагы майлуу болсун.
Жегени жүзүм болсун,
Өмүр жашы узун болсун.
Алып жүрсүн, алдырбасын,
Жулуп жүрсүн, жулдурбасын.
Долонодой бүрлөсүн,
Тобунан уул үйлөсүн,

Уул, кызын өстүрүп,
Ата менен энеси,
Сарпайы кийип дууласын,
Жете албай душман куурасын.
Оомийин!

4

Чамгарагыңар бийик болсун,
Босогоңор бек болсун.
Боо бакчаларың,
Алма менен өрүк болсун.
Башыңда дайым,
Кубулган кундуз бөрк болсун.
Ак жүзүңө жарыңдын,
Ак элечек көрк болсун.
Кудай кааласа,
Көп узабай шерик болсун.
Томпок чекелүү уул тап,
Ал өзүң шерик болсун.
Оомийин!

5

Керегең эптүү болсун,
Келиниң септүү болсун.
Айгырың үндүү болсун,
Кочкоруң жүндүү болсун.
Отуз уулуң болсун,
Кырк кызың болсун.
Жайлоонун оту жошулсун,
Жайылып малың кошулсун.
Келиниң кулун байласын,
Кемпириң куйрук чайнасын.
Тоодой ырыс берсин,
Кең пейил берсин.
Оомийин!

6

Алганың алтын болсун,
Мартабаң улук болсун.
Жүзүң жарык болсун,
Өмүрүң узун болсун.
Ден соолугуң сак болсун,
Алганың менен тең карып, тең арып,
Ак чачтуу, сары тиштүү болгула.
Дасторконуң узарсын,
Дөөлөткө бетиң кызарсын.
Ат көтөргүс бай болуун,
Пайгамбар батасын берсин.
Бак, дөөлөтүн берсин,
Кең пейил берсин.
Өмүр, ырыскы берсин.
Оомийин!

7

Чамгарак чалкый берсин,
Керегең кеңий берсин.
Ушул үйгө кут келсин,
Душманың кемий берсин.
Күндө береке,
Күндө той болсун.
Кубаныч, шаттык толсун.
Оомийин!

8

Жаңы өргөөнүн,
Жакканы арча болсун,
Жайылып короосу малга толсун.
Түндүгүң түнөбөсүн,
Кемегең кемибесин.
Уугуң учтуу болсун,
Керегең күчтүү болсун,

Келиниң эптүү болсун,

Оомийин!

9

(Жаңы салган үйгө бата)

Жабылып үйгө бата берели:

Кудайым сага бак берсин,

Түбөлүктүү баш берсин.

Талабыңа канат берсин,

Жанбаган бакыт берсин.

Кетпеген ырыс берсин,

Улукмандын жашын берсин.

Үйүңө береке келсин,

Аброюң арта берсин.

Келиниң бала берсин,

Баш артынан баш келсин.

Кызыңа бак берсин,

Тилегениң кабыл кылсын,

Үйүң толо перзент келсин.

Кыдыр болсун жолдошуң,

Журт батасы кабыл келсин.

Оомийин!

10

Күнүң чубактуу болсун,

Көңүлүң куунактуу болсун.

Конушуң өрүштүү болсун,

Эккениң жемиштүү болсун.

Эмгегиң келиштүү болсун,

Жылдызың төбөңдө болсун.

Кундуз жакаңда болсун,

Жарың чүрөктөй болсун.

Арың түлөктөй болсун,

Өнөрүң өрлөй берсин.

Өмүрүң төрлөй берсин.

Оомийин!

11

Кол кармашкан эки жаш,

Конушуңар жайлуу болсун.

Нээтиңер аппак болсун,

Пейилиңер тунук болсун.

Эшигиңер ачык болсун,

Капа-кайгы жок болсун.

Үйүңөрдө дарт болбосун,

Көбөйсүн дос, жолдошуң.

Жегениңер кешик болсун,

Терметкениңер бешик болсун.

Кол кармашып жашагыла,

Өмүрүңер узак болсун.

Оомийин!

12

Башыңарга бак берсин,

Нэ берсе да нак берсин,

Кырда жүргөн кызырды,

Төрүңөргө апкелсин.

Карыныңар ток болсун,

Кайгы-капа жок болсун.

Базар түшүп чуулдап,

Бала-чакаң көп болсун.

Оомийин!

13

(Атанын уулдун жаңы үйүнө батасы)

Уулум, бери карачы,

Атанын уккун батасын:

Кудурет берсе билекти,

Өмүрдүн жолун басасың.

Караңгыда жол жүрсөң,

Өчпөй турган чырак бол.
Суусаганга булак бол,
Жолоочуга жылдыз бол.
Улук болсоң кичик бол,
Суудай таза, сүттөй аппак бол.
Акыл, ойдун кени бол,
Түндүгүңдөн кут түшүп,
Бак карасын,
Кыдыр даарысын.
Оомийин!

СҮННӨТКӨ ОТУРГУЗУУ БАТАСЫ

1

Бысымылла рахман райым,
Мусулман болдуң карагын,
Кана бери карагын:
Чырагын жагар уулсуң,
Ата менен апаңын.
Тоодой болсун талабың,
Алтын менен күмүштөн,
Жасалсын мүлдө жарагың.
Көркүң чыкты мынаке:
Барбы дагы кааларың?
Кой сурасаң кой берем,
Тай сурасаң тай берем.
Зат сурасаң зат берем,
Баатырлыгың байкалса,
Зоот берем акберен.
Эртең эле туруп кет,
Ошол салтты апкелем.
Муратыңа жете бер,
Күндөн күнгө өсө бер.
Узак болуп өмүрүң,
Өмүрүңдүн түйүнүн,

Өзүң билип чече бер.

Оомийин!

2

Ушул уул Манастай эр болсун,

Элине майтарылбас бел болсун.

Каз каркылдап өткүс,

Чалкыган көл болсун.

Куу куркулдап өткүс зоо болсун.

Эр жеткенде күл кармаса,

Күмүш болсун.

Ак кармаса алтын болсун.

Тою андан ары тойго уланып,

Башы жашы жүзгө толсун.

Оомийин!

ТУУЛГАН КҮНГӨ БАТА

1

О, касиеттүү теңирим,

Куттуу болсун бүгүнкү,

Жаш наристе туулган күн.

Дидарын ачкан күн,

Ымыркайды жууган күн.

Эне сүтүн эмген күн,

Ак сарбашыл чалган күн,

Карындан май жарылган күн,

Бөбөккө узак өмүр бер,

Берсең кошо эрдик бер.

Эне сүтүн актасын,

Мекенин жаттан сактасын.

Туулган күнгө бата айталы,

Эми үйгө кайталы.

Оомийин!

2

Куттуу болсун туулган күн,
Киндигиңди шыр кесип,
Жибек менен бууган күн.
Киндик энең суу менен,
Алгач ирет жууган күн.
Ороп алып ороого,
Белден байлап бууган күн.
Ак сүтүн асыл эненин,
Эмерине эмген күн.
Атаң келип төбөңдөн,
Теберине төнгөн күн.
Кубангандан эл-журтуң,
Көрүндүгүн берген күн.
Кимге окшоду экен деп,
Бетиңди ачып көргөн күн.
Туулган күнүң жыл сайын,
Жүз жыл бою тойлонсун.
Өсүп урум бутагың,
Көздөгөнгө жете бер.
Өмүр чексиз көк деңиз,
Токтобостон кече бер.
Оомийин!

КЫЗ УЗАТУУ, КЕЛИН КИРГИЗҮҮ БАТАЛАРЫ

(Түшүнүктөр)

Кыргыз салтында кыз берүү, келин алуу «ак нээт иш, жакшылыктуу иш» деп айтылып, тиричилик турмуштун олуттуу окуясы эсептелет. Бул ак нээт иштер эл менен, элдин ак нээти, ак батасы менен бүтүп келген. Бүткүл той өзүнүн өтүү жүрүшүндө ак баталарды ала жүргөн чоң соорун болуп, анын ичинде кыз узатканда, келин киргизгенде берүүчү баталардын өзүнчө орду болгон.

«Кыз узаткандагы баталар». Бул мындай учурларда берилген: той болгон кызга тойлук кийим кийгизгенде кыздын ата-энеси эң алдында көрүп,

жарашымына көз чаптырып болгон соң баталарын берип, той кийимин куттукташкан; андан соң кызды көчүрөрдө кыздын атасы өзү жетелеп чыгып, аттантарда кызга төркүнү жакка баштанып улуу бата беришип аттанткан.

Кыз көчүрүүдө дагы бир бата берчү жайыт, «кыз кыңшылатмай» деп аталган «кыз менен көрүшүү кошокунда» кызга ак тилек, ак баталар кошокко жуурулуп айтылган. Бул баталарда өзүнчө «кошоктогу баталар» деген топту түзүп, бата жөрөлгөсүн улантып келет. Мында энеси, эжеси, жеңесинин кошокторунда бүт эле баталар айтылган.

«Келин киргизгендеги баталар». Келин көчүрүлүп келген соң кайнатасыныкына «отко кирет». Алоодог аттап өтүп, кайнатасынын босогосун аттаганда келин жүгүнөт, ошондо кайната, кайнене жактан бата берилип, келиндин оозуна май салып, алкап үйгө киргизет. Андан соң жаңы келин кайын журтуна жакын тууган болгон улууларга алгач көрүшкөндө жүгүнүп салам берет. Инсандын ыйбалуулук бул тартиби эң жогору кадырланууга арзыйт. Ошондуктан келин жүгүнгөндө ал улуулар өтө астейдилик менен бата беришет. Бул кыргыздан адамдар ортосундагы «урмат-ызат» маданийлиги, урпактардын адамгерчиликтүү өсүүсүнүн, «тайбас» болуп калбоонун түпкү шарттары болуп келген.

Ал эми келин жүгүнгөн кезде бата берүүчүнүн батасынын күчтүү айтылышы ушул адамдын кадыр, наркын белгилеп турган көрүнүштөй элге туюлат. Аны жөнөкөй гана «кудай жалгасын» деген сөзгө жыйынтыктап коюу бата берүүчүнү жөнөкөйлөштүрүп коет.

Мындан бөлөк кыз-күйөө кыздын төркүнүнө отко кирүү салты да бар. Ошондо кыздын ата-энеси кыз-күйөөгө бата берет.

Төмөндө «кыз узатуу, келин киргизүү баталарынын «үлгүлөрүн» окуйлу.

КЫЗ УЗАТКАНДАГЫ БАТАЛАР

1

(Кызга той кийимин кийгизгендеги атасынын батасы)

Кийимиң эптүү болсун,

Элечегиң кептүү болсун.

Сымбатың көрктүү болсун,

Жүрөгүң өрттүү болсун.

Өмүрүң узун болсун,

Өрүшүң жайык болсун.
Тукумуң журттан ашып,
Тууганың канат болсун.
Ак куунун мойнун берсин,
Ак гүлдүн жытын берсин.
Каныкейдин акылын берсин,
Айчүрөктүн сулуулугун берсин,
Зулайканын дидарын берсин.
Талдай бой берсин,
Шамдай ой берсин.
Жаздай жыпар берсин,
Кардай жамал берсин.
Үйүңө кишиң келсин,
Кешикке кошо шыбага келсин.
Шыбага келсе ырыс келсин,
Энеге күйүмдүү бол,
Атага сүйүмдүү бол.
Эжеге чубак бол,
Агага кубат бол.
Назик жан бол,
Элиңе ар бол.
Башыңа өнөрдүн багы консун,
Шагына түйгөйлүү жары болсун.
Оомийин!

2

(Кызды көчүрөрдө атанын батасы)

О, кызым, барган жериңден,
Бак берсин.
Көл боюнда талың болсун,
Көлөкөлөр чарбагың болсун.
Үйүңдүн үстү жагында.
Үп тартылган кайык болсун.
Короо толгон коюң болсун,

Козголбос тоодой оюң болсун.
Аттанып үйдөн чыкканда,
Айчүрөктөй жолуң болсун.
Алла ыраазы болсун,
Оңуңдан күнүң туусун.
Солуңдан айың туусун.
Маңдайыңдан чолпонуң балбылдап,
Жолуңду жылдыз жуусун.
Бактылуу бол, багың жансын,
Таттуу кыз бол, балың тамсын.
Таалайың мөл болсун,
Баскан изиңе гүл өнсүн.
Куу жыгачты кармасаң,
Жашыл ток бүт болсун.
Куу куурайды кармасаң,
Кулпуруп турган гүл болсун.
Оомийин!

3

Алаканың жай, чырагым:
Калкыңа калалуу бол,
Элиңе элелүү бол.
Тоодой тоолор бергенче,
Бармактай бак берсин.
«Атаң, энең» дегизбе,
Ата, энеңди эгизде.
Алдыңан ай туусун,
Аркаңан күн туусун.
Улуунун жолун кеспе,
Ата-энеңди муңдурба,
Сөөктү сындырба, берекем.
Оомийин!

4

Ээ, берекем,
Элиңе элелүү бол,
Калкыңа калалуу бол.
Ата-энеңе жагымдуу бол.
Кайыныңа кайрымдуу бол.
Айылыңа абройлуу бол,
Алганыңа жайдары бол.
Берерге белен ашың болсун,
Көрөөргө көсөм жашың болсун.
Бешигиң алдыңдан түшпөсүн,
Башыңдан жакшылык кетпесин.
Оомийин!

5

Көшөгөң көгөрсүн,
Багың ачылсын.
Бакыттуу бол,
Көзүң ачылсын.
Кайырлуу болсун,
Сапарың оң болсун,
Жолуң шыдыр, жолдошуң
Кызыр болсун,
Эл-журтуң аман болсун,
Кырманга кызыл толсун.
Көч байсалдуу болсун,
Тилегиңди берсин,
Тилегиң кабыл болсун.
Оң толгоо берсин,
Кудай оңдоп, теңир жалгасын.
Жылдызың жансын,
Ак мол болсун.
Мал-жаның аман болсун,
Таалайың оң болсун.
Башыңа бак консун,

Кадамың куттуу болсун,
Конушуң оттуу болсун.
Оомийин!
Алтындан болсун жакаңар,
Күмүштөн болсун такаңар.
Ташка таруу өнгөнчө,
Тарчылык көрбөй өткүлө.
Музга буудай өнгөнчө,
Муңчулук көрбөй өткүлө.
Жүзүңөр жайнап,
Келишимдүү болгула.
Толгон айдай,
Өрүштүү болгула.
Катарыңардан озгула,
Козгогон чоктой козгула.
Эң алды берекечил болгула,
Көпкө ырайымдуу көлөкөчүл болгула.
Ден соолук, амандык болуп,
Узак өмүр жаш берсин.
Башыңарга кошуп баш берсин.
Оомийин!

7

(Кыз кыңшылатмай кошогуңдагы баталар)

Энеси:
Жаккан отуң өчпөсүн,
Ынтымак, бирдик сакталып,
Конушуңан көчпөгүн.
Карыбагын, жашаргын,
Кадимкидей жашагын.
Алтындан башың ыргап өт,
Алганың менен тең карып,
Ай тийгендей жырғап өт.

Күмүштөн башың ыргап өт,
Күйөөң менен тең карып,
Күн тийгендей жыргап өт.

* * *

Аман бол, багың ачылсын,
Алдыңдан көөхар чачылсын.
Картайганда энекең,
Көп какшабай басылсын.
Аттанып үйдөн чыкканча,
Алтындан сери чачылсын.
Аттанып үйдөн чыкканда,
Айдай бактың ачылсын.
Күлүп үйдөн чыкканча,
Күмүштөн сери чачылсын.
Күлүп үйдөн чыкканда,
Күндөй бактың ачылсын.

* * *

Жеңеси:

Байпай бир маасы кийип өт,
Ынагым, байбичелик сүрүп өт.
Кепич, маасы кийип өт,
Ынагым, келинчилик сүрүп өт.

* * *

Аттанып үйдөн чыкканча,
Алтындын зери чачылсын.
Аттанып үйдөн чыккан соң,
Айдай бир багың ачылсын.

* * *

Күрмөлүп үйдөн чыкканча,
Күмүштөн зери чачылсын.
Күрмөлүп үйдөн чыккан соң,
Күмүштөй багың ачылсын.

* * *

Эжеси:

Ортон колдой кашыңа,
Оролсун дөөлөт башыңа.
Чыпалактай кашыңа,
Чырмалсын дөөлөт башыңа.
Арча бешик ыргап өт,
Алганың менен жырғап өт.
Кайың бешик ыргап өт,
Күйөөң менен жырғап өт.

* * *

Буйгага бугунун жүнү чачылсын,
Букардай бактың ачылсын.
Керүүгө кекилик жүнү чачылсын,
Керидей бактың ачылсын.

* * *

Жылгадан жылкынын жүнү чачылсын,
Жылмышпай бактың ачылсын.
Коктудан коендун жүнү чачылсын,
Кокондой бактың ачылсын.

* * *

Ак кайың жаагы ий болсун,
Алганың дурус бий болсун.
Көк кайың жаагы ий болсун,
Күйөөң дурус бий болсун.

* * *

Алдыңдан көхар чачылсын,
Аман бол бактың ачылсын.
Күмүштөн зер чачылсын,
Күндөй бактың ачылсын.

Жеңеси:

Шаркырап аккан булагым,
Шарактап ойнор ынагым.
Барганда багың ачылып,

Кутмандуу болсун турагың.

* * *

Көл боюнда талың болсун,
Көлөкөлөөр чагың болсун.
Үйүңдүн үстү жагында,
Үп тартылган кайың болсун.
Короо толгон коюң болсун,
Козголбос тоодой уюң болсун.
Аттанып үйдөн чыкканда,
Айчүрөктөй жолуң болсун!

* * *

Күйөөң жакшы болгон соң,
Күмүштөн чачпак сүйрөтөт,
Күндө бир акыл үйрөтөт.
Алганың жакшы болгон соң,
Алтындан чачпак сүйрөтөт,
Айда бир акыл үйрөтөт.
Алтындан бешик өңөргүн,
Алганың менен көгөргүн.
Күмүштөн бешик өңөргүн,
Күйөөң менен көгөргүн.

КЕЛИН ЖҮГҮНГӨНДӨ БЕРЧҮ БАТА

1

Кудай жалгасын,
Алдыңды бала бассын,
Артыңды мал бассын.
Ак элечегиң башыңдан ообосун.
Алганың менен тең кары,
Көчтө минер жоргоң болсун,
Тойдо кьер торчоң болсун.
Өзүңдөй күйөөң болсун.
Жетелерге төөң болсун.
Үнүң угумдуу болсун.

Колуң жугумдуу болсун.

Оомийин!

2

Кудай жалгасын,

Ак жолуң ачылсын,

Өмүрүң узун болсун.

Жегениң жүзүм болсун.

Жар-жааматың көр болсун.

Отурган жериң төп болсун.

Көшөгөң көгөрсүн.

Айдай бала төрөп ал,

Ак бешикке бөлөп ал.

Ак алмадай мөмөлөп жүр,

Ак тооктой жөжөлөп жүр.

Көк алмадай мөмөлөп жүр,

Көп тооктой жөжөлөп жүр.

Ата-энеңди сыйлагын.

Керилген келин бол.

Чоюлган жубан бол.

Балпайган байбиче бол.

Келген жериңен бак айтсын.

Эмки ата-энеңдин акыбети кайтсын.

Оомийин!

3

Кудай жалгасын,

Бак карасын.

Кыдыр даарысын,

Айдан аман,

Жылдан эсен кылсын.

Үйдөгү, тыштагы,

Мал, башты өсөөр кылсын.

Оомийин!

4

Кудай жалгасын!
Тилегиңди берсин!
Алдыңды бала бассын.
Аркаңды мал, дүнүйө бассын.
Кудай ынтымак — ыраа берсин.
Ызаттуу жаштан кылсын,
Башыңарды таштан кылсын.
Бата бердик жаш-кары,
Алганың менен тең кары.
Кош болгондо ыйлагын,
Кайын журтту сыйлагын,
Ак жолтой, майлуу-сүттүү бол.
Аллоо акбар!

5

Алдыңды бала бассын,
Артыңды мал бассын.
Ак жоолугуң башыңдан ообосун.
Алганың менен тең кары.

6

Жалбырттаган оттой бол,
Жайнап жаткан чоктой бол.
Күнүң кыяласын,
Күкүгүң уяласын.
Жетегиң боодо болсун,
Арканың чууда болсун.
Берерге ашың болсун,
Көрөргө жашың болсун.
Сүйөргө жарың болсун,
Намысың, арың болуп,
Бешигиң алдыңан түшпөсүн.
Башыңан жакшылык кетпесин.
Жамандык кууп жетпесин.
Оомийин!

8

Кудай жалгасын,
Тилегиңди берсин.
Кол кармашып өткүлө,
Максатыңарга жеткиле.
Мөмөлөгөн дарактай,
Түшүмүң болсун береке.
Аппак келин уул тапсын,
Айдай торсок чекелүү.
Жүзгө жетип жашыңар,
Куудай болсун чачыңар.
Оомийин!

9

Кудай жалгасын.
Ак жоолугуң башыңдан түшпөсүн.
Көшөгөң көгөрсүн.
Ак элечегиң ообосун.
Эриңе адал бол,
Сарамжалдуу, сабырлуу бол.
Дайыма жайдары бол.
Кайын журтка кайрымдуу бол.
Алдыңан күн туусун,
Артыңан ай туусун.
Өмүр сүргүн бир басып,
Алганың менен тең карып,
Терметкениң бешик болсун.
Бакыт, таалай үйүңө толсун.
Оомийин!

10

Жаккан отуң өчпөсүн.
Ынтымак, бирлик сакталып,
Конушуңан көчпөгүн.
Карыбагын, жашаргын.

Кадимкидей жашагын.
Кызырың кыяласын,
Ырысың уяласын.
Кыздарың сулуу чыксын,
Кыр-кырынан улуу чыксын.
Уулдарың өрт туулсун.
Убайын эли көрүп турсун.
Башыңан бак тайбасын.
Элиңен ынтымак качпасын.
Кетпес кеңештүү бол,
Кеңири дөөлөттүү бол.
Оомийин!

11

Кудай жалгасын, кудай жалгасын.
Баш алган буудайдай ыргалгыла,
Кошулган талдай чырмалгыла.
Ырысыңарга эр бала сүйгүлө.
Кызыгыңарга кыз бала сүйгүлө.
Кайгыланбай, каткырып,
Кол кармашып жүргүлө.
Оомийин!

ЖАШ БАЛАГА АРНАЛГАН БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

Өмүрдүн уландысын, укум-тукумдун жалгоочусу болгон баланы чоңойтууда, багууда кыргыздар өзүнчө бир улуттук түстөгү бала багуу маданиятын калыптандырган. Балага бүт эле бардыгын арноого даяр турган ата-эненин оозунан балага эң бийиктиктеги ак тилек сөздөр куюлушуп чыккандан бөлөк, бала туулгандан баштап эле түрдүү ыңгайда маараке өткөрүп, элден бата алып берүү, бата менен баланы узак өмүрлүү, бак-дөөлөттүү кылуунун аракетин жасаган. Балага арналган баталар баланын дили, дени, адамкерчилиги таза болуусун тилеп, ал ак тилек сөздөрдү бала «ыңа» деп жерге түшкөндөн баштап эле кулагына айта баштаган. Бул бата сөздөр балага тилеген курулай эле тилек

болбой, баланы тарбиялоодо, кандай адам болуусу жөнүндөгү эң күчтүү сабак боло берген. Алып айтсак, балага арналган батада дайыма: «акыл-эстүү, элине керек уул болсун! Кедейге кайрымдуу, тууганга сүйкүмдүү бол!» деп оозантса, «бала эне сүтүн акта, киндик каның тамган жерди сыйла» дегенге окшош Мекен сүйөр, эл сүйөрлүк таалим сөздөр бата менен перзенттин кулагына кирип турган. Батадагы нускалуу сөздөр аркылуу перзенттер өзүнүн акыл, эсин түзөп, жүрүм-турумун жөнгө сала баштаган. Жаш балага арналган баталар дегенде биз бөбөк туулгандан баштап тушамышын кыйганга чейинки, болгон убакыттагы бөбөктөргө арнап өткөргөн каада менен кошо берилген олуттуу баталарды шарттуу түрдө атадык. Анын негизгилери төмөнкүлөр.

«Киндик кесүү батасы». Кыргызда «жетемди эмес, жерден алганымды тартам» деген сөздөн улам, бала төрөлгөндө киндик кесип, ороп алганды өтө кастарлуу иш катары билгенин көрөбүз. Киндик эне биринчилерден болуп «сүйүнчүлөөчү» болот. Ата-энесинен сүйүнчү алат. Ким киндигин кессе, ал ошол бөбөктүн «киндик энеси» аталат да, баланын дагы бир айта жүрөр, өмүр бою урматтар энеси болуп жүрөт.

Киндикти кесүү баланын кийинки кайрат мүнөзүнүн кандай болушун белгилейт деген түшүнүк боюнча, кыргыздар киндик кесүүчү адамды ичи ак, сырты кайраттуулардан тандаган. Киндик кесе турган аспап да катуу, сүрлүү болгон. Илгерки кыргыз балдарынын киндигин муз менен кесип, муздай тунук, анын суугундай кайраттуу болуусун ырымдаган. «Муз менен киндигин кескен кыргыз эли тууштуу элбиз» деп жүрөт. Ошого кыргыз киндик кескенде жөн эле кеспей, ак бата айтып кескен. Сөз касиети баланын киндик каны менен бирге денесине кирип, батада айтылган ак сөздөрдөгүдөй адам болуусун көксөгөн.

Киндик кескенде айтылуучу батанын негизги мазмунун ээлерден, пирлерден бөбөккө узак өмүр тилөө, бөбөккө ак дил, элине жарамдуу адам болушту каалоо сөздөрү болгон. Киндик кескенде батаны киндик кесүүчү, же жанындагы төрөтүүчү киндик кесип жат- кан кездин алдында айтып, анан киндик кескен.

«Оозантуу батасы». Мейли жылдын кайсыл мезгили болбосун, бойкат аял бар үйдөн эң кур дегенде туула турган балага арнап каткан чөйчөк карын сары май болбой койбойт. «Сары майдай сактоо» деген ушундан калгандыр. Бала төрөлөрү менен биртике убакыт өткөндөн соң баланы оозантат. Баланы оозантуу оңой жумуш болбойт. Баланы оозантчу ургаачы сөзсүз ошол айылдын

кадырманы, агарып-көгөргөн, бак-дөөлөтү көрүнүп турган, баланын келечегине өтө ак жолтойлук көрсөтө турган болушу талап этилет. Көзү суук, ач көздөр бала оозанткан жерге жолотулбайт. Бала сары май менен оозантылат. Сары май кыргызда «дары» сыяктуу улуу. Келечеги майлуу-сүттүү болсун, жумуруна жук болуп, түбөлүккө топуктуу болсун дегени экен. Сары май баланын ичин тазартып, май туңгактаса балага жакканы, ичегиси майланганы, ичи катпаганы экен. Андан ары эмчек ээмп кете берет.

Баланы оозантууда Умай энедей болгон, уз аялдардын бирөө балага оозантуу батасын айтканча, баланы какатып, чачатуудан абайлай сары май менен оозантат. Бул оозантуу май менен эле эмес, кыргыздын ыйык сөздөрү, ак дилден чыккан тилек менен оозантканы эле. Кыргызда оозунан жаман сөз чыккандарды «бок менен оозантканы, сөгүү менен оозантканы» деп адамдын оозунан чыккан сөздүн сапатын тээ баланы оозанткандан көрөт. Ошого баланы оозантууда берген батага ак сөз, жылуу сөз, жакшы жышаналуу сөздөрдү талдап колдонгон.

Оозантуу баланын негизги мазмуну, балага узак өмүр берүүсүн, дайыма кубанычта, ата-энеси, ырысы менен жашоону тилек кылган.

Кыргызда жакшы тилек, ак баталарды киндик каны менен, эми эле оозун ачкан ымыркайдын оозуна сары май менен бирге салып отурган. Ошого кыргыз «ыр менен туулуп, ыр менен өлөт» деген улуу тыянак айтылып жүргөндүр.

«Ат коюу батасы». Бала жерге түшүшү менен азан айтып, ат коюу салты калыпташкан. Азан айтканы ислам дини киргенден кийин «Алланын атын улук» (Алло акпар) деп чакырып, бул дүйнөгө инсан баласы келгенин кабарлоо салты эле. Ал эми илгерки кыргыздарда бала төрөлгөндө жар чакырып, сүйүнчүлөө болгон. Азыркы «ат коюу батасы» ошол жар чакырып сүйүнчүлөөнү мазмун кылган.

Кыргызда балага атты эң негизгиси чоң ата, чоң энеси, же үйдүн улуу адамдары койгон. Көбүнчө өз ата-энеси алды менен ойлоп «туюкбайга» энчилүү атты белендеп жүргөн болот. Бала төрөлөрү менен азан чакырып берген кишиге баланын атын айтып беришет. Ал азан чакырып ат койгон киши кыргыздын салттык баталары менен коштоп айтып коет. Ат коюу батасы мына ушул ыңгайда айтылат.

«Жентекке баталар». Бала төрөлгөндөн кийин ата-эне дароо эле жентек берет. Жентек негизинен сактап жүргөн карындагы сары майды бузуп, тойчук иретинде айлындагылардан бата алууну максат кылган. Баланын жентегин жеш бир маанилүү иш болуп, «Жентегиңди жегемин, жентегимди жедиң беле» дегенге окшош сөз айкаштары калыптанган.

«Жентекке баталар» мына ушул жентек жеген дасторконго берилет. Негизги мазмуну, балага өмүр, ырыс жакшылыктар каалоо болуп келет.

«Бешикке салуу батасы». Баланы бешикке салуу кыргыздардын байыркы тарыхынан бери келе жаткан салты. Бешиктүү үйдү кыргыздар олуттуу баалашкан. Жыгаччы усталар бешиктин түрдүүчө нускаларын жасашкан. Ал тургай качанкы бир байкерчилик доордо «алтын бешик, күмүш бешиктер» болгон көрүнөт. Бул оозеки элдик тилде айтылып келет. Бешик көчмөн турмушка ылайык болуп, баланы бөлөп алып, бешикти өңөрүп кете беришкен.

Баланы бешикке салуу аялдарга берген той катары көрүнөт да, ошол бешикке салуу тоюнун дасторконуна баланы бешикке салып жатканда бата берилет.

Баланы бөлөөгө белендеп коюлган бешикке ошол айылдын кадырман ак байбичеси баланы колуна алып, бешикке бөлөгөнчө балага бата берет. Батанын негизги мазмуну, балага узак өмүр, ата-энесине амандык каалоо, баланын болочогуна ак тилек сөздөр айтылат. Андан соң бешик той желип жаткан ар бир дасторконго баталар берилет.

«Кыркын чыгарып, киринтүү батасы». Бала төрөлүп, кыркы тогошкондо «баланы киринтүү» салты иштелген. Баланы табияттын тунук суусуна беделин жууп, «суудай таза, нурдай сулуу бол» деген мазмундагы ак тилектерди айтып, ымыркайды табият энесинин кучагына салат.

«Тушамышын кесүү батасы». Бала жыл маалына жеткенде «каз-каз туруп», бут шилтеп, жөлөнүп басып калат. Мына ошол кезде ата-эне перзентинин тушамышын кыйып койсо, бат басып кетет деген түшүнүк болгон.

Тушамыш кыюуда ата-эне баланын эки бутун кызыл шоона жип менен тушайт да, белгилүү аянтка жаш балдарды чогултуп, аларды жарышка салат. Ким мурда чуркап келсе, ошол бала бөбөктүн тушамышын кыят. Ага сыйлык берет, калган балдар да куру кол калбайт. Бул басайын деп тушамышын кыйып жат- кан бала да кийин озуп келген баланы тартып тууш- туу болуусун максат

кылышат. Мына ошол тушамышын (тушоосун) кыюуда бата айтылып кыйылат. Тушамыш кыюуда берген бата баланын чыйрак, тууштуу болушун каалаган сөздөр, ылдам басып кетүүсүн тилеген ак тилектер болуп эсептелет.

«Тайга мингизүү батасы». Жаш балага берген баталардын ичинде баланы эң алгач тай токуп мингизип ырымдаган кезде берген бата кирет. «Ат эрдин канаты» деп билген кыргыз ар кандай кезде батасын «аттантуу, тайга мингизүү, ээрге отургузуу» жөрөлгөсүн үзбөй келген. Ошол тайга мингизер кезде бата айтып, ак тилек менен тизгин карматкан. Бул жөрөлгөнү уланткан нерсе да ак тилек, ак баталар болгон.

Майнаптаганда, кыргыздардын жаш балага берген баталары бала өстүрүүнүн бөтөнчө ыкмасы болгон. Түрдүүчө той, жөрөлгө салттарын кармануу аркылуу ымыркайына элден бата алып берип, ал балага эл өстүрүп, алаканында бөпөлөгөнүн, эл алаканы менен ага өмүр, бакыт алып бергенин ар бир перзенттин көзүнө көргөзүп, эл көөдөнүндө кыт болуп жүрүшүн башкы максат кылган.

Кыргызда жаш балага арналган кыска ак тилек сөздөр да болгон. Анда төмөндө ал кыска ак тилек сөздөрдү бата башы кылып, андан соң балага берген баталардын үлгүлөрүн окуйлу.

ЖАШ БАЛАГА КЫСКА АК ТИЛЕКТЕР

Көз жарган аялга: бешик боо бек болсун,

Эсен-аман көз жарып алдыңызбы?

(Жандырмагы: кудайга шүгүр)

Тын-аман жеңилип алдыңызбы?

(Жандырмагы: аман-эсен)

Перзенттин атасына: бешик бооң бек болсун.

Чүрпөңдүн жанын таштан кылсын,

Ата-энеси менен ырысын берсин.

Ырыс-кешиктүү болсун!

(Жандырмагы: айтканыңыз келсин)

Бешикке саларда: ыйман-ынсабыңы берсин.

Эл сүйгөн эрен бол.

Менин колум эмес,

Теңир ата, Батма, Зууралардын колу,

Ыйлаба, жоош бол.

Кийим кийгизгенде: өмүрүң узун болсун,

Ылайым киймиң бат жыртылсын.

Кийимиңдин жаны морт болсун,

Өзүңдүн жаның бек болсун.

Эртеңден калбай жыртылып калсын.

Сүннөткө отургузганда:

Колуң адал болсун,

Атанын алтын казык изи бол,

Ак шамшардын курч мизи бол.

Азамат бол, эр бол,

Ааламдагы шер бол.

Жалынганда: өпкө-бооруму чабайын, айланайын, айланып кетейин, садагаң кетейин, садага болоюн, кагылайын, алдыңа кетейин, кубатым, кубары-заадам.

Өз мүчөсүнө бирге көрүү: жаным, кара жаным, өпкөм, боорум, жүрөгүм, карегим, кара чечекейим, медерим, ырысым, кешигим, туягым, кудайым бергеним.

Жакшы көргөн жаныбарларга: кулунум.

Асыл таштан: алтыным, күмүшүм, дарым, көөхарым.

Даам: таттуум, набатым, балым, тоочум.

Асман заттарына: айым, жылдызым, жөлөнгөн тоом.

КИНДИГИН КЕСКЕНДЕГИ БАТА

Бысылда, менин колум эмес,

Батма, Зууранын колу.

Улуунун жашын берсин,

Жакшынын башын берсин.

Күчүнүн малын берсин.

Бакайдын өмүрүн берсин.

Эр Агыштын көңүлүн берсин.

Манастай билектүү бол.

Каныкейдей тилектүү бол.

Алмамбеттей улуу бол.

Аруукедей сулуу бол.

Билектүүдөн күчтүү бол,
Жалтырактан түстүү бол.
Аталуудан улуу бол,
Акылдуудан кундуу бол.
Энелүүдөн эрке бол,
Эл алдында серке бол.
Кызыл тилден таңдайлуу бол,
Ырыскыдан маңдайлуу бол.
Оомийин!

ООЗАНТУУ БАТАЛАРЫ

1

Бисимилда уракман урайым,
Оозуңа май салып турган Умайым.
Алты куйрук ашагын,
Алтымыш аша жашагын.
Жети куйрук ашагын,
Жетимиш аша жашагын.
Кызыл тилден таңдайлуу бол,
Ырыскыдан маңдайлуу бол!
Оомийин!

2

Аркардын этин ашагын,
Алты мүчөл жашагын.
Жейрендин этин ашагын,
Жети мүчөл жашагын.
Токтунун куйругун ашагын,
Токсонго чыга жашагын.
Бактылуу бол, карагым,
Кара көзүм, баралым.
Алтындан болсун тарагың,
Күмүштөн болсун жарагың.
Кубаныч, күлкүң тыйылбай,
Ачык болсун кабагың.

Мактанчы боло бер,
Ата менен апаңын.
Оңунан согуп шамалың,
Орооң болсун оң,
Жолдошуң Кыдыр болсун зор.
Оомийин!

АТ КОЮУ БАТАСЫ

Аллоо акпар, Аллоо акпар,
Алпейил дайым сактаар,
Теңирим адам берди,
Ааламга адам келди.
Айыл, калаа сүйүнчү!
Арыштаар кадам келди.
Кең пейилге перзент берди,
Касиети бассын жерди.
Берекени баксын элди,
Көлөкөсү тапсын шерди.
Азан айтып, атын коем,
Теңир берген затын коем.
Уул болсо жоодон сактаар,
Эне эмизген сүтүн актаар.
Атаандашпай малын багаар,
Жерин айдап, нанын табаар.
Атасынын мээнети кайтаар,
Алдына дулдул тартаар.
Кыз болсо кырк жылкы,
Кийин жасап, үйүн жабаар.
Энесинин ишин алаар,
Гүлдөй гүлдөп сайма саяар.
Уул бекен, кыз бекен,
Ким болду экен?
Уул экен, уул экен!
Ааламга адам келди,

Айыл, калаа сүйүнчү!
Арыштаар кадам келди,
Ким дейбиз атын?
Көрүнчү бачым,
Анекей отун келди!
Эмесе атын коем:
Отун алып баксын элди.
Жарыя айтам Отунчу,
Айыл, калаа сүйүнчү!
Оо, Отунчу, Отунчу!
Аты болду Отунчу!
Калк сабына кошулчу!
Оомийин!

ЖЕНТЕК ТОЙГО БАТАЛАР

1

Ага тууган чогулуп келдиң,
Наристе бөбөккө бата бердиң:
Алтын башы аман болсун,
Ар балаадан алыс болсун.
Бак дөөлөтү тоодой болсун,
Алтын сандыкка жык толсун.
Байтеректей бийик болсун,
Жоолошконго коргон болсун.
Жол баштаган көсөм болсун,
Үшүгөнгө күн болсун.
Душманына кылыч болсун.
Туушунун тушун сактап,
Чыккан күндөй жарык болсун.
Доско жумшак, касына катуу болсун,
Баскан жери аян болсун,
Арстандай аяр болсун,
Жолуна куту даяр болсун.

Кыдыр ата колдосун.

Оомийин!

2

О, жаратканым,

Бөбөк жанга ыйман берген,

Ылдыйда жөлөк, өөдөдө өбөк болсун.

Ымыркай ырыстуу болсун.

Кесепеттүүнүн сөзүнөн,

Ичи тардын көзүнөн сакта.

Жакшыга жанаштыр.

Жамандан адаштыр.

Ата-энеге кайрымдуу,

Эл ичинде кепке алымдуу.

Өмүрү узун болсун,

Өрүшү кенен болсун.

Кудайым тилекти берсин.

Оомийин!

3

О, Умай эне,

Наристеге күлкү бер.

Күндүн жарыгын бер.

Эненин тилегин бер.

Акылмандын батасын бер.

Суунун тазалыгын бер.

Булбулдун үнүн бер.

Гүлдүн назигин бер.

Эрдин тилегин бер.

Элинин тилегин бер.

Жолборстун жүрөгүн бер.

Тоонун бийигин бер.

Узак өмүр бер.

Өмүрүн узак колдой көр.

Оомийин!

О, Кудурет Теңирим,
Дүнүйөгө келген береги жаш бөбөктүн,
Өмүрүн узак, бактылуу кыл,
Ата-энесин, эл-журтун эсен кыл.
Акыл-эстүү, элине керек уул кыл.
Кең пейил, акылман кыл,
Кедейге кайрымдуу, тууганга сүйкүмдүү кыл.
Бак-дөөлөт, ырыскысын бекем кыл,
Даражасын бийик, мингенин тулпар кыл.
Колунда кондурган шумкар кыл.
Колдогонун кырк чилтен кыл.
Келген Кыдырды кетпес кыл.
Оомийин!

5

Наристенин боосу бек болсун,
Ата-энесине шерик болсун.
Азамат болуп эр жетсин,
Аксакал болуп төргө өтсүн.
Азамат болсун көрктүү,
Өмүрү болсун бөрктүү,
Кана-бутагы жайылып,
Арты болсун шериктүү.
Азамат болсун ардактуу,
Мүнөзү болсун салмактуу.
Өмүрү болсун жанжактуу,
Ушул айткандын баары келип,
Теңирим берсин зор бакты.
Оомийин!

6

Ушул бала,
Төрөлөр менен тең болсун,
Пейли кенен, кең болсун.
Чөбү чүйгүн бал болсун,

Соолбогон көл болсун.
Элине аскар бел болсун,
Белдин белин майыштырып,
Өрүшүнө мал толсун.
Өзүнөн туулган балдары,
Жеке-жеке эл болсун.
Оомийин!

БЕШИККЕ САЛУУ БАТАЛАРЫ

1

Бешик бооң бек болсун,
Ата-энең аман болсун.
Жаман көздөн сактасын,
Балам, эне сүтүн актасын.
Менин колум эмес,
Умай энеңдин колу, оң, оң,
Киндик кескен энеңди сыйла,
Каның тамган жериңди сыйла,
Ак сүтүн берген энеңди сыйла.
Менин колум эмес,
Умай энеңдин колу, оң, оң,
Өмүрүң узун болсун.
Көкө теңир колдосун,
Жаның бек болсун,
Жардыгым кеп болсун.
Теңир атаң колдосун,
Менин колум эмес,
Умай энеңдин колу!

2

Өөмай, өөмай, ак бала,
Ак бешикке жат бала.
Бешигиң кептүү болсун,
Ата-энең эптүү болсун.
Энелүүдөн эрке бол,

Өмүрүң узун болсун.
Тукумуң журттан ашып,
Тууганың канат болсун.
Жети мүчөл жашагын,
Тартпа жоктун азабын.
Билектүүдөн күчтүү бол,
Баатыр болсоң жөлөк бол,
Баарыбызга өбөк бол.
Өөмай, өөмай, ак бала,
Ак бешикке жат бала.

3

Алдей, алдей, бөбөгүм,
Алдей, алдей, бөбөгүм.
Бабаң айкөл Манастай,
Баатыр болгун, эр болгун.
Кабылан болгун, шер болгун.
Ата салтын уланткан,
Ардактап элин кубанткан,
Семетей, Сейтек бабаңдай,
Кызыл жалын чок болгун.
Атылып турган ок болгун.
Кызга: Алдей, алдей, бөбөгүм,
Алдей, алдей, бөбөгүм.
Каныкейдей уз болгун,
Калкың сүйгөн кыз болгун.
Энең сенин уз болгон,
Элиң сүйгөн кыз болгун.

4

Өөмай, өөмай, ак бала,
Ак бешикке жат бала.
Бешигиң кептүү болсун,
Ата-энең эптүү болсун.
Энелүүдөн эрке бол,

Аталуудан артык бол.
Өмүрүң узак болсун,
Өрүшүң жайык болсун.
Тукумуң журттан ашып,
Тууганың канат болсун.
Жети мүчөл жашагын.
Тартпа жоктун азабын.
Билектүүдөн күчтүү бол,
Баатыр болсоң жөлөк бол.
Баарыбызга өбөк бол,
Өөмай, өөмай, ак бала,
Ак бешикке жат бала!

5

Билектүүдөн күчтүү бол,
Жалтырактан түстүү бол.
Аталуудан улуу бол,
Акылдуудан кундуу бол.
Энелүүдөн эрке бол,
Эл алдында серке бол.
Кызыл тилден таңдайлуу бол,
Ырыскыдан маңдайлуу бол.
Жети мүчөл жашагын,
Тартпа журттун азабын.
Билектүүдөн күчтүү бол,
Баатыр болсоң жөлөк бол,
Баарыбызга өбөк бол.
Өөмай, өөмай, ак бала,
Ак бешикке жат бала.

6

Көкө Теңир жар болсун,
Күлдүр ата колдосун.
Камбар ата ун чачсын,
Күндүн пири Күн теңир,

Жарык менен нур берсин.
Умай эне ак чачсын,
Үркөр ата тогошсун,
Кызыр ата даарысын.
Жалпы пирлер колдосун,
Оомийин,
Олдооакпар!

КЫРКЫН ЧЫГАРУУ БАТАСЫ

«Кырк» атаңдын жөрөлгөсү,
Ата-энеңдин өбөлгөсү.
Кырк уруу кыргыз ичкен суу,
Кырк атабыз кечкен суу.
Кырк ашууну ашкан суу,
Кырк томолонуп келген суу.
Кыр таштарды кырккан суу,
Кызыр атам таткан суу.
Суудай таза бол,
Нурдай сулуу бол.
Оомийин!

ТУШАМЫШ КЕСКЕНДЕГИ БАТАЛАР

1

Бисмилла рахман ырайым,
Тушамышың кесилди, жыгылба,
Тизеңди айрып ыйлаба.
Кулундай туйлап жүгүрчү,
Канекей өзүңдү сына да,
Жүгүрсөң түздөн сүрүнбө,
Бийикке чыксаң бүгүлбө,
Кабыргаң катып брлоттой,
От ойносун түгүңдө.
Шаттыктан ташып көңүлүң,
Жаркырап өскүн күн санап.

Жаркылдап шамшар тебингиң,
Жар болсун көктө Теңирим!
Оомийин!

2

Тушооңду кестик, балам,
Эми кара жерге жыгылба,
Балдардан калбай чуркап жүр.
Кулундай оюн салып жүгүр.
Элим — эр,
Досум — шер деп,
Бүгүлбөй өмүр сүр.
Өзүңдү эрдиктен сына,
Жамандан жардам суранба,
Ичиңе кек сактаба.
Билегиңди талдырба,
Жүрөгүңдү алдырба.
Нээтиңди жандырба,
Багыңды сындырба.
Жигит, кереге жетип эрте,
Намысты колдон кетирбе.
Жаман тукум дедирбе.
Дайыма алдыга озун,
Үмүтүң узак болсун.
Досуңду сүйүнт,
Касыңды күйүнт.
Теңирим сага тилекти берсин,
Тилеген бата кабыл келсин.
Оомийин!

3

Кесилди балам, тушооң,
Жалтактабай аяк бас.
Бийик болуп учарың,
Аскарларга канатташ.

Душманың казган оруна,
Түшүп кетпей анык бас.
Оомийин!

4

Каз-каз, каз-каз, карагым,
Куттуу болсун кадамын.
Өмүргө аяк баса бер,
Өркөчү бийик ашуудан,
Тайгылбастан аша бер.
Оомийин!

5

Тай-тай балам, тай балам,
Талпына гой, баса гой,
Шилте дагы бир кадам,
Бир кадамды аша гой.
Тай-тай балам, тай балам,
Тартынбагын жүрө бер.
Бешигиң калды коштошуп,
Чырпыктан атты мине бер.
Көтөрүп улам бутуңду,
Татынакай баскының,
Баскан жолуң оң болсун.
Жараткан сени колдосун.
Оомийин!

6

Тай-тай-тай балам,
Жыгылбастан тур, балам.
Тай, тай, тай балам,
Таятаңа бар, балам.
Тору атыңды мин балам.
Тай, тай, тай балам,
Чоң атаңа бар, балам,
Аргымагын мин, балам.

Чочубастан бек туруп,
Чуркап кеткин, тай, балам.

7

Тай-тай бөбөк, тай бөбөк,
Алды-артыңа май бөбөк.
Каз-каз бөбөк, каз бөбөк,
Жалкоолонбой бас, бөбөк.
Оомат бизде бек болсо,
Оң бутуңду көтөргүн.
Олорго оосо ак сүйлөп,
Сол бутуңду көтөргүн.
Оомат бизде турбайбы,
Оң жак бутун көтөрдү.

8

Жакшы жүрүм болсун,
Жанга жеткирбес,
Күлүк болсун.
Жаактууга айттырбас,
Чечен болсун.
Жүз жаш жаша,
Күлүк ат мин.
Жакшы жүрүм-туруму болсун,
Алдууга алдырбас күчтүү болсун.
Жаактууга жеңдирбес чечен болсун.
Жүз жаш жаша,
Арыбас күлүк ат мин!

9

Тай-тай, тай балам,
Тайыба катуу жер бассаң.
Мүдүрүлбө таш бассаң,
Жыгылба күлүк ат чапсаң.
Жигиттин пири колдосун,
Ууру-бөрү тоспосун.

Умай энең колдосун,
Баскан кадам шыр болсун.

10

Атка минерман бол,
Эрөөлдө билерман бол.
Касыңа ок бол,
Досуңа от бол.
Үйүңө көл бол,
Жериңе сөз бол.
Душманга жут бол,
Элиңе кут бол!
Кийимиң кептүү болсун,
Элиң эптүү болсун.
Өмүрүң узун болсун,
Өрүшүң жайык болсун.
Тукумуң журттан ашып,
Тууганың канат болсун!

БАЛАНЫ ТАЙГА МИНГИЗГЕНДЕГИ БАТА

Мобул ээр бабалардыкы,
Нечен доор, заман баскан.
Бек отур, балам.
Элиңе бул караан.
Сапарың узак болсун,
Бабалардын касиети колдосун.
Атагың Мисирге жетсин
Атың алыстан кетпесин.
Чылбырың уулуң жетелесин,
Зыйнатың элге жетсин.
Кабарың Кыргызга жетсин,
Даңкың Урумду жарсын,
Даңканың кылымга калсын.
Ата наркы өчпөсүн,
Өмүрлүү бол, уулум.

Бекем болсун тууруң,
Теңир болсун улугуң.
Оомийин!

ЧҮЧКҮРҮККӨ ЫРЫМ

Ак чүч,
Айран ич.
Кырга чык,
Кымыз ич.

СОЮШКА ЖАНА ДАСТОРКОНГО БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

Дасторконун кенен жайып, «ээсин сыйласаң, итине сөөк сал» деп, конок эмес итине чейин сый өткөрүп жүргөн кыргыз эли «меймандос» деген даңкты алганына маашырканып келет. Сый адам эмес, жөн эле жолоочуга аш-оокатын берип, «анын батасы тийсин» деп коет да, акчасын сурабайт. Коноктоп алса гана байыгандай туюнган. Батаны мал-пулдан жогору санаган. Кыргыздар конокту бир канча түрдүү атап, ага ошол даражасы боюнча күткөн. Кыргызда: сый конок, уяттуу мейман, азиз мейман, улук мейман, кудайы конок, милдеттүү конок, ач калып, кеч калган конок, жолоочу, аш үстүнөн чыгуучу ж.б. сөздөр менен атап, ал коноктордун күтүлүү жайын белгилеген.

Сый конок, улуу конок дегендер атайын чакырган коноктор болуп, алардын барым-келим байланышына карай союшка бата кылдырган. Мында өтө сыйлуу конокко тай союшуна бата кылдырган. Андан соң өз жарак, жагдайына карай кой жана башка жандык- тарга бата кылдырган.

Кудайы конок дегенде, кудайдын буйругу менен келип калган конокторго каратылган. Мындай конок- тордун санына, кадыр-баркына карай күтүп, союшуна бата кылдырышкан.

Милдеттүү конок дегенде, той, ашка келген конокту ошол айыл, же анын туугандары милдеттүү конок алып күтүнүшкөн. Мында үч кишиге бир козу, беш киши болсо токту, жети кишиден көп болсо (он эки кишиден ашырбайт), чоң кой союшка бата кылдырган.

Союшка бата берүү эки мерчемде өтөт: анын бирөө, үй ээси союшту туура тартып, бата тилегенде конок- тордун ичинен барктуу, оозунда сөздүү бирөө

бата берет. Болуп да тайга бата бергенде, өтө оорактуу бата тандап берилет. Бул союшка бата бергендик. Бата берилген союш эч качан союлбай калбаган. Дагы бир мерчеми, союшту жеп болгондон кийин дасторконго бата берилет. Бул эки бата тең коноктор жагынан, өтө маанилүү, үй ээсин ыраазы кыларлык деңгээлде жакшылап берилет. Бата сөзү канча күчтүү болсо, конок-тордун кадыр-баркы ошончо жогору экенин белгилеп келген.

Ал эми союш мууздамда үй ээси бата менен мууздаган. Батасыз бычак сүрткөн малдан коноктор шекшийт.

«Дасторконго баталар» дегенде, союштан бөлөк да көптөгөн дасторкон жайып конок күтүү, мейман кылуу учурлары болот. Кадыресе күнүмдүк эл үч маалкы оокат ичүүдө дасторконго бата берилет. Мындайча айтканда, кыргыздын дасторкону бата менен молугуп, дасторконго карай бата берилип келген. Албетте, «куркак дасторконго бата жүрбөгөн». Ал эми дасторкондо отурган коноктордун өз наркына карай батанын сөз кубаты чыгып, үй ээсин ыраазы кылган. Болуп да ата-эненин уул-кыздарынын дасторконуна берген батасы ошол үйдүн куту катары каралып, ата-эне перзенттеринин дасторконуна улуу тилек, ак сөздөрдү чын дилдери менен беришкен. Андан бөлөк ата-энеге күйүмдүү уул-кыздарга ата-эне бөтөнчө, өмүр боюнча бир эле жолу бүткүл ыраазычылыгын билдирип берген баталары да болгон. Андай бата ар кандай дасторконго берген баталардан маани-маңызы жагынан өйдө турган да, уул-кыздын ата-энеге болгон кызматынын зор сыйлыгы ата-энесинин бөтөнчө берген батасын алуу гана болгон. Ата-энеден мурас алууну ойлогондон көрө, алардан бата алууну ойлогон перзенттери көп.

Дасторконго берген баталардын ата-эненин перзенттерине берген батасы, коноктордун батасы жана өздөрүнүн күнүмдүк дасторконго батасы сыяктуулар болгон. Алардын мазмуну негизинен кыргыздын башка баталарынын негизинде болгон да, өзгөчөлүгү ошол дасторкон ээлери менен соолук, эсендик, ынтымак-ырыс каалоо тилектери айтылган. Ал эми дасторконго

берген баталардын мазмунуна карай улуулардын кичүүлөргө берип жаткан батасын жана кичүүлөрдүн улуулардын дасторконуна берген батасын айырмалап билүү зарылчылыгы бар.

Дасторконго коноктордун, же дасторкон үстүнөн чыкканда, кыска ак тилек айтып салам бере турган атайын сылык сөздөрү бар.

Төмөндө ошол кыска сыпайы сөздөрдү бет ачар кылып, союшка жана дасторконго бере турган баталардын үлгүлөрүн окуйлу.

ТАМАК ҮСТҮНДӨ САЛАМ АЙТКАНДА:

Тамагыңар таттуу болсун (жандырмагы: ыракмат)

Жай олтуруп, жакшы тамактангыла.

Тамагыңар аш болсун (жандырмагы: айтканыңыздай болсун)

Ашыңарга берекет болсун. (Жандырмагы: берекетине орток болуңуз)

Тартынбай жеп-ичиңиздер.

Өз үйүңүздөрдөй тамактаныңыздар.

Канакей, дасторконго караңыздар.

Ылайым өз колуңуздардан өз оозуңуздарга аш тийсин.

ДАСТОРКОНГО КЫСКА БАТАЛАР

Оомийин, ашка береке, башка дөөлөт берсин.

Бала-бакыраңардын күнү-күчүн көргүлө.

Эч нерседен кем болбогула, оомийин!

Оомийин, сыйыңар сый менен кайтсын!

Дасторконуңарга береке берсин,

Мал-жаныңар аман болсун, оомийин!

Дасторконуңар толсун,

Уулуңардын урматын көргүлө,

Кызыңардын кызматын көргүлө, оомийин!

Учуңар узарсын, кулачыңар жайылсын,

Уулуңар урум болсун, кызыңар кырым болсун, оомийин!

Алтын башыңар аман болсун.

Тилегиңер кабыл болсун, оомийин!

МАЛ МУУЗДАГАНДАГЫ БАТА

1

Сообуң мага, жатың кудай жолунда,

Ай мүйүздүү,

Ача туяктуу арналуу малым,

Сенде кеп жок,

Менде эт жок,

Адамзатмын анчалык эмес алым,
Эрте айтып, кеч калдым,
Кудайым өзүң жалгагын.
Оомийин!

2

Айры мүйүз, ача туяк,
Эрте бактык, кеч кайттык.
Жалынмак бизден,
Жалгамак сизден.
Менде азык жок,
Сенде жазык жок.
Жаның кудайга,
Сообуң бакканга.
Оомийин!

СОЮШКА БАТАЛАР

1

Ойдо коюң жайылсын,
Омуртка менен куйрук же,
Кырда жылкың жайылсын,
Казы менен карта же.
Байтал бээң кулундап,
Кең жайлоодо туйласын.
Кунажының музоолоп,
Кең талаага сыйбасын.
Оомийин!

2

Телегейиң тегиз болсун,
Өрүшүң семиз болсун.
Тубар малың эгиз болсун,
Сойгон коюң семиз болсун.
Айдан, жылдан аман чыккын,

Элге-журтка жаккын.

Дасторкон менен бейилиңден,

Шыбага, ырыс тапкын.

Оомийин!

3

Оомийин десең мына бата,

Даарысын Кыдыр ата.

Кыдыр кыяласын,

Периште уяласын.

Бак берсин, баш берсин,

Өмүрүңө узак жаш берсин.

Кетпес ырыс,

Кең пейил берсин.

Коргогонго колдош кылсын,

Жалгаганга жалгаш кылсын.

Каргаганга каргыш кылсын,

Мээнетин ак кылсын.

Муратын так кылсын,

Каба жааган кардан сактасын,

Чаба жааган жаандан сактасын.

Каптай чапкан жоодон сактасын,

Оозу кандуу бөрүдөн сактасын,

Колу кандуу уурудан сактасын.

Ушул үйгө жамандык ойлогон,

Эгерим эки дүйнөдө берекет таппасын.

Оомийин!

4

Айгырыңар үндүү болсун,

Кочкоруңар жүндүү болсун.

Корооңор кыктуу болсун,

Коңшуңар ыктуу болсун.

Өгүзүңөр күчтүү болсун,

Инегиңер сүттүү болсун.

Куру сайыңардан суу аксын,
Кылган ишиңер элге жаксын.

5

Бизге берген ашыңыз,
Ачык болсун кашыңыз.
Бизге тарткан башыңыз,
Узак болсун жашыңыз.
Бизге тарткан жамбашың,
Аман болсун мал-башың.
Бизге тарткан омурткаң,
Аман болсун колуктуң.
Бизге тарткан жилигиң,
Өсө берсин түлүгүң.
Бизге тарткан кабыргаң,
Айырбасын жакындан.
Бизге тарткан куйругуң,
Туурда шаңшып туйгунуң.
Кермеңде ат туйлап,
Кемибесин бийлигиң.
Оомийин!

6

(Согумга бата)

Согумуң чүйгүн болсун,
Көңүлүң туйгун болсун.
Казаның ток болсун,
Убайымың жок болсун.
Кут конгон төр болсун,
Коногуңун көңүлү өр болсун.
Дасторконуң кең болсун,
Бала-чакаң эр болсун.
Теңирим кеселеп берсин,
Кеселеп берсе, эселеп берсин.
Оомийин!

Береке берсин ашыңа,
 Бак келип консун башыңа.
 Балын татып өмүрдүн,
 Бабаңдын жет жашына.
 Кубаныч менен досторуң,
 Жыйнала берсин кашыңа.
 Коюң козулап эгизден,
 Эчкиң тууп сегизден.
 Майдан колуң кетпесин,
 Согумуң болсун семизден.
 Айтып турсун коногуң,
 Этин ай деп жегизген.
 Чалкып жатсын дөөлөтүң,
 Ташкан сел, деңиздей.
 Башыңа Алла бак берсин,
 Адалын берсин, ак берсин.
 Атагың кетип алашка,
 Астыңа алтын так берсин.
 Оомийин!

(Тайга бата)

Оомийин, тайга бата,
 Колдосун Кыдыр ата.
 Кызың кыяласын,
 Уулуң уяласын.
 Эл чети жоосуз болсун,
 Эл ичи доосуз болсун.
 Өрүшүң оттуу болсун,
 Конушуң куттуу болсун.
 Колуң берекелүү болсун,
 Жолуң мааракелүү болсун.
 Артканың төө болсун,

Сааганың бээ болсун.
Колуңда көгөн болсун,
Оозуңда өлөң болсун.
Кийгениң кымкап болсун,
Мингениң тулпар болсун.
Ырысың ашып турсун,
Аброюң ташып турсун.
Досторуң басып жүрсүн,
Душманың качып жүрсүн.
Өркөнүңөр өсүп,
Өмүрлүү болгула,
Өмүр бою ушундай,
Көңүлдүү болгула.
Оомийин!

9

Бул бейилиңдин барында,
Бир жакшылык көрөсүң.
Келерки ушул маалда,
Келиниң эркек төрөсүн.
Бактыңды Кыдыр колдоп,
Карааның сүрдүү болсун.
Кызың мончоктуу болсун,
Уулуң он чакты болсун.
Короого батпай койлоруң,
Корумда козуң ойносун.
Жылкыларың күтүрөп,
Жылганы бербей жойлосун.
Демиңиз бийик тоо болсун,
Дениңиз дайым соо болсун.
Оомийин!

10

Өрүшүңдө мал жайнасын,
Казаныңда май кайнасын.

Үйүңө бакыт кошо конуп,
Талааңда тайларың тайраңдасын.

11

Сөзүң аталуу,
Дасторконуң баталуу,
Атың жотолуу болсун.
Бээң кулундуу,
Козуң туумдуу,
Төөң ботолуу болсун.
Коюң эгизден,
Эчкиң сегизден туусун.
Келиниң аягы менен,
Койчуң таягы менен жаксын.
Көңүлүң дилдүү,
Башың сыйлуу болсун.
Кызың ыйбалуу,
Келиниң ымандуу,
Уулуң уяттуу болсун.
Өзүң сары тиштүү карыя,
Дөөлөтүң дарыя болсун.
Атың тулпар,
Кушуң шумкар болсун.
Желең бээлүү,
Көчүң төөлүү болсун.
Ишиң жүйөлүү,
Башың киелүү болсун.
Кызың кыйырга,
Уулуң уяга консун.
Сапарың байсал,
Жегениң майсал болсун.
Баяндуу болуп,
Бак-дөөлөт конуп,

Көңүлүң толсун.
Оомийин!
Ие, кудурет,
Ушул үйдүн ээсине,
Мол кылып баш бер.
Көбөйтүп баш бер,
Узак өмүр жаш бер.
Аттансын келген коногуң,
Ичпей тоюп,
Ыраазычылыгы түгөнбөгөн,
Ыкылас бер.
Оомийин!

13

Бейилиңе талаанын кеңдигин берсин,
Көөдөнүңе тоонун өрлүгүн берсин.
Бабалардын байрагын берсин,
Баатырлардын айбарын берсин.
Бакай бабамдын акылын берсин,
Кошой бабамдын батасын берсин.
Сыргак эрдин билегин берсин,
Чубак шердин жүрөгүн берсин.
Алмамбет зардын тилегин берсин,
Асман, жер арасын буй кылган,
Айкөл Манастын бир илебин берсин.
Оомийин!

ДАСТОРКОНГО БАТАЛАР

1

Ашың, ашың, ашыңа,
Бакыт консун башыңа.
Таң мезгили болгондо,
Бөдөнөдөй ойдолоп,
Кыргоолдой жорголоп,
Кызыр келсин кашыңа.

Ден соолугуң зор болсун,
Дасторконуң мол болсун.
Кайда барсаң алдыңда,
Жаркыраган жол болсун.
Умтулганың учурап,
Убадалуу кол болсун.
Басып кеткен жериңе,
Базарлуу калаа орносун.
Теңирим ишиң оңдосун,
Тегерете колдосун.
Оомийин!

2

Ашың, ашың, ашыңа,
Береке берсин башыңа.
Бөдөнөдөй жорголоп,
Кыргоолдой койкоңдоп,
Кыдыр келсин кашыңа.
Сенден байлык өтпөсүн,
Теңирим берген насибиң,
Тебелесе кетпесин.
Чуулдашып маарашкан,
Козучактын энеси,
Соолук бассын үйүңдү.
Эки-экиден сүзүшкөн,
Музоочактын энеси,
Сыйыр бассын үйүңдү.
Кишенешип тебишкен,
Кулунчактын энеси.
Бээ бассын үйүңдү.
Эки өркөчү салпылдап,
Боточактын энеси,
Төө бассын үйүңдү.
От жакалай чыт курсак,

Бала бассын үйүңдү.
Төр жакалай отурган,
Конок бассын үйүңдү.
Шыңкылдашып күлүшкөн,
Келин бассын үйүңдү.
Эртели-кеч сейилдеп,
Элиң бассын үйүңдү.
Сенден байлык өтпөсүн,
Теңирим берген насибиң,
Тебелесе кетпесин.

БАТА ТИЛЕГЕНДЕ

Оомийин деп көтөргүн билегиңди,
Он манжа, сегиз мүчө сын сөөгүңү,
Он сегиз миң ааламдын падышасындай,
Кудай кабыл кылсын тилегиңди.
Каз каркылдап кечкисиз көл бол,
Куш куркулдап өткүсүз бел бол.
Тукумуң журтка таанылсын,
Илимиң башка толуп,
Илебиң ташты жарсын.
Ак батаң так келип,
Жайыл дасторконго жансын.
Казаның кайнап турсун,
Башыңан бакыт кетпесин,
Оомийин, оллоо акпар!

4

Оомийин десең мына бата,
Төрүңдө жоргоолосун Кыдыр ата.
Кайда болсо жолуң шыдыр болсун,
Жолдошуң Кыдыр болсун.
Кайырлуу кылып дөөлөт берсин,
Өмүрлүү кылып перзент берсин.
Ошол көргөн перзентиңе,

Улукман акимдин жашын берсин.
Кыдыр бабамдын башын берсин,
Көрө албаган пендең болсо,
Коргоочуң бир Теңири болсун.
Тилеген тилегиңди кабыл алсын,
Оомийин!

5

Дасторконуң жайылып турсун,
Казаның майлуу-сүттүү болсун.
Төрт тарабың бай болсун,
Көңүлүң толуп жай болсун.
Уулуң конуп уяга,
Кызың чыгып кыйырга,
Келиниң бүбү атанып,
Уулуң болсун бий, ага.
Бергенден Теңирим танбасын,
Көбөйө берсин мал-башың.
Тилегиң өргө чамдасын,
Досуңдан көңүлүң калбасын.
Жолуң болуп жорткондо,
Жолуңду Кызыр жалгасын.
Дасторконуңдан даам кетпесин,
Өмүрүңдөн маани кетпесин.
Урук-урпак аман болуп,
Көңүлүңө санаа жетпесин.
Оомийин!

6

Дасторконуң жыйылбасын,
Кайгы сага кабылбасын.
Сыймыктуу дөөлөт жашынбасын,
Кара нээттер асылбасын.
Казаның чачылбасын,
Каймагың бузулбасын.

Кайнаган казаның токтобосун,
Калгандар сага окшобосун.
Уулуң урум болсун,
Кызың кырым болсун.
Кызматкериң Кыдыр болсун,
Бир күн эмес сызыл болсун.
Колуң узун болсун!
Оомийин!

7

Дасторконуңарга береке берсин,
Дөөлөтүңөр колуңардан кетпесин.
Тилекти кудай кабыл этсин,
Колуңар асманга жетсин.
Атагыңар ааламга кетсин,
Илээшкен жаман кырсыктар,
Аккан сууга агып кетсин.
Жамандык кууса жетпесин,
Башыңардан бакыт кетпесин.
Катуулукта кайышпагыла,
Кыйындыкта кыйышпагыла.
Досуңарды жатка саптагыла,
Абийириңерди бекем сактагыла.
Элиңерди жолго баштагыла,
Өркөнүңөр өссүн,
Өрүшүңөр кеңейсин.
Теңирим силерге,
Узак, узак өмүр берсин.
Оомийин!

8

Бата башы дың-дың,
Малды берсин миң-миң.
Жылкы берсе ала бер,

От жакалай бата бер,
Адал жүргүн, арам болбо,
Сак болгун, бакыл болбо.
Бузук ишти биле туруп,
Түшпөгүлө жаман жолго.
Оомийин!

9

Байгамбар батасын берсин.
Бай дөөлөтүн берсин.
Теңир ата жан берсин.
Умай эне бак берсин.
Казаныңа аш берсин,
Периштелүү баш берсин.
Берекелүү аш берсин.
Оомийин!

10

Олуя колдо,
Кызыр жолдо.
Пайгамбарым батасын берсин.
Өтпөс өмүр берсин.
Шыбагалуу баш берсин,
Берекелүү аш берсин.
Маңдайыңа жаркыраган бак берсин.
Уучуң узарсын,
Жаның жайылсын.
Өмүрүң узун болсун,
Өрүшүң жайык болсун.
Ырыскың журттан ашсын,
Илебиң таш жарсын.
Эч нерседен кем болбо.
Оомийин!

11

Башыңан бакыт кетпесин,
Башканын каргышы жетпесин.
Балдарың чечен болсун,
Бир тууганың эсен болсун.
Кыдыр сага даарысын,
Кылымга атың таанылсын.
Тилиң кызыл болсун,
Тилегиң узун болсун.
Оомийин!

12

Жети мүчөл жашагын,
Тартпа жоктун азабын.
Баарыбызга өбөк бол.
Ак саамайлуу байбиче бол.
Оомийин!

13

Атам Манас,
Айылың алаш.
Балдарың акын чыксын,
Ар санаага жакын чыксын.
Кыздарың сулуу чыксын,
Кыр-кырынан улуу чыксын.
Оомийин!

14

Тилиң кызыл болсун,
Тилегиң узун болсун.
Бак карасын башыңа,
Кыдыр даарысын ашыңа.
Куру сайга суу аксын,
Элиңе ишиң жаксын.
Берекет берсин ашыңа,
Кызыр келсин кашыңа.
Узун өмүр жаш берсин,

Бала-чака баарыңа (башыңа).
Шыбагалуу баш берсин,
Берекелүү аш берсин.
Маңдайыңа баркыраган баш берсин,
Уучуң узарсын,
Жаның жайылсын.
Өмүрүң узун болсун,
Өрүшүң жайык болсун.
Ырысың журттан ашсын,
Көөнүң толуп жатсын.
Эч нерседен кем болбо.
Оомийин!

15

Ак барчын, кызыл барчын,
Тилиң кызыл болсун,
Тилегиң узун болсун.
Бак карасын башыңа,

Кызыр даарысын ашыңа.

Куру сайга суу аксын,

Кудага ишиң жаксын.

Улуксатың, супатың,

Кипирада акың.

Береке берсин ашыңа,

Кызыр келсин ашыңа,

Кыдыр келсин кашыңа.

Узун өмүр жаш берсин,

Бала-чака башыңа.

Оомийин!

16

Гүл алсаң күмүш болсун,

Казынаңа алтын толсун.

Казаның кайнап турсун,

Балдарың ойноп турсун.

Башыңан сыймык кетпесин,

Кас санаган душманың,

Мурадына жетпесин.

Аш бергенге баш берсин,

Узун өмүр жаш берсин.

Оомийин!

17

Оомат келип, кезек айлансын,

Мамыңа эки күлүк ат байлансын.

Жергеге бакыт кезеги келип,

Байчечекей гүл ачып жайнасын.

Жер багыңа оомат кезеги жетип,

Багыңдын башында булбул куштар сайрасын.

18

Бак карасын,

Кыдыр даарысын.

Кудай жалгасын,

Мал-башыңды,
Аман кылсын баарысын.
Кудай бак берсин,
Бак берсе бат берсин
Ырыс берсин,
Ырыс берсе,
Алдан түзүлгөн дурус берсин.
Бактылуу бол,
Баштуу бол,
Узун өмүр жаштуу бол.
Тегелейиң тептегиз,
Малынып турсун майга кол.
Бактылуу болсун балдарың,
Ачылсын багы ар дайым.
Түндүктөн ырыскы куюлуп,
Жолу болсун күн сайын.
Оңолуу киши ар качан,
Колдосун Кызыр ар дайым.
Кудайым балдарыңа бакыт ак берсин,
Бакыт берсе теңдеши жок артык берсин.
Даражасы көтөрүлүп, нур чачырап,
Ырыскысын көөхардан чачып берсин.
Бак карап, Кызыр даарып, ырыс жетип,
Дөөлөтү суудай агып, өсүп-өнсүн.
Оомийин!

19

Баш болсун,
Мал болсун,
Узун өмүр жаш болсун.
Берекелүү аш болсун,
«Ох» деген оору жок болсун,
«Келе» деген доочу болбосун.
Баккан балаа болбосун.

Калк ордунда оолсун.
Хан тактысында болсун.
Хандын калабасынан сактасын.
Жаттын дооматынан сактасын.
Айкырып тийген жоодон сактасын.
Агыны катуу суудан сактасын.
Адам өлгөн чуудан сактасын.
Бак карасын,
Кыдыр даарысын.
Эл ичи тынч болсун,
Эмгек кайнап турсун.
Карыларыбыз нускалуу болсун,
Байбичелерибиз берекелүү болсун.
Кыз-келиндерибиз уяттуу болсун,
Уулдарыбыз ыймандуу болсун.
Оомийин!

20

Көңүлүң толо берсин,
Бак-таалайың чынарлап,
Башыңа бакыт коно берсин.
Узак өмүрлүү болгун,
Арстандай айбаттуу,
Ач жолборстой кайраттуу,
Бото тирсек сеңирлүү болгун,
Өнөрүң өрлүү болсун,
Бакчаң мөмөлүү болсун.
Сөзүң жүйөлүү болсун,
Жолуң жөнөлүү болсун.
Оомийин!

21

Көңүлүңө зак кетпесин,
Оору-сыркоо түк жетпесин.
Дили кара душманыңы,

Бир жараткан өзү эптесин.
Дөөлөтүң колуңан кетпесин,
Арчанын жашын берсин,
Жолборстун жүрөгүн берсин.
Акылмандын оюн берсин,
Өмүрүңө береке берсин.
Башыңан багың тайбасын,
Булбулдай үнүң сайрасын.
Жакшылыгың элге тие берсин,
Айткан батам кабыл келсин.
Оомийин!

22

Бактың, дөөлөтүң менен таша берсин,
Душманың кырдан үркүп кача берсин.
Бата ушул — бизден сизге ыракмат жаап,
Кудайым маңдайыңды ача берсин.
Оомийин!

23

Эр жигиттин сыйыңтар ар убак, турагы болсун,
Канат берип туйлатар аргымак туягы болсун.
От айлана баш берсин,
Өрүш толо мал берсин.
Оомийин!
Улактай тунук бол,
Кичүүгө өрнөк бол.
Жакшыга өнөк бол,
Жаман көздөн алыс бол.
Энеге жөлөк бол,
Улуу журттун башы бол.
Акыл, ойдун кени бол,
Адам таппас сөздүү бол.
Арстандай айбаттуу бол,
Көңүлүң көлдөй бол,

Узак өмүрлүү бол.

Оомийин!

25

Өрүшүңдө мал жайнасын,

Казаныңда май кайнасын.

Үйүңө бакыт кошо конуп,

Пайгамбарым төрүңдө сайрандасын.

Оомийин олло акпар!

26

Эчкиң тууса улагы эгиз болсун,

Эки жылда бир эчки сегиз болсун.

Күзүндөсү көтөрүп сойгонунда,

Ичинен чара-чара май чыгып,

Семиз болсун.

Оомийин одло акпар!

27

Ээ, байбиче (келинчек) көргөн балаң эркек болсун.

Энекелеп жүгүрүп элпек болсун.

Эр жеткенде эл аралап журт башкарып,

Башыңа бак-таалайдын кушу консун.

Оомийин Олло акпар!

28

Кудай берген дөөлөтүң,

Кубаласа кетпесин.

Теңир берген дөөлөтүң,

Тебелесе кетпесин.

Кас санаган душманың,

Келер күзгө жетпесин.

Серкенин майын ашагын,

Сексенден ашуун жашагын.

Токтунун этин ашагын,

Токсондон ашуун жашагын.

Оомийин!

29

Телегейиң тегиз болсун,

Өрүшүң сегиз болсун.

Тубар малың эгиз болсун,

Сойгон коюң семиз болсун.

Айдан, жылдан аман чыккын,

Элге-журтка жаккын.

Дасторкон менен бейилиңден,

Шыбага, ырыс тапкын.

Оомийин!

30

АТАСЫНЫН УУЛУНУН ДАСТОРКОНУНА БАТАСЫ

Бирлик берсин башыңа,

Береке берсин ашыңа.

Жакшылык жар болуп,

Жаш кошулсун жашыңа.

Оңго басса талабың,

Көөп кетип ташыба.

Тайып кетсе таманың,

Чүнчүп бекер жашыба.

Арам ойлуу арсызга,

Боло көрбө кошуна.

Алды-артыңды ойлобой,

Иш кылбагын ашыга.

Жолдош болгун эр барктаар,

Жакшы адамдын кашына.

Ошондо жаның жай табып,

Аш кошулсун ашыңа,

Жаш кошулсун жашыңа.

Оомийин!

АЛЫСТАН КЕЛГЕН КОНОК СЫЙ ДАСТОРКОНГО БЕРГЕН БАТА

Абалы Кудай оңдосун,

Арбактарың колдосун.

Бакыт, дөөлөт, мал, башың,

Башыңа кетпес орносун.

Төрт тарабың шай болсун,

Төрт кыбылаң бар болсун.

Элиңе кут, ырыс орносун.

Жериңе тынчтык орносун.

Өсөк, айыңдын чырмагы болбо,

Озбурлардын курманы болбо.

Алыс жолдорду,

Жыш ормондо,

Баткалда, муздарда,

Чаткалда, ызгаарда,

Жазыксыз түшөр жазадан,

Капыстан келер карадан,

Ата-баба арбагы сактасын.

Акылдуу бол, ардуу бол.

Бактылуу бол, малдуу бол.

Катарыңдан алдуу бол.

Курдашыңа кубаныч бол.

Сырдашыңа сынагыч бол.

Ыйлаганга жубаныч бол.

Турмушуңа тунук бол.

Таттуулукка улук бол.

Ыкыласка ыйык бол.

Ата-эне алдында аласа бол.

Ар алдында бийик бол.

Оомийин!

КОНОК АЛГАН ҮЙДҮН ДАСТОРКОНУНА БАТА

Шыбагалуу баш берсин,
Берекелүү аш берсин.
Маңдайыңа баркыраган бак берсин,
Уучуң узарсын,
Жаның жашарсын,
Өмүрүң узун болсун.
Өрүшүң жайык болсун,
Ырысың журттан ашсын,
Көңүлүң толкуп ташсын.
Эч нерседен кем болбо.
Башыңдан бакыт кетпесин,
Башканын каргышы жетпесин.
Балдарың чечен болсун.
Бир тууганың эсен болсун.
Сага жамандык издеген,
Ара жолдо кесел болсун.
Кыдыр ата даарысын,
Кылымга атың таанылсын.
Тилиң кызыл болсун,
Тилегин узун болсун.
Оомийин!

33

ЖАШ ЖУБАЙЛАРДЫН ДАСТОРКОНУНА БАТА

Казаныңар ашка толсун,
Үйүңөр башка толсун.
Корооңор койго толсун,
Челегиңер сүткө толсун.
Дасторконуңар майлуу болсун,
Жегениңер жуктуу болсун.
Ак үйүңөр ордо болсун,
Уул үйлөп, кыз узаткыла.

Балдарыңардын багы ачылсын.
Ылайым эле арып-тозбой,
Ойлогон оюңар орундалсын.
Ата-энеңерди ыйык сезгиле,
Тилеген тилегиңерге жеткиле.
Ынтымак менен кол кармашып,
Бактылуу өмүр сүрүп өткүлө.
Ата конушун ээлеп өткүлө,
Эл конушун сактап өткүлө.
Оомийин!

34

УУЛУНУН ДАСТОРКОНУНА БАТА

Бактылуу бол, багың ачылсын,
Бар күнүң шаттыкка чачылсын.
Төрүңөн жакшылык кетпесин,
Босогоңо жамандык жетпесин.
Кызың мончоктуу болсун,
Уулуң он чакты болсун.
Башыңарга бак консун,
Жараткан ээм жак болсун.
Ынтымак шерик болсун,
Чамгарагың бийик болсун.
Насип ээси ийип келсин,
Берекесин ийип берсин.
Дасторконуңар кең болсун,
Кызыкчылыгыңар тең болсун.
Айлыңар мааракелүү болсун,
Өмүрүңөр берекелүү болсун.
Мал-башыңар ашсын,
Дөөлөтүңөр ташсын.
Оомийин!

35

ЖАШТАРДЫН ДАСТОРКОНУНА БЕРГЕН БАТА

Көтөр бала, билегиңди,
Кудайым берсин тилегиңди.
Бак карасын,
Кыдыр даарысын.
Айыкпас балаадан,
Жок жалаадан сактасын.
Ата-бабаңдын арбагы колдосун,
Эч жамандык болбосун.
Оомийин!

АЗА-АШКА БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

Кыргыз маданиятынын үзүктөй бир парчасы өлүм узатуу маданияты болуп эсептелет. Кыргыздын кыргыз болуп аталып келишин сактап келе жаткан өзгөчөлүктүн дагы бирөө как ушул өлүм узатуу маданиятынын өзүнө гана тиешелүү өзгөчөлүгү болгонбу деген ой келет. Дегинкиси, кыргыздарда өлүм узатуу, сөөк чыгаруу салты өзгөчө алкактар боюнча өнүгүп, кандайдыр бир адамдын улуулугун өлүм зыйнаты менен көрсөтүп кое турган бийиктикке алып барып жеткирген.

Кыргыз тарыхындагы дин ишенимдери, доордун салттарына жараша киши өлгөндө аны жерлигине коюу адаты да ар түрдүү болгон. Эң эртеде, кыргыздар өлүктү бийик тоолорго алып чыгып, серечеленген жыгачтардын үстүнө коюп, эт менен сөөгү ажыраган соң анан сөөктү жерликке койгондугу жөнүндө баяндар айтылат. Дагы бир баянда «сөөктү этинен ажыратып, кырдырып, кымыз менен жуудуруп» («Манаста») сөөк коюу салты болгон. Азырга чейин кыргызда «өлүк» чыгарды дебей «сөөк чыгарды, сөөгү менен коштошту, сөөгүн койду» деген сөздөрдү иштеткенине караганда, кыргыз түшүнүгүндө адамдын түбөлүктүү нерсеси «сөөгү» болот экен. Кыз берип, кыз алганда да «сөөк бердик, сөөк алдык» дешет. Майнаптай караганда, кыргызда «жан чыгып кетет, эт чирип калат, бирок сөөк түбөлүк болот» деген түшүнүктөн улам, адамдын сөөгүн кастарлоо адаты калыптанып калган түрү бар.

Ал эми сөөк узатканда, эч качан «жөнөкөй көөмп коюу» болбогон. Тээ, атам замандан келе жаткан бир

сыйра «өлүмдүн зыйнаты» өткөрүлүп, «ыйы жана сыйы» менен даң-дүңү боюнча өткөн. Ыйы — күйүт. Жакындары күйүтүнө кошок кошуп какшанып отурса, ошонун дагы бир жагында сый — ашы өтө берген. Кыргыздын ушул ыйы-сыйын бирге ала жүргөн салты- нан өтө кең пейил, чыдамкай инсандар экенине ынанып калат. Ушул ый-сый каадасында бүт эле бата айтуу, ак тилек менен көңүл айтуу салты кыргызда аябай бекем калыптанган. Өлгөндөргө «бата кылып коелу, бата кылып келдик» деген сөздөр «жубатар тилек айттык, ыраматылыктын боюна ак бата айттык» деген маанилерди берип келген. Ошого өлүмдүн каадасы да бата, тилек сөздөр менен, келген дээр элек.

«Ашын бергенге бата». Аш берүү кыргызда кара ашын берүү жана жыл ашын берүү деп эки чоң аш берүү болгон. Кара аш дегенде өлүктүн сөөгү жерлигине коюлгандан кийин, анын өлүм зыйнатына берилген маараке (тамак), анын рухуна арналган «бата алып берүү, бата кылдыруу» болгон. Болуп да жашанган адамдардын кара ашы, жыл ашы «той катары» салтанаттуу берилген. Кыргыздардын тоюнда өткөрүлүүчү элдик маараке шөкөттөрү менен коштолгон. Бодо, жандык союлган. Ошол союштарга, дасторкондорго бата берилген. Берген аш кабыл болуп, калган перзент, урук-тууган, күйгөндөрү аман-эсен болуусун тилеп, эл-журт бата берген. Ошону менен берген аштын корутундусу чыккан. «Аш бергенге бата» деген баталар мына ошол агштын союшуна кылган баталар жана ал ашта салган дасторконго берген баталарга карата айтылат. Аш берүүчү ар кайсы баталарды тике туруп кабыл алган.

«Бейит бекиткенге бата». Жерлигине койгондон кийин, көбүнчө жыл ашында «бейит бекитүү» салты калыптанган. Мында сөөк коюлган бейитти «көркөө түлкү» ачып койбостугу, жаан, суу кирип кетпестиги үчүн бейиттин чөйрөсүн таш жана кил ботолор менен катырып, коруктап, анан ага эстелик таштарды коборгон. Мына ошол кезде жасалган жумуштарга, ага кызматы өткөн бала-бакырасына бата берилген.

«Бейит башына бата». Өлгөн адамдын перзенттери, күйөрмөндөрү дайыма бейит башына барып «бата кылып турган». Ислам дини киргенден кийин «жай башына куран окуу» дегенге алмашылган. Жай башына, бейит башына бата кылганда, көбүнчө өлгөндүн

рухуна арналган тилек, жубатар сөздөр, «жаткан жериң жайлуу болсун» деген каалоолор болуп эсептелет.

«Карасын түшүргөндөгү бата». Жыл ашы берилип болгон соң «карасын түшүрүү» каадасы өтөт. Ошондо жакындары «каралуулардын» мурдагы аза күтүп кийип жүргөн киймдерин чечтирип (көбүнчө аялды төркүндөрү) жаңы кийим кийгизет. Болуп да кыргызда илгери «тул салуу» салты болуп тулу алынган- да анан карасы түшүрүлгөн.

Аза күтүүдө «тул салуу» салты мындай болгон: кыргыздарда үй ээси болгон эр киши өлүп кетсе, анын кебетесин чопо, таш, жыгач сыяктуу нерселерден сомдотуп жасатып, тирүү кезиндеги кийим-кечесин кийгизип, өргөөсүнүн төрүнө отургузуп койгон да, ал эр кишинин катыны ошол «тул» кебетенин алдында бет карай отуруп ый зынатын бүтөп кошок кошуп отурган. Ал ошол «тулдун катыны» болду деген түшүнүк боюнча, «тул катын» болуп аталган. Ошол тул салган үйгө өлгөн кишинин тапкан дүнүйөсү көрсөтмөгө жайылып коюлган. Ал буюмдар «тул дүнүйө» деп аталган. Өлгөн кишинин аты жал, куйругу кыркылып, ээр токулуп, ал кишинин тирүүсүндөгү тутунган ат жабдыктары бүт эле ээрге бөктөрүлгөн. Мындай ат да «тулдун аты», «тул ат» деп аталган да, көчкөндө жетеленип, эч ким минбеген.

«Тул» өлгөн адамдын жыл ашына чейин турган. Жыл ашынан кийин, «тул алынды» болуп, катындын карасы түшүрүлүп, тулга коюлган буюмдар жыйыштырылган (бала-бакырасы бөлүп кеткен). Тул алынгандан кийин, катын «жесир» деп аталган.

Айтмакчы, кыргыздарда «тул салуу» салты тээ эртеден башталган түрү бар. Андай дештеги себеп, кыргыздардын ата-бабалары эртеде жашаган Эне-Сай өрөөнүндөгү кыргыз көрүстөндөрүндө «моло таш» деп аталып келген таштар адам кебетеси түрүндө сомдолуп, бетине кишинин түспөл сүрөтү, эстелиги чегилген. Бул көр башына коюлган «моло таштар» («эстелик таштар» деп да аталат). Үйгө коюлган «тулдун» көр башына коюлган «тул» түрү окшойт. Ал көрүстөндөрдүн үстүнө коюлган эстелик таштарды «тул таш» эле десек болчудай деген ой келет.

«Тул салуу салты» кыргыздардын билим кампасы болгон «Манаста» да кеңири баяндалат. Демек, аза күтүү маданиятыбыз «Манас» ичинде бизге жеткен.

«Манас» эпосунда эки чоң аш айтылат. Бирөө —

«Көкөтөйдүн ашы». Дагы бирөө — «Манас» эпосунун 6-бөлүмү «Асылбача-Бекбачадагы» Бекбача баатырдын Манас бабасы баштаган кырк төрт баатырдын арбагына арнап берген ашы болуп эсептелет. Мына ушул эки чоң ашта кыргыздардын үйгө «тул салуу» салты баяндалган.

Алып айтсак, «Көкөтөйдүн ашында» Көкөтөй бай өлөрүндө керээз айтып, ал өлгөндөн кийин, өзүнө «тул салбоону, ашты чоң берип, эл-журтту жапага салып, мал-дүнүйөнү чачпоону, тул салып элге дүнүйөсүн көргөзмө кылбоону» тапшырып мындай айтат:

Капкайдагы асылды, Калдайтып тулга салбасын. Калкынын көзү түшпөсүн, Ар түрдүү сонун булума, Алган жарым Гүлканыш, Олтурбасын тулума.

«Манас» (Сагымбай Орозбак айтымы. 3-том, 16-бет) ушул баяндан караганда, «тул салуу» абдан чоң маараке болуп, тул салганда, өлгөн адамдын тапкан дүнүйөсү чачылып, кармаган-тутканы көргөзмөгө коюла турганын баамдайбыз.

«Тул салуу» салты, Бекбача баатыр берген «кырк төрттүн ашында» да айтылат. Ашка камылга көрүүгө камданганда Бекбача «тул салууну» ар уруу аксакалдарына мындай орундаштырат:

... Ар уруудан бирден үй, Он эки йанат ордодон, Бирден камдап алып баргын. Бар дүнүйөңдү жыйнагын, Үй ичине тул салгын. Мен алып барам төрт ордо, Тул толтуруп, туу сайган, Кырк төрткө болот үй шондо... Эшигиңдин алдында, Бирден атың шай болсун, Кырк төрт үйгө тул салган, Кырк төрт катын шай болсун.

Оозунан чыккан сөздөрү (кошогу), шекер менен бал болсун.

(«Асылбача-Бекбача». Жусуп Мамай айтымы.

Бул жазма нускасы 2417-2438-беттер).

Биз жогоруда айткан кыргыздардын «тул салуу» салты мына ушул жерде анык баяндалган болуп, тул салганда, ошол өргөөнүн ичинде мал-дүнүйө жайылып көргөзмө болорун, тул төргө коюлуп, «тул катын» алдында кошок тартып отурарын, эшик алдында «тул ат» байлануу турарын «Манас» эпосунун өзүнөн көрүп олтурабыз.

Чоң аштарга жоо, душман, өз дебей чакырылчу экен. Кээ бир жоолор ашка эмес, ошол ашта «тулга салынган дүнүйөгө» кызыгып келип, «тул талоо»

жоруктары чоң аштарда болуп турган. Бул баян «Манас» эпосунда мындай баяндалат:

Талап алган таңгуттар, Алтын, күмүш, булумду, Канча жылдык пулумду.

(«Асылбача-Бекбача». Жусуп Мамай айтымы.

Кол жазма нускасы 1200-бет).

Аза күтүүдө «тул салуу» салты кыргыздардын «Эне- Сай доорунда» же «Манас доорунда» эле болуп калбай, ушул эле биздин кылымдын башкы ченине чейин келгендиги жөнүндө маалыматтар бар. Алып айтсак, 1912- жылы Кыргызстандын Кичи Кеминдин оозунда өткөрүлгөн «Шабдан баатырдын» чоң ашында Шабдандын тулу салынганын Бөрүбай Кененсарын аттуу киши «Аш-тойлор» деген макаласында минтип эскерет: «Шабдандын ашын башынан аягына көрдүм. Мен 16 жашта элем. Акем Жантайдын башчылыгы астында, Күн Чыгыш сокулук элинен 81 киши бардык.

Тул салган үйгө өкүрүп барышты... Баса, тул салган үйдү тегирич, жабык башы жана туш кийиздер менен кооздогон экен. Шабдандын чен тонун, ийниндеги чачыктуу ченин, дагы башка алтын, күмүш медалдарын тагып,! келгендерге көрсөтүп коюптур».

(«Кыргыздар» аттуу китеп.

Кыргызстан басмасы. 2-том. 566-бет).

«Тул салуу» аны жыл ашынан кийин алуу адаты мына ушундай болгон. Мында тулду алганда, карасын түшүргөндөгү жумуштар баталар менен айтылган.

«Назырга бата». Аш берүү кийинки заманда кошумчаларга тушукту. Диндик көз караштардан улам арбактын рухуна «назыр берүү» кирди. Назырга союз союлуп, элге дасторкон жайылды. Мына ошол назырда «куран окугандан» бөлөк, жөрөлгөлүү баталар менен каалоо айтуу, амандык тилөө болгон.

Ал эми оору-сыркоо болгондордун алы-жайын суроо, өлүмгө көңүл айтуунун нускалуу кыска сөздөрү да такай айтылып келет. Төмөндө кыска нуска сөздөрдү жана «аза-ашка баталардын» үлгүлөрүн окуйлу.

КӨҢҮЛ АЙТУУ АК СӨЗДӨР

Оорудан аман-эсен айыгып кетиңиз.

Кирген оору камырдан кыл сууругандай чыгып кетсин.

Оорунун жаратканы сүйгөн пендесине берет, эчтеке эмес, айыгып кетесиң.

Ооруп жаттым, ойноп турдум дегендей болот.

Ак нээтиңиз ооруңузду жеңилдетет.

Азага — кайгырбагыла, ыйлабагыла, ыйлаган менен табылбайт, кайрат кылгыла, бала-чаканын өмүрүн тилегиле.

Маркумдун жаткан жери жайлуу болсун.

Арты жарашсын, бала-чакасын колдой жатсын.

Маркумдун топурагы торколуу болсун.

Маркумдун бейиши болсун.

Бала-чакасын арбагы менен колдой жатсын.

Ыйлабагыла, кыска тарткыла, тообо деп балдардын, артында калгандардын өмүрүн тилегиле (үн тартып жаткандарга көңүл айтуу).

АШ БЕРГЕНГЕ БАТА

1

Чарыяр болсун достошуң,

Мухаммед болсун коштоочуң.

Кыдыр болсун жолдошуң,

Улукман болсун курдашың.

Мүдүрүлгөн жериңде,

Жети олуя, жети пир,

Керемети менен колдосун.

Көңүлүңө алган талабыңды,

Бир жасаган кудайым,

Кудурети менен оңдосун.

Улууларды сыйласаң,

Боло берсин болбосун,

Толо берсин толбосун.

Таңда макшаар күнүндө,

Бурак болсун мингениң,

Жибек болсун кийгениң.

Үрлөр болсун сүйгөнүң,

Ошол убакта билесиң,

Бул күндө берген ишиңдин,

Батасынын тийгенин.

Малыңдын көр пайдасын,
Башыңдан багың тайбасын.
Оомийин!

2

Намысың колдон кетпесин,
Касташканың талабына жетпесин.
Кеткениңдин топурагы торко болсун.
Караңгы көрү жарык болсун.
Мингени дулдул бурак болсун,
Жүргөнү бейиш-жумак болсун.
Арбак ыраазы болуп,
Кемигениңди бир Алла толуктап,
Азан-казан ортоң толсун.
Оомийин!

БЕЙИТ БЕКИТКЕНДЕГИ БАТА

Арты кайырлуу болсун,
Калган өмүрүн балдарына берсин.
Арты майлуу-сүттүү болсун.
Жаткан жери жайлуу болсун.
Оор топурагы жеңил болсун.
Жаккакы чырак болсун,
Бакканы бурак болсун.
Караңгы көрү чырак болсун,
Кудай өз дарегинде күнөөсүн кечсин.
Жаннаттан орун берсин.
Оомийин!

БЕЙИТ БАШЫНА БАТА

Теңирим өзү колдосун,
Олуялар оңдосун.
Дүйнөдөгү изгилик,
Алдыңдан чыгын колдосун.
Тар кабырың кең болсун,

Күндүзгүдөй күн күлсүн.
Шам чырагын жаккандай,
Таш кабырдын ичинде,
Ыраатка бата көр.
Күн чыгып таң аткандай,
Жаннаттан жаның жай алсын.
Жараткан эгем кудурет,
Көп батасын кабыл эт,
Күнөөдөн таза жандардын.

КАРАСЫН ТҮШҮРГӨНДӨГҮ БАТА

Ыраматылыктын топурагы торко,
Жаткан жери жайлуу,
Арты-кийни майлуу болсун.
Мындан кийин ак элечек
Башыңан түшпөсүн.
Оомийин!

НАЗЫРГА БЕРГЕН БАТА

Медиянда Мухаммед,
Түркстанда Кожохмет,
Мына бу үммөтүңө жар медет.
Бул дүйнөдө жыйганды айт,
Акыретте ыйманды айт.
Эки дүйнө аброюн берсин,
Төрт түлүк малга жарысын,
Алганың менен тең карысын
Төрт түлүгүң өсө берсин,
Журтуңа арнаган ниетиң
Ата-бабаңа тие берсин,
Ата арбагы ие берсин.
Оомийин!

МАЙРАМДЫК БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

Кыргыздарда жөрөлгөлүү майрамдар болгон. Эң башкысы жаңы жылды тосуу, жыл ажыратуу салты калыптанган. Тээ эртедеги ханзу жазмаларындагы кыргыздар жөнүндөгү баянда, атап айтканда, «Жаңы таңнааманын» кыргыздар баянында: «Кыргыздар жылдын башкы айын Айбашы дейт. Он эки айбандын аты менен аталган мүчөлөр эсебин урунушат, ар бир үч ай бир мезгил деп аталат» ж.б. деп кыргыздардын жыл эсеби, мүчөл эсеби сыяктуу астрономиялык эсепчилигинин өтө төп экенин жазып койгон. Ал эми жыл ажыратуу (нооруз) майрамы болсо, эски жыл кетип, жаңы жыл жаңырганды «Жыл ажыратуу майрамы» деп белгилешкен. Бул «Жыл ажыратуу» майрамы кийин ислам дини кабыл кылынып, арап-парсы сөздөрү киргенде «Нооруз» — но (жаңы) + руз (ай) деген сөз менен алмашылып, кыргыздарда «Нооруз майрамы» деген салт калыптанган. «Нооруз көчө» жасап майрамдаган. Бирок дале «Жыл ажыратуу майрамы» деген сөз кыргыз айылдарынын кээ бирөөндө сакталып айтылууда. «Жыл ажыратуу», «Нооруз майрамы» кыргыздардын улуттук жөрөлгөлүү майрамы болуп, бул эски жылды узатып, жаңы жылды тосуп алуу мазмун кылынган майрам болгон. Кыргыздар «Жыл ажыратууну» чын куран айында өткөргөн. «Чын куранда чыңыртып кулун байлайт» деп жаздын башы, «жер айрылып көк чыккан, желин айрылып сүт чыккан» жана жаныбарлардын ойгонгон (чээндекилери) мезгилине туура келген. Ошого «Жыл ажыратууну» бүткүл табияттын мыйзам ченемине өлчөп эсептешкен.

Жана келип, чын курандын 22-күнү жазгы күн-түн теңелүү маалынын как «ажыроо» сызыгына туура келген. Кыргыздардын мындай календарлык жыл эсептөөсү азыркы замандын календарчылык эсептөөсүнө төп келип жүргөнүн айтсак болот.

«Жыл ажыратуу» (Нооруз) майрамында, үй-үйгө көжө салышып, эт-аш менен «Нооруз берүү» айт майрамы болгон. Көжө буудай, арпа, жүгөрү сыяктуу дандарды түктөп, кайнатып, «көжө, көжө, көлкүлдөк көжөнүн суусу мөлтүлдөк» кылып жасаган. Ага курут, айран катыктап, «жакшы көжө калганча, жаман курсак айрылсын» дешип, көжөгө курсак керип, көжөдөн канча аяк иче алышкандарын өздөрүнүн кубаттуу-күчтүүлүгү менен теңешип ичишкен. Көжөгө жети түрдүү

даам салышкан. Ал даамдар жаңы жылда даам мол болсун деген ырым болгону менен, көжөнүн кубаттуу тамак болушуна алып келген.

Көжө ичип айттап жүргөндө ар бир дасторконго «Жыл ажыратуу майрамынын» ак баталарын берип турушкан. Андан бөлөк «Жыл ажыратууда» (Нооружда) «аластоо» салты болуп, короо четине алоо жагып, балдар эски чийди өрттөп (эски чийди жаздын алды менен өрттөп койсо, жаңы чий жакшы өсөт) аластаткан. Аластаганда «Жыл ажыратуу» (Нооруж) батасын айтышып аласташкан. Өрт ар кандай нерсени тазартат. Эскини күйгүзүп салып, жаңыга алоодой жол ачат, «өрттөй» тууштуу болот деген «отко сыйынуу» ишенимин кыргыздар кылымдардан бери алып келе жатышат.

Кыргыздар «Жыл ажыратууда» «аластоо», арча менен ысырыкташып «Нооруж айтымын» айтып, андагы ак тилек-каалоолорду «арча ысырык» менен бирге үй башына жайышкан. «Нооруж батасы» мына ушундай шарт астында айтылган майрамдык ак баталардын башы болгон.

«Ырамазан батасы». Кыргыздар ислам динин кабыл алгандан кийин орозо кармоо адатына көнгөн. «Ырамазан» деген сөз арапча бир канча маанилүү тыбыштардан куралган сөз болуп, башкы тыбышы «ра» рахмат деген мааниден, «м» мехчирет (кечирим), «за» замин (жалчуу), «н» нусрет (кепил) деген маанилерде болуп, «куран түшкөн ыйык ай» деген жалпы маанини берет. Ал эми «жарамазан» деген ырамазанды «жар салуу, жар чакыруу» деген мааниде. Кыргыздарда орозо айында «ырамазан, жарамазан» айтып, орозо кармагандарга ак тилек, жакшы каалоо тилешип, баягы эле кадимки шырылдаң айткан салтка окшош үй сайын кыдырып «соогат, питир» үмүт кылышкан. Ар бир үйдөгүлөр өз жагдайларына жараша «ырамазан» айткандарга нерсе беришип, ыраазы кылган. Ырамазанчылар өздөрүнүн жакшы каалоолорун алик алгандарына ак баталарын беришип кайткан. Ырамазан батасы мына ушундай шарт алдында берилип, майрамдык салт баталардын катарынан орун алган. Орозо айт майрамы калыптанган.

«Жаңы жыл майрам батасы». Кийинки замандарда кыргыздар жаңы календарлык жыл эсептөө маданиятын кабыл алышып, жаңы жылды 1-айда тосуу салтын кабыл кылган. Ошол жаңы жыл тосуу майрамында жаңы жылга жаңы тилек, ак баталар арналган.

Төмөндө майрамдык баталардын үлгүлөрүн окуйлу.

Майрамдарды кыскача куттуктоо: Майрамыңар куттуу болсун (жандырмагы: өзүңүздүн майрамыңыз менен бирге болсун).

ЖЫЛ АЖЫРАТУУ (НООРУЗ) БАТАСЫ

1

Алас, алас, алас,
Ар балаадан калас.
Ноороздун ушул күнүндө,
Арча түтөп ар үйдө,
Шаттык күлкү жаңырып,
Шаң жаңырсын көктөмдө.
Урматына Ноороздун,
Сезиминен кой сойдук,
Дасторконго нан койдук,
Каймак менен май койдук,
Кызыл салган чай койдук,
Ар түрдүү гүлдөн чогулткан,
Аары жыйган бал койдук.
Мал-башыбыз көбөйүп,
Тоо, талаага шаң толсун.
Ак тилектер айтылып,
Арзанчылык мол болсун.
Тынчтыкта жашап элибиз,
Байлыкка толсун жерибиз.
Ынтымак орноп ар үйгө,
Ак таңдай болсун бейлибиз.
Теңирге тообо дейли биз,
Аман болсун дилибиз.
Оомийин!

2

Алас, алас, алас,
Ар балаадан калас.
Жаңы жылым жалгап,
Жакшылыкка жанаш.

Эски жыл кетти,
Жаңы жыл жетти.
Айдан аман,
Жылдан эсен бололу.
Жер жарылып көк чыксын,
Желин жарып сүт чыксын.
Эгин-тегин бул жылы,
Эски жылдан көп чыксын.

3

(Нооруз көжөгө берген бата)
Бакыттуу баш берсин,
Узун өмүр жаш берсин.
Улустун улуу күнүндө,
Уулуң консун уяга,
Кызың консун кыяга,
Дөөлөтүңдү ашырсын,
Душманың-хынып басынсын,
Жөөлөгөн бели басылсын.
Менин берген бул батам,
Улуу күнгө сактап жүргөн сүр батам.
Оомийин!

ЫРАМАЗАН БАТАСЫ

(Битирге берген бата)

1

Он эки айда бир келген орозо жан,
Орозоң кабыл болсун туткан адам.
Жарамазан айтып келдик жапсарыңа,
Орносун кут береке баштарыңа,
Жарамазан айткан менен ким тойгон бар,
Нускасын байыркынын ким койгон бар?
Нускасын байыркынын коюп кетип,
Акыретке барганда ким оңгон бар?
Жар Мухаммет айтып өткөн жарамазан,

Аппак үйүң, ак үйүң чатыр болсун.
Ушул үйдө бир балаң баатыр болсун,
Баатырдыктын пайдасы кайра болсун,
Кыл көпүрө кыямат жайда болсун.
Оомийин!

2

Бай-байбиче мал менен,
Карындагы май менен.
Койчусу коюнунан чыксын,
Жалчысы жанынан чыксын.
Уул, кызы көп болсун,
Убайымы жок болсун.
Жакканы арча болсун,
Жамынганы барча болсун.
Жегени жүзүм болсун,
Өмүрү узун болсун.
Айдаганы кой болсун,
Чайнаганы май болсун,
Ичкени инди чай болсун.
Короосуна кой толсун,
Өрүшүнө жылкы толсун.
Казаны толо аш болсун,
Үйү толо баш болсун.
Этеги толо берзент болсун,
Алганың менен кошо карып, бактылуу болгула.
Оомийин аллаху акпар!

3

Ырамазан жар болсун,
Жакшылыгың шар болсун.
Алганыңдын кийгени,
Кымкап, жибек, шай болсун.
Балдарыңдын мингени,
Кара кашка тай болсун.

Тоодак этин ашагын,
Токсонго чыга жашагын.
Улар этин ашагын,
Узак өмүр жашагын.
Оомийин!

4

Атсалоому алейкум жаткан байлар,
Алтын менен күмүшкө баткан байлар.
Ырамазан айтып келдик эшигиңе,
Ак кочкордой бала берсин бешигиңе.

* * *

Жашыл болсун үйүңдүн төтөгөсү,
Зерден болсун кызыңдын көшөгөсү.
Кызыл болсун үйүңдүн төтөгөсү,
Кымкап болсун кызыңдын көшөгөсү.

* * *

Балдар бата бериңер,
Байдын көөнү жай болсун.
Балдарынын миңгени,
Мала кашка тай болсун.
Болчу, болчу, болчу бол,
Бөдөнөдөн толчо бол.
Сагызгандан сакчы бол,
Куйрук менен боор же,
Аркаңда жылкың жайылсын,
Кабыргасын, карта же,
Казы, карта тарта же.

ЖАҢЫ ЖЫЛГА БАТА

Жаңы жыл бакыт жыл болсун,
Кийгениң кызыл болсун.
Өмүрүң узун болсун,
Малың ток,
Убайым, кайгың жок болсун.

Көгөн толо козу,
Желе толо кулун болсун.
Малың базарлуу,
Уулуң назарлуу,
Кызың ажарлуу,
Элиң кызырлуу болсун.
Насибиң таша берсин,
Душманың кача берсин,
Кудайым узак өмүр жаза берсин.
Оомийин!

АРНАЛУУ БАТАЛАР

(Түшүнүктөр)

Кыргыз баталарынын бир тобун «Арналуу баталар» түзөт. Бул баталар кандайдыр бир салтанаттуу маараке өткөрүлгөндө улутка, жерге, көпчүлүк элге арналган баталар болот. Андан бөлөк, кээ бир жерлерге, эл үмүтүн актаган башчы кишилерге, картайган кишилерге берген баталар. Эл алдына чыккан чыгаан акын, баатыр, балбандарга арнап берген баталар кирет.

Арналуу баталардын бир өзгөчөлүгү, ал ошол эле жерден чыгарылып арналгандыгы, ал эми жөрөлгөлүү бата ыкымы менен айтылгандыгы менен башка дайыма айтылып, турактуу болуп кеткен баталардан айырмаланып турат. Арналуу баталардын эл ичиндеги оозунда куту бар аксакалдар, акындар, төкмөлөр чыгарышып, калк каалоосу боюнча беришкен. Арналуу баталардын төмөнкү түрлөрүнө түшүнүк беребиз.

«Көпчүлүккө берилүүчү баталар». Мындай баталар көбүнчө элдик чогулуштарда, мааракелерде жалпы элге арналган баталар болуп эсептелет. Аны эл алдына сөзгө чыкканда, же атайын бата берүүгө сунуш кылынгандар берет. Алып айтсак, 2000-жылы 12-айдын 31-күнү жуңгонун эң батыш чеби сымаканада «кылым шооласын узатуу мааракеси» болуп өткөн, ошол мааракеде Лийу Шаңчын деген ханзу киши кыргыздарга жазмача бата берген. Мына ушул сыңары элге — журтка башка улут адамдары, же бөтөн жерден келген конок-тор бата беришип, ак тилек каалоолорун айтышып (басма сөздө),

эл көөнүн жылытышкан. Айткан каалоолору ошол элге жакшылык келишин эл кабылдаган.

«Карыларга берилүүчү баталар». Тегинде улуу кишилер кичүүлөргө батасын берүү жөрөлгө болуп кеткен көрүнүш калыптанган. Бирок карылардын да арналуу мааракелери, куттуктоого тийиштүү ак нээт иштери болгон. Ошондо алардын балдары, жакын тууган-туушкандары куттуктап, ак баталарын арнаган. Карыларга берилүүчү ак тилек сөздөр, ак баталардын айтымдары жаштарга айткан сөздөрдөн айырманылып айтылган. Көбүнчө «бала-чакаларынын күнүн, убайын, ыраатын көр» деген арноо бата сөздөр көп колдонулган. Карыларга арналган каалоолордун кыска айтыла турган түрлөрү да болот.

«Эл башчысына берилүүчү баталар». Кыргызда өзүнүн коомун жарытып-жалчытууга элин баштаган адамдарды эл башы, баш киши, баш билги киши деп атаган. Ошол баш билги дегенден барып, кыргызда мансап аттары калыптана баштаган. Тарыхый маалыматтарга негиз сүйлөгөндө кыргыздар тээ эртеде баш билги кишилерине «эр» деген мансап атын айткан. (Ханзу тарыхында «Жаңы таңнаамада» кыргыздар баш кишисин «эр» деп атайт деп жазган). Андан «эрен, ноен, берен, таркан, алп» деген башчылык, баатырлык мансаптар айтылган. Андан соң кыргыздар баш кишилерин «ажо, кожо, хакан, хан, идал, иш билги, ишпара» деген сыяктуу сөздөр менен атаганы тарыхта жазылып калган. Ал эми кыргызда «бек, бий» деген башчылык мансап аттары тээ илгертен эле бар экени «Эне-Сай таш эстеликтерине» жазылып чегилген.

Кыргызда бийлик башына, такка олтурганда салтанаттуу маараке өткөрүлүп, эл аксакалы «отурган тагы омоктуу болсун» деген мазмунда бата беришкен. Кан көтөрүү каадасы дайыма бата менен бүткөн. Ал тургай кимдир бирөөнүн мартабасы, зоболосу, даражасы көтөрүлсө, аны жактоо белгиси эл берген бата болгон. Чын эле, эл сүйгөн башчысына күчтүү сөздөр менен бата берип, анын башчылыгын колдоого алган. Элчил башчы да эл батасын актоону көкүрөгүнөн чыгарбаган. Мына ушундай адаттардан улам «эл башчысына берилүүчү баталар» тобу калыптанып келген.

«Арналуу баталар» бөлүгүнө жогоруда биз түшүнүк бергендерден бөлөк, жалпы эле журт үчүн кызматы өткөн, элдин маданиятынын бир шагын көтөрүп жүргөн баатырларга, комузчуларга, ырчыларга, элдин чечендерине, акылмандарына, акын-жазуучуларына арнап атайын баталар берилген. Мына

ошолордун бардыгын «Арналуу баталар» деген бөлүмгө киргизип таанууга тийиш болот. Төмөндө «Арналуу баталардын» үлгүлөрүн окуйлу.

КӨПЧҮЛҮККӨ БЕРИЛҮҮЧҮ БАТАЛАР

(Кыргыз элине бата)

Кыргыз элим соо болсун,
Кылымга ишиң оң болсун.
Торолуп уул, кыздарың,
Толкуган көлдөй ой болсун.
Ала-Тоодой козголбос,
Маңдайга багы орносун.
Азап чекпей кары-жаш,
Айлыңда дайым той болсун.
Жеңишиңди көрө албай,
Жезиттер түбү кор болсун.
Айкөл Манас атабыз,
Арбагы менен колдосун!
Оомийин!

(Көпчүлүккө бата)

Көпчүлүк — көл,
Көл кургаса — чөл.
Чөл элге келбесин,
Ал күндү кудай
Адамзатка бербесин.
Көл бөксөрдөй толкусун,
Бүгүнкү ишиң көпчүлүк,
Толкуган көлгө окшосун.

1

(Эл-журтка бата)

Оо, адамадар,
Өмүр сапар,
Жол жүрөсүңөр.
Жолуңар шыдыр,
Жолдошуңар Кыдыр болсун!

Тилек ак, ниет таза,
Ишиңерди кудай оңдосун.
Өрүшүңөр малга,
Кырманыңар данга,
Дасторконуңар нанга,
Оозуңар майга толсун!

2

Жакшы адамдарды
Теңир жаман көзүңдөн,
Жалган сөздөн сактасын.
Эл намысын коргогон,
Эр азаматтардын,
Башынан сыймык кетпесин.
Карылар дөөлөттүү,
Балдар сөөлөттүү,
Келиндер келбеттүү,
Жигиттер албеттүү болсун!
Барчылык болуп,
Токчулук келип,
Бардык үйдүн түндүгүнөн түтүн булап,
Очок жанып, ордо толсун!
Эл тынч, журт аман болсун,
Ата-баба арбагы колдосун!
Оомийин!

КӨПЧҮЛҮКТҮН ДАСТОРКОНУНА БАТА

Оомийин десең мына бата,
Даарысын Кыдыр ата.
Периштең уяласын,
Душманың кыйрасын.
Бак карасын,
Кыдыр даарысын.
Эмесе тилекти бер,
Каргагандан калас кыл,

Жалгаганга жанаш кыл.
Ата-энесин ыйлатпа,
Агайынын сыздатпа,
Бала-чакасын аздырба.
Баары журтун тоздурба.
Ыя, көк Теңирим сен колдо,
Ыя, Умай энем, сен жалга.
Көптүн тилегин көлдөй кыл,
Душман тилегин чөлдөй кыл.
Жарык күндү кеңири бер,
Тар көрдүн кеңин бер.
Миң бир түрлүү салаадан сакта,
Жүз бир түрлүү жалаадан сакта.
Көзгө көрүнөр,
Көрүнбөс бардык балаадан сакта.
Оомийин!

ЭЛГЕ БАТА

1

Ар үйдө аппак сакал кары болсо,
Балпайган байбичеси дагы болсун.
Баласы баары тараптан эмгектенип,
Бактылуу ак мончоктой,
Жар болсун.
Чоң агасы баарына калыс болсун,
Чоң эне суук сөздөн алыс болсун.
Келини кербезденип бой көтөрбөй,
Уулунда урмат менен намыс болсун.
Жакшылык эсебинин чеги жок болсун.
Коогасыз өмүр сүрүп,
Бейкуттук ырыс түнөп,
Ар бир үйдө, ылайым ынтымагы бекем болсун.
Оомийин!

2

О, ак жалгасын, ак жалгасын,
Төбөсү ачык көгүм, төшү түктүү жерим,
Ааламды нурга балкыткан күнүм,
Жаңы кылым инсанатка бейпилчилик жалгасын.
Эл бейили чалкар көл болуп чалкысын,
Мекен зоболосу залкар тоо кайкысын.
Ушул жерге, ушул элге,
Жаңы кылым куту түшүп,
Дүйнө көзүн жалт каратып жаркысын.
Жаңы кылымдын асманы ачык болсун,
Жалпы улут ынтымак, ырыска толсун.
Оомийин!

3

Ак кармасаңар алтын болсун,
Гүл кармасаңар күмүш болсун.
Үй-бүлөңөргө бакыт куту конуп,
Эл-журт ынтымак, ырыска толсун.

4

Тоо — ата, суу — энебиз,
Тоодой бийик, суудай тунук өмүр берсин,
Ааламга кутун чачсын,
Бакытка кучак ачсын!
Оо, кыргызым!
Төбөдө күн жаркысын,
Өзөндө суу мүрөк чачсын.
Ак мөңгүдөй, карлуу тоодой калдайган,
Ак калпактуу ушул элге кут айтсын!
Оо, кыргызым,
Миң жылдык күндү арыбас,
Миң жылдык түндү карыбас,
Миң тулпар алып жөнөсүн,
Миң шумкар минип калкылдап,
Миң жылдык жаңы күн келип,

Айлымда бир күн түнөсүн.

Ааламды нурга бөлөсүн!

Оо, кыргызым!

Тулпарың туу көздөй чабылганда,

Шуңкарларың тууруңда шаңшыганда,

Улуу сөздүн устаты «Манас» айтат,

Оо, калайык, кулак түр, эми тыңша,

«Манас» менен кирели жаңы жылга.

Оо, кыргызым!

Улуу Манас атынан бата берем,

Тоолоруңда миң жылдап мөңгү жатсын,

Дайраларың миң жылдап мөңкүп аксын.

Ата журтуң миң жылдап өнүп-өссүн,

Босогосу аламдын майлуу болсун,

Адамзат бакыбат жашап өтсүн!

Оо, кыргызым!

(«Кызыл-Туу гезитинен» алынды)

5

Түтүнүңөр тынч болсун,

Үйүңөргө ырыс толсун.

Келиндериң эстүү болсун,

Уулдарың сестүү болсун.

Балдарың кубаныч алып келсин,

Неберелериң жубаныч алып келсин.

Ай, жылда эмес, күн алыс апкелсин.

Орунуңар төр болсун,

Дасторконуңар мол болсун.

Катарыңар суюлбасын,

Кырчын талыңар кыйылбасын.

Жаштардын казасын көрбөгүлө,

Душмандын жазасын көрбөгүлө,

Элиңдин азасын көрбөгүлө,

Калкыңда бирлик болсун,

Жарашкан тирлик болсун.

Оомийин!

6

Оомийин деп кол жайсаң,

Мен батамды берейин.

Мобу турган көпчүлүк,

Баарыңа бакыт тилейин.

Эч бириңдин башыңа,

Жамандыктар болбосун.

Сапар чыксаң бирөөң,

Кыдыр болсун жолдошуң.

Не тилесең тилегиң,

Кабыл болуп орносун.

Жалгыз Теңири жар болуп,

Арбактарың колдосун.

Оомийин!

7

Ылайым ырыскы төгүлүп,

Ташыган дасторконуңар,

Ушинтип жайнаган бойдон,

Жыйылбай турсун.

Силерге сугу арткандын,

Көзү соолсун.

Эл катары бакыт шактап,

(Жүрө) жашай бергиле.

Оомийин!

8

Асманыңар күндүү болсун,

Адырыңар гүлдүү болсун.

Түнүңөр айлуу болсун,

Турмушуңар жайлуу болсун.

Жайлоолор малдуу болсун,

Жайытыңар дандуу болсун.
Жериңер күрдүү болсун,
Жемишиңер гүлдүү болсун.
Кечүүңөр жайыктуу болсун,
Керилген тооңор кайыптуу болсун.
Эмгегиңер табыштуу болсун,
Элдериңер намыстуу болсун.
Тамагыңар таттуу болсун,
Көңүлүңөр шаттуу болсун.
Көк төрүңөр сулуу болсун,
Көлдөрүңөр куулуу болсун.
Өмүрүңөр ырыстуу болсун,
Өргөөңөр кымыздуу болсун,
Калкыңар түптүү болсун.
Кайратыңар күчтүү болсун,
Кемпир, чалыңар сыйлуу болсун.
Келин-кыздар нурлуу болсун,
Балдарыңар ымандуу болсун.
Бактыңар уландуу болсун,
Башчыңар пир болсун.
Баатырыңар миң болсун,
Бирдигиңер чың болсун,
Бир сөзүңөр чын болсун.
Казыгыңар чынар болсун.
Каргаңар улар болсун,
Сабоо сайсаңар бак болсун,
Заарда ичериңер ак болсун.
Урматыңар ашып, дениңер сак болсун,
Уугуңар күмүш болсун,
Үйүңөрдө үлүш болсун.
Керегеңер жез болсун,
Келиниңерде эс болсун.
Коргоол сепсеңер конок болсун,

Колу ийрилер чолок болсун.
Таш сепсеңер таруу болсун.
Такыр нээтиңер аруу болсун.
Айгырыңар үндүү болсун,
Ак кочкоруңар жүндүү болсун.
Ботоңор атан болсун,
Боолаган чөбүңөр жашаң болсун.
Торпогуңар бука болсун,
Тойдо жегениңер уча болсун.
Жолуңар шыдыр болсун,
Жолдошуңар Кыдыр болсун.
Кардыңар ток болсун,
Кайгыңар жок болсун.
Телиген козуңар семиз болсун,
Телегейиңер тегиз болсун.
Ааламдай кеңдик болсун,
Айылда теңдик болсун.
Берекелүү жериң болсун,
Бейпил элиң болсун.
Коктө жылдыз болсун,
Көңүлдө кыргыз болсун.
Арчадай шактап өсөлү,
Айдан аман, жылдан эсен өтөлү.
Оомийин!

(«Кызыл-Суу гезитинен»)

9

Баш болсун,
Мал болсун.
Узун өмүр жаш болсун,
Берекелүү аш болсун.
Ихи деген оору болбосун,
Келе деген доо болбосун,
Баккан балаа болбосун,

Калк ордунда болсун.
Хан тактында болсун,
Хандын касабынан сактасын,
Карачанын дооматынан сактасын.
Ашуусу бийик тоодон сактасын,
Айкырып тийген жоодон сактасын.
Агыны катуу суудан сактасын,
Адам өлгөн чуудан сактасын.
Бак карасын,
Кыдыр даарысын.
Эл ичи тынч болсун,
Эмгек кайнап турсун,
Береке жайнап турсун.
Карыяларыбыз нускалуу болсун,
Байбичелерибиз берекелүү болсун.
Келин-кыздарыбыз уяттуу болсун,
Уулдарыбыз ыймандуу болсун.

КАРЫЛАРГА БЕРИЛҮҮЧҮ БАТА

1

(Жашап калгандарга кыска ак тилек айтымдар)

Бала-бакыраңардын күнү-күчүн көргүлө.
Балдарыңардын убайын көргүлө.
Арчанын жашындай өмүр берсин.
Кылым карыта көп жашаңыздар.
Эч качан картайбай жүрүңүздөр.
Сиздер бар болсоңузда биздин дүнүйөбүз кеңири болот.
Балдарыңардын сыйын көргүлө.
Бала-чакаңардын ыраатын көргүлө.

3

Өмүрүңөр узак болсун.
Озуңда отуз эки тиш калбасын.
Башыңа бакыт конуп, кемшендеп жеген казыдан,
Сакал-мурутуң майлансын.

Небире-чөбүрө жаныңарда

Базар түшүп айлансын.

Сенден тараган урпактын

Эч кайгысы болбосун.

Ушу айтканым кабыл болуп,

Арбактарың колдосун.

Оомийин!

(Агал-эненин батасы)

Абалы теңир колдосун,

Ак жолуна жолдосун.

Сыртыңдан кайбат айткан жан,

Акыры жүрүп оңбосун.

Дөөлөтүң баштан кетпесин,

Душманың кууп жетпесин.

Кайрылуу кылып дөөлөт берсин.

Душманың түтөгөн сөөлөт берсин.

Өмүрлүү кылып перзент берсин.

Атам деп жадында жүргөн жанды,

Аркы дүйнөдө Теңирим колдосун.

Энем деп эсинде түйгөн жанды,

Эки дүйнөдө Эгем колдосун.

Оомийин!

(Баласына берген батасы)

Башыңан бакыт кетпесин,

Башканын каргышы жетпесин.

Балдарың чечен болсун,

Баары тууганың эсен болсун.

Корооң кыктуу болсун,

Коңшуң ыктуу болсун.

Кочкоруң жүндүү болсун,

Айгырың үндүү болсун.

Өгүзүң күчтүү болсун,

Инегиң сүттүү болсун.

Куру сайга суу аксын,
Кылган ишиң элге жаксын.
Кылымга атың таанылсын,
Кызыр сага даарысын,
Тилиң кызыл болсун.

Тилегиң узун болсун,
Эч нерседен кем болбо.

Оомийин!

(Атанын уулуна берген ыраазылык батасы)

Мингениң тулпар болсун,
Салганың шумкар болсун.
Көңүлүң жамандык көрбөсүн,
Малың экиден төлдөсүн.
Жайлооң жашыл болсун,
Алганың асыл болсун.
Салганың куш болсун,
Төрүңө кут консун,
Өмүрүңдө жамандык көрбөй,
Көңүлүң толкусун көлдөй.
Жараткан узак берсин өмүрүңдү,
Болбосун жашооң бүлүндү.
Алганың ак уул, кызыл кыз төрөп,
Тебелеп турсун төрүңдү.
Суу кайнаган казаныңда май кайнасын,
Торт периште төбөңдө тайраңдасын.
Бешенең эгиз болсун,
Ырысың тегиз болсун.
Маңдайың жарык болсун,
Эшигиңден май аксын,
Чайнегиңден чай аксын.
Өмүрүң суудай болсун,
Сакалың куудай болсун.
Ишиң илгери болсун,

Жолуң шыдыр болсун,
Жолдошуң Кыдыр болсун.

Оомийин!

(Бата тилегенге берчү бата)

Көтөр, бала, билегиңди,
Кудайым берсин тилегиңди.

Бак карасын,
Кыдыр даарысын.

Айыкпас балаа,
Жок жалаадан сактасын.

Ата-бабаңдын арбагы колдосун.

Эч жамандык болбосун.

Он сегиз миң ааламдын падышасындай,

Кудайым кабыл кылсын тилегиңди.

Каз каркылдап өткүс көл бол.

Куш куркулдап ашкыс бел бол.

Кумайык жортуп өткүс чөл бол.

Тукумуң журтка таанылсын.

Илимиң башка толуп,

Илебиң ташты жарсын.

Казаның кайнап турсун,

Отуң жайнап турсун.

Башыңан бакыт кетпесин,

Жооңо бийлик жетпесин.

Оомийин!

(Теңтуштарга бата)

Балдарыңа бакыт берсин.

Бакыт берсе,

Ар дайым артык берсин.

Даражасы көтөрүлүп нур чачып,

Ырыскысын көөхардан чачып берсин.

Бак карап, Кызыр даарып, ырыс жетип,

Дөөлөтү суудай агып, өсүп өнсүн.

Оомийин!

Угумсуз тыңдоочуң болбосун,

Сыңар өтүк сыноочуң болбосун.

Орунсуз мактоочуң болбосун,

Отсуз кактоочуң болбосун.

Отуруп алып чыкпай турганга кез болбо,

Кол кабыш кези келсе,

Үйүңө башын сукпай турганга кез болбо.

Арак берсең алдыңа кетип,

Бербеген күнү боктой турганга кез болбо.

Уятсыз келиниң болбосун.

Ушакчы катының болбосун.

Тамактан кийин кекире көрбөсүн.

Тамак үстүндө чүчкүрө көрбөсүн.

Уулуң какырып үйрөнбөсүн.

Кызың чимкирип үйрөнбөсүн.

Атың арам болбосун.

Конгон үйүң бакыл болбосун.

Оомийин!

(Курдаштын дасторконуна бата)

Акылчы бол, даана бол,

Адашканга маана бол.

Жакшыны макта,

Жаманды датта,

Арсызды жакта*

Артыңды сакта,

Арыңды сатпа.

Оомийин!

Берекең тайып качпасын,

Элиңди душман баспасын.

Адал жан болсун антташың.

Арыңды күлдөй чачпасын.

Бакыт болсун башташың,
Мейманың бекер шашпасын.
Тириликте тапсаң түз жолуң,
Теңирим берер башкасын.
Оомийин!

БААТЫРГА БАТА

1

Билектүүдөн күчтүү бол,
Жалтырактан түстүү бол.
Аталуудан улуу бол,
Акылдуудан кундуу бол.
Энелүүдөн эрке бол,
Эл алдында серке бол.
Кызыл тилден таңдайлуу бол,
Ырыскыдан маңдайлуу бол.
Бак карасын,
Кыдыр даарысын.
Кудай бак берсин, ырыс берсин.
Жүз жыл жашап,
Алтын аяктан суу ич.
Оомийин!

2

(Балбанга бата)

Байтеректен бүрдүү бол,
Байгамбардан сүрдүү бол.
Чапса кылыч өтпөгөн,
Сайса найза жетпеген,
Этиң болсун темирдей,
Күчүң болсун сеңирдей.
Кырк бериште колдосун,
Кыдыр болсун жолдошуң.
Оомийин!

3

(Мөөрөйгө чыккан баатырга бата)

Шердей үндүү бол,
Жолборстой сүрдүү бол,
Ажыдаардай заардуу бол,
Карышкырдай каардуу бол.
Буудайдай бутакта,
Талдай шакта,
Карагайдай көтөр.

4

Жолборстун жүрөгүн берсин,
Жорткон эрдин билегин берсин.
Кудаанын кулагына чалынып,
Ушул айткан тилегим келсин.
Байдын дөөлөтүн берсин,
Байлыгын элге жумшап,
Кызыгын урпагы көрсүн.
Дубасы тийсин бакшынын,
Дабасы тийсин жакшынын.
Жаттын жалаасынан сакта,
Жакындын табасынан сакта.
Кер ооз катындын өсөгүнөн сакта,
Капыс келер оорудан сакта.
Карыядан каргыш алба,
Каракчыдан алкыш алба.
Бооруң бүтүн болсун,
Соолугун кутуң болсун
Мөөрөйүң үстөм болсун,
Өсүп-өнүп толуңуз,
Ылайым өкүнбөстөй болуңуз.
Оомийин!
(Акынга бата)

Балдарыңар Жээренчедей чечен болсун,
Токтогулдай ырчы болсун,
Толубайдай сынчы болсун.
Буркурап чыккан булутту,
Буруп алган жайчы болсун.
Бурама темир, сом балта,
Буралбай соккон уста болсун.
Оомийин!

ЭЛ БАШЧЫСЫНА БЕРИЛҮҮЧҮ БАТАЛАР

1

Ээ, Кудайым, бала берсин,
Мал менен башты берсин.
Сага кастык кылганды,
Таман астыңа сала берсин.
Аллага жагып азандуу бол,
Агайыңга жагып карандуу бол,
Калкыңа жагып адил бол.
Суудай таза,
Жердей балбан,
Аймагын жашыл, сугат болсун,
Сөзүң элиңе кубат болсун.
Өмүрүң узак болсун.
Оомийин!
Талпынган талап берсин,
Чалгыңга канат берсин.
Баяндуу бакыт берсин,
Карыбас убакыт берсин.
Акылчы бол, даана бол,
Калкыңа камкор маана бол.
Жакшыга жанашып жүр,
Жардыга карашып жүр,
Жамандан адашып жүр,

Жоого тың марашып жүр.
Чалкыгандын чамасын бил,
Ак-каранын арасын бил.
Кубанычтын турагы бол,
Улан иштин булагы бол.
Жакшылардын ынагы бол.
Мээримдүүнүн чырагы бол.
Сабырлуунун сыңары бол.
Бек үлгүнүн чынары бол.
Тууралыктын тумары бол.
Көпчүлүктүн ынаары бол.
Оомийин!

3

А Кудайым, бере кер,
Элиме көлөкөң бер,
Жериме берекең бер.
Баяндуу адамдык бер,
Ашка адалдык бер.
Ырыскың ичтен,
Аброюң тыштан болсун.
Өмүрүң узак,
Эмгегин өнүмдүү болсун.
Эмине тилесең кабыл болуп,
Кудай тилегиңди берсин.
Оомийин!

4

Күлүк минип күлдөп өт,
Күлдү журтка сүйлөп өт.
Көк жорго минип жолдо өт,
Жалпы журтту бийлеп өт.
Өзүң журттун туягы,
Болгун элдин чырагы.

Нуска сөзүң эп болсун,
Санжыра сөзүң сап болсун.
Калың кыргыз элиңе
Кадырың артып бак консун.
Оомийин!

5

Жакшы адамдарды,
Теңирим жаман көздөн,
Жалган сөздөн сактасын.
Эл намысын коргогон,
Эр азаматтардын,
Башынан сыймык кетпесин.
Карыңар дөөлөттүү,
Балдар сөөлөттүү,
Келиндер келбеттүү,
Жигиттер албеттүү болсун.
Барчылык болуп,
Токчулук келип,
Бардык үйдүн түндүгүнөн түтүн булап,
Очок жанып,
Ордо толсун.
Эл тынч, журт аман болсун,
Ата-баба арбагы колдосун.
Оомийин!

6

Жүзүң нурлуу болсун,
Жүрөгүң сырлуу болсун.
Тилиң ырлуу болсун.
Жигиттин сырттаны атанып,
Өнөрүң сегиз кырлуу болсун.
Бир үйдүн баласы болбо,
Миң үйдүн салаасы бол.
Бир элдин атасы болбо,

Миң элдин даанасы бол.
Бир тонго жака болбо,
Көп колдун агасы бол.
Акты ак деп баала,
Караны кара деп сана.
Өзөгүң талса, өзөн боюн жакала,
Башыңа иш түшсө, көпчүлүккө сагала.
Белге катуу кемер бол,
Өзүңө өзүң кемел бол.
Досуңа адил бол,
Калкыңа адал бол,
Жооңо катаал бол.
Оомийин!

7

Бата бер десеңиз бизге,
Бата бердик сизге.
Качан да болсо бизди,
Той-тамашадан изде.
Кудайым кубат берип сизге,
Урундурбай кыш-күзгө,
Учураатпай суук көзгө,
Жашыңызды жеткирсин жүзгө.
Кудайым көктөн берсин,
Көктөн берсе көптөн берсин.
Кудайым жаздай берсин,
Жаздай берсе жазбай берсин.
Кудайым күздөй берсин,
Күздөй берсе үзбөй берсин.
Кудайым кышай берсин,
Кыштай берсе кыспай берсин.
Кудайым көңүлүңдү жаш кылсын,
Жаш кылса жаздай наз кылсын.
Кастык ойлогон адам болсо,

Кадемин катырып шаштырсын.
Көңүлүн анын пас кылсын,
Кастарын тиккен жооңду,
Кара таш менен бастырсын,
Аброюңду анан ачтырсын.
Аскар тоодой бийиктетип,
Берекеңди көлдөй таштырсын.
Оомийин!

ТИЛЕК

(Түшүнүктөр)

Кыргызда баталар менен тилектин айырмасы бар. Ал баталар кандайдыр бирөөгө арналып, ал үчүн адамдын ээлеринен, табияттын пирлеринен өмүр, бакыт, дөөлөт, ден соолук берсин деген каалоону негизги мазмун кылып, башка бирөөгө сурануу таризде, тиги тилек өзү адамдын ээлеринен (Теңирден, Жараткандан, Кудайдан) «бер, бере көр, сакта ж.б. » деп сураган, табияттын пирлеринен «колдо, жалга, даары» деп өтүнгөн тилектерди негизги мазмун кылат. Атап айтканда, берүүлөргө берилсе, тилек өзүнө кылынат.

Тилек адам муратына жетүүнү көксөөнүн белгиси. Адамдын бүткүл нээти туураланып, ошол нээтине жетүүдө бүткүл өзүндөгү мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланып шыкалып турганда, дагы да кандайдыр бир улуу күч ал тилегине жеткирүүгө колдошун тилеген. Тилектин негизги максаты муратын чыңоо болуп эсептелген да, «тилегиңе жет, тилегиңди берсин, тилектүү жаш» деген бата сөздөр тилекти коштоп берген. Тилек турмушка, жашоого көңүлдүү экенин билгизип. кайратка келүү, белсенүүнүн бүдөөсү катары кызмат кылып турган. Тилектүү жашоо адамзаттын келечекте умтулуусун көрсөтүп тургансыйт.

Тилектин чыгышына себепчи болгон дагы бир нерсе, баштапкы коомдо дүйнө адамзатка сырлуу болуп, түрдүү коркунучтар үкүс кылып турган. Ал коркунучтарга чамасы келбеген, техника өнөрү жетишпеген адамзат кандайдыр бир ээге, жаратканга жалбарып, андан «сакта, колдо» деп тиленген. Азыр ушул күндө да кандайдыр бир оорчулукка, өзү мажирөөлүк кылган ишке кабылганда, кээ бир сырды чече албаган тилек тилешет. Кыргыздар жөрөлгөлүү тилектерден төмөндөгүлөргө түшүнүк бере келет.

«Ээден тилек». Бул тилекти жекелер өздөрү ээн отурганда, кандайдыр бир нээтке келгенде, оорчулукка кабылганда адамзаттын ээлеринен суранган тилектер болуп, жакшылыкты, дөөлөттү, өмүрдү ж.б. ларды бер» деп тиленип, өзүнүн оюндагы бөксөлүктү толтуруп, өзүнө топук пайда кылып жашаган. Өзүнүн айткан бул ак сөзүн ээлер угат, билет деген наристе тааным боюнча айтылган. Ээден тилек тилегенде байыркы кыргыздар мойнуна бото байланып, таш оодарып, шаңдуу дөңгө чыгып, агыны катуу суунун боюна барып, эч кимге көрүнбөй тилектерин айткан. Кээ бирөөлөр жайынча отуруп, адам жок кезде үн чыгарып айтып тилек кылган. Кээ бирөө ичинен тилек айткан. Тилеген тилек өзүндө эмне жок болсо, эмне керек болсо, ошону эмнеден корксо, ошондон сакта деп тилеген. Ал эми кыргыздар ислам динине киргенден кийин да, намазды арапча окуганы менен тилекти кыргызча айтып, намаз тилекти аткарып турушкан. Кээ бир тилектер бата катары элге айтылып, кырсыктан, кокустуктан эл-журтту сакта деген тилек тиленген. Ошого кээ бир тилектер бата катары айтылып кете берет.

«Мерген тилек». Мергендер аңга чыкканда, капкан койгондо кайберен ээсинен «колдо, жолума жолдуу кыл, жолум болсун, жолум ач» деген тилекти айтып аң уулашкан. Кайберендин ээси болот деген түшүнүк кыргыз аңтыларына кайберенди опсуз кырбоонун чектеме күчү катары көрүнүп келген да, опсуз кырса, кайберен ээси жазалап Кожожаш сыяктуу аскада калат дегенден коркушкан. Ошого аң уулаганда, алды менен кайберен ээсинен тилек тилеген.

«Байгеге тилек». Байге кыргыздардын тууштуулугун, ат таптоо саяпкерлик өнөрү менен мөөрөйгө жетүүнүн эң чоң сыноосу болуп баш байгени алуу олжонун молдугуна жетүү гана эмес, кадыресе, баш байге алган киши, уруу, эл, айыл өзүнүн күч, кубатын, (бир айбанды канат жасабаса да башка өнөр менен эң алдыңкы катарга чыгара алган) акылмандыгын көрсөтүүгө жетишкен. Кыргыздар табияттын башка бир мүчөсүн өзүнө үйрөтүп алуу жагынан мактанарлуу өнөрү бар экенин мындай эки нерсени мисалга тартып мактанып жүрөт. Анын бирөө, аргымакты эң эле жүдөп

жүрбөгөн тайдан чыгарганын, ал тайдын өзүн көрбөй туруп, тезегинен эле аргымак болор жылкы экенин таанып, аны таптап аргымак кылып алганы бул өнөрдүн эң чокусуна жеткен экен. Дагы бирөө, алгыр куштан эмес, адам эң жаман көргөн канаттуунун чабалы «жоорду айра чокуган» сагызганды таптап

ага кийик алдырган өнөрү чын эле мактанууга татыйт. Мында айтып кетели, сагызгандын биринчиден, суктугунан, экинчиден, тумшугунун курчунан пайдаланып керек- сиз нерсени тактап, керекке жараткан. Сагызганды кармаган соң, кийик кеп жасап, кийиктин эки көзүнө жакшы этти байлап, күндө чокутууга көндүргөн. Өз табына жетип колго көнгөндө , кадимки эле куштай аны кийикке салганда, закымдап учкан сагызган тиги кийиктин эки мүйүзүнүн ортосуна конуп алып (кийик сагызгандан үркмөк тургай тоотуп да койбойт), анын көзүн олуй чокуп, эки көздөн ажыраганда, мерген барып кийикти кармап алганга жетишкен. Бул өнөр чын эле мүлүшкөрдүк жактан мактанууга татыйт. Ал эми алгыр кушту таптоо ар кимдин эле колунан келбес, сагызганды колго көндүрүп, аны керекке жаратуу, табияттын, болуп да канаттуулардын сырын билген алымкандардын колунан келген.

Айтарлуусу байге кыргыз турмушунда түрдүү жактардан караганда өтө маанилүү чоң жарыш болуп, ан- дан аты чыгууну ар ким тилек кылышкан. Мээнети менен тилеги жеткендердин аты байгеден чыккан. «Байге тилегин» атты кое берерде бата катары айтса, байгеден келгиче ар ким өз тилегин ичинен айтып көксөп турган.

«Суу кечкендеги тилек». Кыргыздын мифтик (аңыздык) түшүнүгүндө суунун ээси (пири) Сулайман деп тааныган. Улуу суу тили жок жоо, мындай жоого кабылган киши суудан аман-эсен өтүүнүн тилегин кылган, суунун пиринен, ата-баба арбагынан колдоо талап кылып айткан. Бул «суу кечкендеги тилек» болуп калыптанган.

«Дамбыр таш» (жаан тилек). Кыргызда алгачкы жаан жаап, күн күркүрөгөндө жаанга чыгып, челек калдыратып, «Дамбыр таш» деген тилекти айтышкан. Чагылгандын пири, күндүн пиринен жаан көп жаашын тилеген. Күндүн жаашы «жаан менен жер көгөрөт, бата менен эр көгөрөт» деген макал менен корутундуланган. «Дамбыр ташты» үйдөгү балдар челек

калдыратышып айткан. Андан бөлөк жаан жааганда балдар айта турган дагы жаан тилөө айтымы болгон.

«Уктардагы тилек». Түнкү бейпилдикти, амандыкты тилөө кыргызда илгертен калыптанган. Көбүнчө жашанган кишилер уктаардын алдында тилек тилеп, өздөрүнө дем берип уктаган. Кээ бир жалгыз уктагандар да уктаарда тилек

сөздөрдү айтып өзүн толуктап, топук алып уктоо адатына айланган. Ошону менен «уктаардагы тилек» айтымы калыпташкан.

«Жаңы айга тилек». Кыргыздын байыркы ишениминде асмандагы заттарга сыйынуу болгон. Анын бир күбөсү азырга чейин жаңы айды көргөндө ага жүгүнүп, «айга тилек» айтуу жөрөлгөсү келе жатат. Айдын жаңырган түсүн байкоо, ошого карай аба ырайын жоромолдоо кыргыздын ойчул кишилеринде болгон. Ошол жаңы туулган ай элге-журтка жакшылык алып келсин, кырсык болбосун деген тилектерди айтышкан.

«Төлгө тилек». Төлгө салуу, төлгөгө ишенүү тээ байыркы «сыйкырчылык өнөрүнө» ишенген доордон баштап кыргыздарда келе жатат. «Манас» эпосунда Манастын атайын төлгөчү адамдары болуп, жоо жактын төлгөчүлөрүнүн абалын, болор иштин жоромолун айтканы баяндалат. Төлгө салганда төлгөсүнө атайын тилек айтымы айтылып, «төп түш, оң түш, ооп түш» деген сыяктуу тилектерди айтат. Төлгө тилекти төлгөчүлөр гана айткан.

«Жай таш тилеги». Жай таш тилегин байыркы кыргыздардын «кам» - деп аталган бакшылары айтышкан. «Кам» уйдун өтүнөн чыккан «жээк ташты» алып, аны сууга салып, булут пирлеринен тилек тилеп, жаан жаадырууну суранган. Бул да илгерки наристе түшүнүк боюнча жасалган аракет болуп, сыйкырчылык замандын адамдар мээсиндеги тагы эсептелет. «Жай таш», «жаан таш» дегенден буруп айтылганы болуп, жаан тилеги жайчылар жагынан айтылганы.

«Бакшы тилек». Кыргыздар качанкы бир доордо шаман динине ишенген. Шаман дини кезинде билимдүү, окумуштуу адамдарды бакшы деп атаган. Азыр да моңгулдар мугалимди «бакшы» деп айтышат. Туркияда түрктөр акынды «бакшы» дешет. Кыргыздар «жин кууй турган, илээшкен, жабышканды кууй турган жөндөмү бар» адамды «бакшы» деп атайт. Байыркы шамандык таасир боюнча ооруган адамга «бакшы ойнотуу» болуп келген. Ал бакшылар өзүнчө эркекче уйкаштуу айтым менен пир чакырып, «илдетти айдатуу» аракетин жасашкан. Мында да пирлерден тилек тилөө, сүрлүү пирлерди чакырып, андан күч тилөө айтымы айтылган.

Төмөндө тилектердин үлгүлөрүн окуйлу.

ТИЛЕК

Өзүңдөн башка пенденин,
Сүйүнө турган неси бар.
Ыя Теңири, абалы өз каарыңан сакта,
Шайтандын заарынан сакта,
Кадамы катуудан сакта.
Карарып-түнөргөндөн сакта,
Куюлган уудан сакта.
Жыйылган доодон сакта,
Каптаган чуудан сакта,
Ташыган суудан сакта.
Онтотуп жаткан дарттан сакта,
Өчпөс өрттөн сакта,
Кетпес кектен сакта.
Оомийин!

2

Ыя Теңири,
Арамды адал дегизбе,
Катынды базарчы кылба,
Нааданды азанчы кылба.
Жерим тозбосун,
Элим азбасын.
Оомийин!

3

Сакта Кудай.
Арбак колдо.
Жараткан жар бол.
Олуям демей көр,
Кыдыр ата жебей көр.
Касиетиңден айланайын,
Колдо пирим,
Колдо бабам.
Тил, көздөн сакта,

Медет бер баба.

Оомийин!

4

Балаадан сакта,

Жалаадан сакта.

Кооптон сакта, чууттан сакта,

Түн жатып тушуңа чыккандан сакта,

Озунган бөрүдөн сакта.

Оозу кан уурудан сакта,

Күлүп кирип, күңгүрөнүп чыккандан сакта,

Дос болуп, кас болгондон сакта.

Оомийин!

5

Ыя, Кудурет,

Суук көздөн сакта,

Кайбаат сөздөн сакта.

Мезгилсиз өлүмдөн сакта,

Көөдөнсүз келинден сакта.

Татымсыз туздан сакта,

Арсыз кыздан сакта.

Капылет ордон сакта,

Кайрымсыз зордон сакта.

Жамгырсыз жаздан сакта,

Тагдырсыз таздан сакта.

Бакты берсең, бактылуу кылып бер,

Дөөлөт берсең, пайырлуу кылып бер.

Аял берсең, сүйүктүү кылып бер,

Уул берсең, улуктуу кылып бер.

Келиндин келиштүүсүн бер,

Аттын желиштүүсүн бер.

Тирүүбүзгө тилек бер,

Өлүүбүзгө жумак бер.

Ушул тилегимди бөлүп-жарбай,

Үйүп-төгүп бир ак бер,

Оомийин!

6

Быя, Жараткан, колдой көр,

Бак дөөлөттү өлбөс кыл,

Жалгаганга жалгаш кыл,

Ала ооздуудан алыс кыл,

Көрө албастан калыс кыл.

Ниеттери пак болсун,

Мээнеттери ак болсун.

Тилектерин асыл кыл,

Нээттерин кабыл кыл.

Өпкөсүн чаң өрдөбөс,

Жүргөн жерин жашыл кыл.

Оомийин!

7

Далактатар тоодон сакта,

Жалактатар жоодон сакта.

Ачыккан бөрүдөн сакта,

Кара жердин көрүнөн сакта.

Ашынган уурудан сакта,

Кулкуну курудан сакта.

Душмандын каарынан сакта,

Ичи жамандын заарынан сакта.

Аяк алдынан кезигээр,

Балаа-жалаанын баарынан сакта.

Оомийин!

8

О, Жараткан,

Өлүмдүн тезинен сакта,

Андан калса сегизинен сакта,

Андан калса эгизинен сакта.

Кандын каарынан сакта.

Карачанын дооматынан сакта,
Бакбай балаңдан сакта,
Жаппай жалааңдан сакта.
Капсалаң болгон жуттан сакта,
Кара өзгөй болгон доодон сакта.
Аңдыган уурудан сакта,
Абайсызда тийген жоодон сакта.
Оомийин!

9

О, Кудай,
Кандын каарынан сакта,
Төрөнүн заарынан сакта.
Өктөгөн өкүмдөн сакта,
Онтогон оорудан сакта,
Кежирлердин дооматынан сакта.
Качырганы шамалдай,
Кайсаганы камандай,
Кандын кабыланынан сакта.
Күрүлдөгөн көчкүдөй,
Төрөнүн дөлөңгүтүнөн сакта.
Жабуулаган жалааңдан сакта,
Таңуулаган балааңдан сакта.
Күлүп киргенден сакта,
Күңгүрөнүп чыккандан сакта.
Сасык арамзаанын ушагынан сакта,
Эшек арамзаанын тушагынан сакта.
Оомийин!

10

О, Кудай!
Айланайын, өзүң колдо,
Өйдө-ылдыйда, ашууда, татаал жолдо,
Шайтанга азгыртпа ач көз кылып,
Кулкумду буза көрбө, ниетимди оңдо.

Сагызганча шакылыктатып кичилетпе,
Чар каргача чырылдатып, кишенетпе.
Кай жерде, кайсы тойдо олжо бар беп,
Түлкүчө жойлоттуруп шимшилетпе.
Жон жоруча жонго коюп, тарп күттүрбө,
Кол жооругуча үксөйтүп баш мүлжүтпө.
Карышкырдан калгандын кардын жарып,
Кашкулакча капталдан сүйрөттүрбө.
Кузгунча таң лвардан куркулдатпа,
Каргача кайдалатып тарпаңдатпа.
Кайда болсо напсим тыйып, ыйман берип,
Касиеттүү элиме уят кылба.
Оомийин!

11

Жалга Теңир, кабыл эт,
Жалгоонун камын эт.
Ызат, аброй, бак, дөөлөт,
Кызыр карап, бак конуп,
Эмне тилек тилесең,
Ошонун баарын кабыл эт.
Ыйманымды түгөл эт.
Достун көңүлүн ача көр,
Душман көңүлүн баса көр.
Тозоктогу оттон как,
Насип каккан жоктон как.
Адилтикти бургандан сакта,
Кайрымсыз туугандан сакта,
Нанды тепкен кесирден сакта,
Ырысты чанган келинден сакта,
Мезгилсиз келген өлүмдөн сакта,
Татымсыз туздан сакта,
Уятсыз кыздан сакта,
Жигиттин аңкоосунан сакта,

Жаштардын жалкоосунан сакта,
Агайындын бүтпөс доосунан сакта.
Оомийин!

12

Ыя, Жараткан кудурет,
Ниети кара, жегени арамдан сакта.
Күлө кирип, күңгүрөнө чыккандан сакта,
Өтпөс бычактан, баспас күлүктөн сакта.
Эл ичин ыдыраткан бүлүктөн сакта,
Жетим-жесирдин ырыскысын ашагандан сакта.
Аманатка кыянат жасагандан сакта,
Ыя, Алла, кооп, коогадан сакта,
Оору-сыркоо, балаа-жалаадан сакта.
Жетесиз уулдан сакта,
Никесиз кыздан сакта.
Оомийин!

13

Аброй бер, аман сакта,
Өрттөн, суудан сакта,
Тилсиз жоодон сакта.
Тилишкен чуудан сакта,
Күлө кирип, күңгүрөнө чыккандан сакта,
Жөндөн жөн келген балаадан сакта.
Балаадан жаман аялдан сакта,
Желиккен жеңеден сакта,
Балаа алып келер теңгеден сакта,
Чочуган желинден сакта.
Кетпес кезик келинден сакта,
Дос болуп, кас болгондон сакта,
Арам дүнүйөгө мас болгондон сакта,
Кыдыр колдосун,
Башыбызга бакыт консун.
Оомийин!

О, касиеттүү Кудурет,
Тилди билбегенден сакта,
Дилди сыйлабагандан сакта.
Кайрымсыз туугандан сакта,
Коогалуу катындан сакта.
Ыймансыз баладан сакта,
Жамандын көзүнөн сакта,
Оозу кандуу бөрүдөн сакта.
Тескери батадан сакта,
Элди балаадан сакта.
Оомийин!

15

О, Кудурет, Жараткан,
Башыбызга эсендик бер,
Дөөлөт, бакыт, ынтымак бер.
Жерге жамгыр бер,
Бакырга байлык бер,
Азалуу үйгө шаттык бер.
Карыга сөөлөт бер,
Балага абийир бер.
Кемпирге келбет бер,
Келинге ыйман бер.
Жигитке эрдик бер,
Элге береке бер.
Ырыскы менен даарый кет,
Ушул тилегибизди кабыл эт.
Оомийин!

16

О, Жараткан,
Айдан аман сакта,
Жылдан эсен сакта,
Жаман ойдон сакта,
Жазакер азгырыктан сакта.

Жабыркаткан оорудан сакта,
Жалаңдаган жоодон сакта.
Жамандын жалаасынан сакта,
Жазатайым жолуңан сакта,
Жашырылган ууруңан сакта.
Жалындаган өртүңөн сакта,
Жанталашкан сууңан сакта.
Улуу жолдо туш келер,
Балаа капсабыңдан сакта.
Душмандын табасынан сакта,
Кол жайып бата бердик,
Колдосун Кыдыр ата.

Оомийин!

17

О, Кудай,
Олуя колдо,
Жалгамак сенден,
Жаңылмак бизден.
Кимди жалгасаң ошонун арасында,
Элди-жерди колдой көр,
Ашка береке, башка дөөлөт бер.
Кең пейил, ырыс бер,
Бала-чакага узак өмүр бер.
Жакшыны көп кыл,
Жаманды аз кыл.

Оомийин!

18

Оболу Кудай оңдой көр,
Оң жолуңа жолдой көр.
Адашса жолго сала көр,
Мүдүрүлсө колдоп ала көр,
Кездешсе шайтан кага көр.
Жакшыларга жанаштыр,

Жамандардан адаштыр,
Жылдыздарга жалгаштыр.
Оомийин!

19

Жамгырсыз жаздан сакта,
Жапа чеккен аздан сакта,
Касиетсиз кектен сакта,
Кегин кууган көптөн сакта.
Булуттун аласынан сакта,
Элдин балаасынан сакта.
Дос болуп, кас болгондон сакта,
Күлө кирип, күңгүрөнө чыккандан сакта.
Оомийин!

Ээ, Кудайыы сакта,
Бакыт бер башка,
Соолук бер жашка.
Бармын деп ташба,
Жокмун деп арыба.
Береке бер,
Ичип-жеген ашка.
Оомийин!

21

Ыя, Жараткан кудурет,
Жамандыкка жазбасын,
Жакшылыкка баштасын.
Мал ээси Жер эне,
Жан ээси Көк ата.
Не тилесе Азирет,
Эткен нээтти кабыл эт,
Кабыл этсең, Азирет.
Оомийин!

22

Теңир, Теңир!

Тогуз жалбырактуу ыйык кайың сайдык, Теңир!

Тогуз козу биз сойдук, Теңир!

Жакшылыкты жерге, элге жалга, Теңир!

Жамандыкты жерден, элден качыр, Теңир!

Жашообузду оңдо, Теңир!

23

Оо, Кудай!

Кандын каарынан сакта,

Төрөнүн заарынан сакта.

Өктөгөн өлүмүңөн сакта,

Онтогон ооруңдан сакта.

Кежирлердин дооматынан сакта.

Оо, Кудай!

Канга жүгүнүп салам айтам,

Алик алар.

Качырганы шамалдай,

Кайсаганы камандай,

Кандын кабыланынан сакта.

Төрөгө кол куушуруп кулдук кылам,

Башын ийкер.

Күрүлдөгөн көчкүдөй,

Күүлөнгөн борошондой,

Төрөнүн дөлөңгүтүнөн сакта.

Өлүм болсо моюндагы милдет,

Оору болсо кезектеги илдет.

Жабуулаган жалаандан сакта,

Таңуулаган балаадан сакта.

Доомат болсо аягы тынат,

Доо болсо берип кутулат.

Күлүп киргенден сакта,

Күңгүрөнүп чыккандан сакта.

Сасык арамзаанын ушагынан сакта,

Эшек арамзаанын тушагынан сакта.

24

Атың жакшы Теңирим,
Мен бир тилек тилейин.
Ак мүйүзү чакмактай,
Тегерек куйрук кочкорду,
Малды берсең койду бер.
Уул берсең бойлуу бер,
Журтка акыл салгыдай,
Акылы артык ойлуу бер.

25

Кудай кулум дегейсиң,
Маметим үмөтүм дегейсиң.
Чалыяр досум дегейсиң,
Оозу кандуу бөрүдөн сакта.
Колу кандуу уурудан сакта,
Шайтандын шарынан сакта.
Каапырдын калабасынан сакта.
Күн күркүрөгөндөн сакта,
Түн түбүрөгөндөн сакта,
Кыйкырган жоодон сакта,
Келе деген доодон сакта.

26

Ат берсе ала берсин,
Томолок баш бала берсин.
Эчки берсе теке берсин,
Эшиги ачык Меке берсин.
Пайгамбар мазарын берсин,
Кызырым назарын берсин.
Оомийин!

27

Жаш баланын күлкүсүн бер,
Жан эненин уйкусун бер.
Жоомарттын колун бер,

Жолдоштун жолун бер.
Кыздын кылыгын бер,
Уздун учугун бер.
Суунун тунугун бер,
Азоонун арымын бер.
Айлуу түндүн жарыгын бер,
Эгиздүү улагын бер,
Эки айрык шыбагын бер,
Аскар тоонун салкынын бер,
Булбулдун таңкы үнүн бер,
Талаанын жарыктыгын бер,
Гүлдүн назиктигин бер.
Деңиздин тереңдигин бер,
Дүйнөнүн кереңдигин бер.
Кыраандын көрөгөндүгүн бер,
Эрдин билегин бер.
Шердин жүрөгүн бер,
Түбөлүккө ажырабас,
Чын ашыктын тилегин бер.
Оомийин!

МЕРГЕН ТИЛЕК

Кайберен ата чеберим,
Сыйынамын мен сага.
Менин жолум кайыптан,
Алла Таала буюрган.
Күндөп-түндөп көп басам,
Буюрбассың айыпка.
Каргашалап жанымды,
Тоо-ташыңдан тайылтпа.
Куру кол бекер келбейин,
Кайберен аткан айыбыма.
Аркар-кулжа аралаш,
Алдыма тушташ аралаш,

Кайберен атам, чеберим,
Ырыскым колго бере көр.

БАЙГЕГЕ ТИЛЕК

Аа, Кудайым, ак сары башылым,
Ай туягың, эр Баабедин колдо.
Арбак жар бол,
Кудай, жер казыгынан сактай көр.
Оомийин алло акпар!

СУУ КЕЧКЕНДЕГИ ТИЛЕК

1

Агыны катуу дайрадан,
Жараткан өзү колдосун.
Суу ичинде жетелеп,
Илияс пирим жолдошум.
Шашылбай солгун кечиргин,
Шайтан наадан жоголсун.
Жаа пирлерим, шар суудан,
Чымын жанды колдогун.

2

Агымы катуу дайрадан,
Алла Таала колдосун.
Суу кечкенде жетелеп,
Сулайман болсун жолдошуң.
Шаштыра албай кыйналып,
Шайтан шашып оңбосун.
Сулаймандан кагажып,
Чөлгө качып жоголсун.
Оомийин!

«ДАМБЫР ТАШ» (ЖААН) ТИЛЕК

1

Дамбыр, дамбыр, дамбыр таш,
Дамбыраткан кызыл таш,

Жамгыр жаады күркүрөп,
Челек, тулга калдыр таш.
Күн күркүрөп көп жаа,
Жер жарылып чөп чык,
Желин айрылып сүт чык.
Чебичегим челеңдеп,
Челек, челек сүт бер.
Тоо жарылып от чык,
Токтучагым тороңдоп,
Торочу, торочу сүт бер.
Байчечекей башбаксын,
Арык-торук кой, козу,
Көккө тоюп жан баксын.
Жыл жаадырап эртелеп,
Келишинен кайтпасын.

2

Күн жаа, күн жаа,
Күндөп-түндөп көп жаа,
Карагай башын кайра жаа,
Арча шагын айра жаа,
Чекенде башын черте жаа,
Чийдин башын ийип жаа,
Төө куйрукка уюп жаа,
Жер жаанга сийип жаа,
Төгүп-төгүп куюп жаа.
Ашкана толгон ак болсун,
Малга жырғап бак болсун.
Береке нуру чачылсын,
Пейили элдин ачылсын.
Малдын-жандын ырысы,
Жаап-жаап турушу.
Көксөп жүргөн элдердин,

Жамгыр болот ырысы.

Оомийин!

УКТААРДАГЫ ТИЛЕК

1

Жаттым жараткан,

Тургузарсың эсен-аман.

Бейиштин түбүндө бир дарак,

Жалбырагы гүлдүү барак.

Аны жети жолу окуп жаттым,

Менден тозок оту ыраак.

Жаттым аманат,

Ойгото көр саламат.

Оомийин!

Жаттым тынч,

Жаздыгым кенч.

Тилим куран,

Тилегеним ыйман.

Ыя, Жараткан,

Уйкумду мамык кыл,

Тилегимди анык кыл.

Оомийин!

ЖАҢЫ АЙГА ТИЛЕК

Ай көрдүм, аман көрдүм,

Айдын мунарасынан,

Жердин кучагынан,

Жегилик дан,

Бир кыштык саман көрдүм.

Жесирге жемиш,

Жөөгө улоо,

Жалкоого мээнет,

Жалгызга эркек.

Иштерменге кут,

Ушакчыга уу,
Ак ниетке туз,
Баарыга кайыл заман көрдүм.
Айдан аман,
Жылдан эсен бололу.
Келерки ушул күнгө,
Өсүп-өнүп тололу.
Бакылга тар,
Бакырга бар ай бол.
Оомийин!

КЕЛИН АЛГАН КҮНКҮ ТИЛЕК

Ыя, Жараткан,
Өмүр берсең жайлуу кылып бергин,
Дөөлөт берсең сыйлуу кылып бергин.
Уул берсең от болсун,
Кыз берсең чок болсун.
Келин берсең келиштүү болсун,
Келечеги өрүштүү болсун.
Аял берсең адептүү болсун,
Алыс-жакындын көөнү толсун.
Куда берсең жолдошуңдай болсун,
Кудагый берсең сырдашыңдай болсун.
Ата-баба жолунан ким ашсын,
Кудалык сый миң жылга улашсын.
Эки жаштын бактысын бер,
Эки жак тең кызыгын көрүшсүн.
Оомийин!

ТӨЛГӨ ТИЛЕК

Байгамбардын бал төлгө,
Таштанбектин таш төлгө,
Азирети алп төлгө,
Жолдо жолоочуну,

Баскан-турганды көрбөй түш,
Калп айтпа, жакшы түш,
Бешенеси беш түш,
Оң колума ооп түш,
Он эки таш айтып түш,
Оомийин!

«ЖАЙ ТАШ» ТИЛЕК

Кара канын — султаны Аккуу,
Кануу менен туман абыраган ашкан,
Каранаттык боз булутту,
Теңирим денден тиледим.
Апкан булут, бери кел, тез кел,
Булутум жетип кел.
Аа, аа аракети арайын,
Сиздин макини бийнабайын,
Каннын журтуш.
Лийсаран, мисаран, тарамун.
Тарнашып, жалылен, шаман мосом, ыякут.
Алло акпар!

«БАКШЫ» ТИЛЕК

Ой, тоодон бир тоого учкандар,
Ой, жылан бир камчы туткандар,
Ой, жандыра суу ичкендер,
Ой, Азирети Сулайман пирим.
Ой, дулдул, атам, дөө, пери мейман,
Ой, Сулайман аттуу суу чилтен мейман.
Ой, ошол суу башы Сулайман мейман,
Ой, Анжиянда ак жылан мейман,
Ой, Самарканда нар жылан мейман.
Ой, кабазыр, мудур, каяшар мейман,
Ой, султан бир мудур,
Ой, башыр мейман.

Ой, кара бир көздүү,
Ой, ширин бир сөздүү,
Ой, келте бир ойлуу,
Ой, шына бир тиштүү,
Ой, кочкор мүйүздүү,
Ой, дөө, пери мейман.
Ой, муз тоодо жатып семирген мейман,
Ой, муз тоонун музун кемирген мейман.
Ой, томоголуу сарала куштун,
Ой, томогосун алып кое кел мейман.
Ой, ак буура келди буркурап, мына ай,
Ой, бириңен бириң ыйба кылбагын мейман.
Ой, чоң олуя улук кум мазар,
Өзүңдөн медет тилеймин бүгүн,
Ой, Кең-Колду баскан ак буура атан,
Өзүңдөн медет тилеймин бүгүн.

АК БАТА

Ак бата уйкаштык жагынан кудум эле ырдай түзүлөт. Бул жагынан алып айтканда кыргыз ырларынын бир түрү деп ыйгарсак да жаңылбайбыз. Бирок Ак бата кумдай чачылган турмуштун жакшылык жагын жактайт. Келберсиген адамзаттар кетилбей кемелине келүүсүн, ак тилеги кабыл болуусун кубаттайт. Эмесе Ак бата дегенибиз тыянактап айтканда алкоо. Кыргыз улуту алкоону эненин мээриндей тагдыр-таалайынын сүйгөнүндөй сезет.

Кыргыздар «жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» деп билишет. Ошондуктан, кыргыздар алкоо алса кубанычы койнуна сыйбай кылыңдаган жаш баладай кубанат.

Этке эттей бата,
Эт бети менен кеткен бата.
Нанга нандай бата,
Мындан артык кандай бата.
Атадан калган Ак бата,
Ар адамга бап бата.

Арамзаада бузукту,
Арабыздан тап бата.
Кадимден калган Ак бата,
Калың журтка бап бата.
Кара ниет бузукту,
Казыктай жерге как бата.

Жаңырбек Матили

* * *

Эмесе кыргыздар көбүрөөк жаңы өспүрүм балдар-бата берет.

Көтөр бала билегиңди,
Кудайым берсин тилегиңди.
Бак карасын,
Кызыр даарысын.
Айыкпас балаа,
Жок жалаадан сактасын.
Ата-бабаңдын арбагы колдосун,
Эч жамандык болбосун.

Дөөтбай Молдо

* * *

Көтөр балам билегиңди,
Он сегиз миң ааламдын падышасындай,
Кудайым кабыл көрсүн тилегиңди.
Каз каркылдап кечкисиз көл бол,
Куш куркулдар өткүсүз бел бол.
Тукумуң журтка таанылсын,
Илимиң башка толуп,
Илебиң ташты жарсын.
Казаның кайнап турсун,
Отуң жайнап турсун.
Башыңан бакыт кетпесин,
Жооңо бийлик жетпесин.
Матили Абдыкерим

* * *

Шыбагалуу баш берсин,
Берекелүү аш берсин.
Маңдайыңа
Баркыраган баш берсин.
Уучуң узарсын,
Жаның жайрасын.
Өмүрүң узун болсун,
Өрүшүң жайык болсун.
Ырысың журттан ашсын,
Көңүлүң толкуп жатсын.
Эч нерседен кем болбо.

Жусуп Мамай

* * *

Башыңан бакыт кетпесин,
Башканын каргышы жетпесин.
Балдарың чечен болсун,
Бир тууганың эсен болсун.
Кыдыр сага даарысын,
Кылымга атың таанылсын.
Тилиң кызыл болсун,
Тилегиң узун болсун.

Тайыр Мамбетаалы

* * *

Бак карасын,
Кыдыр даарысын.
Кудай жалгасын,
Мал-башыңды
Аман кылсын баарысын.
Кудай бак берсин,
Бак берсе бат берсин.
Кудайым ырыс берсин,
Ырыс берсе дурус берсин.
Бактылуу бол, баштуу бол,

Узун өмүр жаштуу бол,
Телегейиң тептегиз,
Малынып турсун майга кол.
Бактылуу болуп балдары,
Ачылсын багы ар дайым.
Түндүктөн ырыскы куюлуп,
Жолу болсун күн сайын.
Балдарыңа бак берсин,
Бакыт берсе,
Ар дайыр артык берсин.
Даражасы көтөрүлүп, нур чачып,
Ырыскың көөхардан чачып берсин.
Бак карап, Кыдыр даарып, ырыс жетип,
Дөөлөтү суудай агып өсүп өтсүн.

Кудайберген Ауган

* * *

Манастай билектүү бол,
Каныкейдей тилектүү бол.
Алмамбеттей улуу бол,
Айчүрөктөй сулуу бол.
Бакайдын өмүрүн берсин,
Эр Агыштын көңүлүн берсин.

Анкар

* * *

Билектүүдөн күчтүү бол,
Жалтырактан түстүү бол.
Аталуудан улуу бол,
Акылдуудан кундуу бол.
Энелүүдөн эрке бол,
Эл алдында серке бол.
Кызыл тилден таңдайлуу бол,
Ырыскыдан маңдайлуу бол.

Элдики

* * *

Кийимин кептүү болсун,
Элиң эптүү болсун.
Өмүрүң узун болсун,
Өрүшүң жайык болсун.
Тукумуң журттан ашып,
Тууганың канат болсун.

Эспер

* * *

Жети мүчөл жашагын,
Тартпагын жоктун азабын.
Баатыр болсоң жөлөк бол,
Баарыбызга өбөк бол.
Аксакалдуу абышка болгула,
Ак саамайлуу байбиче болгула.

Кален Асан

Жейрендин этин ашагын,
Жети мүчөл жашагын.
Аркардын этин ашагын,
Алты мүчөл жашагын.

Калыйча Казыбай

* * *

Шердей үндүү бол,
Жолборстой сүрдүү бол.
Ажыдаардай заардуу бол,
Карышкырдай каардуу бол.
Буудайдай бутакта,
Талдай шакта,
Карагайдай көгөр
Жусуп Мамай

* * *

Алдыңды бала бассын,
Артыңды мал бассын.

Ак жоолугуң башыңан ообасын,
Алганың менен тең кары.
Көчтө минер жоргоң болсун,
Койдой киер торкоң болсун.
Өзүңдөй күйөөң болсун,
Жетелерге төөң болсун.
Үнүң угумдуу болсун,
Колуң жугумдуу болсун.

Жусуп Мамай

Кыргыз элинде жаңыдан турмуш курган жаштар берген батасы да аз эмес.
Ошолордун бирөө:

Баш алган буудайдай ыргалгыла,
Кошулган талдай чырмалгыла.
Ырысыңарга эр бала сүйгүлө,
Суктанарга кыз бала сүйгүлө.
Кайгыланбай каткырып,
Кол кармашып жүргүлө.

Жусуп Мамай

Кыргыз өмүрүндө жайлоодон жайлоого, этектен төргө, ойдон тоого көчүүдө
өз алдынча салтанаттуу урмат. Көч алдын тосуу, көч коюн байлатуу, ак ичирип,
ак бата берүү салты бар. Мисалы:

Көчүң көрктүү болсун,
Журтуң жуктуу болсун.
Унааң кабыл болсун,
Айланаң адыр болсун.
Кызың кылыктуу болсун,
Уулуң урматтуу болсун.
Келиниң келбеттүү болсун,
Торко элгектүү болсун.
Калдайып турган жер сүйсүн,
Калың кыргыз эл сүйсүн.
Ичкениң тунук суу болсун,
Өмүрүң түгөл дуу болсун

Матили Абдыкерим

Көч конушуна түшкөндө да олуядай болгон аппак береке сакал абышка, же болбосо кызыл ээк балкыган кемпирлер көч ээсине, эмесе көзгө басар баласына карап ак батасын беришет. Мисалы:

Корооң мыкты болсун,
Конушуң ыктуу болсун.
Жайлооңуз чөптүү болсун,
Айланаңыз көрктүү болсун.
Жайытыңыз жайык болсун,
Жаш балаңдын ойногону,
Жашыл сырдуу кайык болсун.

Айды Качкын

деп бата берсе, дагы бирөө:
Кочкоруң жүндүү болсун,
Айгырың үндүү болсун.
Өгүзүң күчтүү болсун,
Инегиң сүттүү болсун.
Кур сайга суу аксын,
Кылган ишиң элге жаксын.

Токтосун бий

Кыргыз эли батакөйлүү керемет. Бата берүүгө шыктанат. Берген батанын кундуулугун аңгеме дууман кылышат. Атайы аңыз кылып айылдан айыл жайышат. Ошол көп батанын бирөө бээ байлаганда берген бата.

Кулун тайың жөрөлгөлүү болсун,
Сабааңыз көрөңгөлүү болсун.
Ортого чыгып сөз сүйлөсөң,
Сөзүңүз өбөлгөлүү болсун.
Желе бооң бек болсун,
Желдеген касың тек болсун.
Табагыңда сүт турсун,
Ашканаңда кут турсун.
Жылкыңдын үйүрү башка болсун,
Кулундары кашка болсун.

Жоргосу болсо кызың минсин,
Күлүгү болсо уулуң минсин.
Кас санаган оңбосун,
Камбар ата колдосун.

Матили Абдыкерим

Ал эми кыргыз улуту кой саагандарга ак батасын берип кайрылат.

Кызыл кандан айрылган,
Аппак сүтүң бергиниң.
Чолпон ата баш болуп,
Кошокту колдоп бергиниң.
Бендеге чачкан ырыскы,
Берекеттен тергиниң.

Жусуп Мамай

Кыргыз улуту суу кечерде да жөн өтпөйт. Сууга да арнаган атайын баталары болот.

Агымы катуу дайрадан,
Алла Таала колдорсуң.
Суу кечкенде жетелеп,
Илияс болсун жолдошуң.
Шаштыра албай кыйналып,
Шайтан ойго орносун.
Илиястан кагажып,
Эрмен чөлгө жоголсун.

Кабыл Төлөгөн

Суу кечкендеги бата али эле кокустан чыккан бата эмес. Ал эзелки кыргыз улуту сууну тутум кылган шаман дини бар заманда эле жаралган. Мына мындай баталар дарегине караганда кыргыз улутунун ак батасы кыргыз улутуна ыр бүткөндө эле кошо жаралганын далилдеп турат. Ошентип, ак бата «Манас» эпосуна да кирген.

Келин көчүрүү дагы жашоодогу шаттыктардын бириси. Кыргыздар жаңы өмүрдү жаңы ойлор менен тосуп алкап, ак батасын беришет. Мисалы:

Башыңарды таштан кылсын,
Урматтуу жаштан кылсын.

Бошоң эмес тың болгула,
Болоттой чың болгула.
Бата бердик жаш-кары,
Алганың менен тең кары.

Токтосун бий

Кыргыздар жаңыдан жашоо күткөндөрдүн турмушунун жакшы болушуна тилектеш. Алардын кайгысын өзүбүздүн кайгыбыз деп билишет. Ошого, тапка түшө элек балдарга ак бата арнап, эрекче кайрылышат.

Көл боюнда талың болсун,
Көлөкөлөр чагың болсун.
Үйүңдүн үстү жагында,
Үп тартылган кайың болсун.
Короо толгон коюң болсун,
Козголбос тоодой оюң болсун.
Аттанып үйдөн чыкканда,
Айчүрөктөй жолуң болсун.

Казыбай Сойкун

Теңирим берген бакытты,
Тепкилесе кетпесин.
Кудайым берген бакытты,
Кубаласа кетпесин.

Мамет Жумаматы

Эчкиң эгиз туусун,
Эки жылда сегиз туусун.
Казаныңда май кайнасын,
Пайгамбарым,
Төрүңөрдө тайраңдасын.

Абылгазы Ызак

* * *

Ат берсе ала берсин,
Томолок баш бала берсин.
Эчки берсе теке берсин,
Эшиги ачык Меке берсин.

Пайгамбар назарын берсин,
Кызырым баарын берсин.

Кубаш Айса

* * *

Дасторконуң жабылбасын,
Кайгы сага кабылбасын.
Сыймыктуу дөөлөт жашынбасын,
Кара ниеттер асылбасын.
Казынаң тартылбасын,
Каймагың бузулбасын.
Кайнаган казаның токтобосун,
Калгандар сага окшобосун.
Уулуң Урум болсун,
Кызың Кырым болсун.
Кызматкериң
Кыдыр болсун,
Бир күн эмес сызыл болсун,
Колуңуз узун болсун.

Төрөкан Үркүмбай

* * *

Көпчүлүк көл,
Көл кургаса чөл.
Чөп элге келбесин,
Ал күндү Кудай
Адамзатка бербесин.
Көл бөксөрбөй толкусун,
Бүгүнкү ишиң көпчүлүк,
Толкуган көлгө окшосун.

Төрөкан Үркүмбай

Жыл ашындагы бата да көп.
Ошол батанын бирөө:
Намызың колдон кетпесин,
Касташканың талабына жетпесин,

Кеткениңдин топурагы торко болсун.

Төрөкан Үркүмбай

Мал сойгондо да айта турган сөз, арналуу батасы болот.

Сообу мага, жаның Кудай жолунда,

Ай мүйүздүү, ача туяктуу арналуу малым.

Адамзатмын анча эмес алым,

Эрте айтып кеч калдым,

Кудайым өзүң жалгагын.

Матили Абдыкерим

* * *

Жалбырттанган оттой бол,

Жайнап жаткан чоктой бол, оомийин!

Жылдыз Турпан

Күнүң кыяласын, Күкүгүң уяласын.

Айыке Макеш

* * *

Атам Манас

Айылың алаш.

Балдарың акын чыксын,

Ар санаага жакын чыксын.

Поза Жаңыгул

Кыздарың сулуу чыксын,

Кыр-кырынан улуу чыксын.

Малике Абдылда

* * *

Куу жыгачты кармасаң,

Жашылы ток бир болсун.

Куу куурайды кармасаң,

Кулпуруп турган бүр болсун.

Айша ырчы

Көйнөгүң мала болсун,

Таягың ала болсун.

Калпагың ак болсун,

Төбөсүндө чок болсун.
Атың кашка болсун,
Алты асый жашта болсун.
Камчы сабың кайың болсун,
Казыгында дайым болсун.

Бурулкан Албан

Сапар баталары да аз эмес.
Сапарда саламат келүүнү тилөө максат кылынат.
Саламат барып сак кел,
Сагындырбай бат кел.
Эсен барып соо кел,
Эзелкиден оор кел.
Алдың ачылсын,
Жолуңа була чачылсын.
Жолуңда өнгөн тал көргүн,
Жоболоңсуз жан көргүн.
Жылан болсо өлтүргүн,
Жыдыгыңа көндүргүн.
Бөрү болсо эргигин,
Тобо томук келтиргин.

Төрөкан Үркүмбай

* * *

Жаккан отуң өчпөсүн,
Ынтымак бирлик сакталып,
Конушуңан көчпөгүн.
Карыбагын жашаргын,
Кадимкидей жашагын.

Бай Моңол

Кызырың кыяласын,
Ырысың уяласын.
Башыңан бак тайбасын,
Элиңен ынтымак качпасын.
Кетпес кешиктүү бол,

Кеңири дөөлөттүү бол.

Өмүрзак

Улуунун жашын берсин,
Жакшынын башын берсин.
Күчтүүнун алын берсин,
Малдуунун малын берсин.

Төлөк Төрөкан

* * *

Алтындан бешик ыргап өт,
Алганың менен тең карып,
Ай тийгендей жыргап өт.
Күмүштөн бешик ыргап өт,
Күйөөң менен тең карып,
Күн тийгендей жыргап өт.

Букай Айдаркан

* * *

Ак бата бир калыбында тура бербейт, ал улам ой тереңдик жактан байып,
улам жаңы туула берет.

Кыргыз элим соо болсун,
Кылымга иши оң болсун.
Торолуп сабий балдарың,
Толкуган көлдөй ой болсун.
Ала-Тоодой козголбос,
Маңдайга багы орносун.
Азап чекпей кары, жаш,
Айлыңда дайым той болсун.
Жеңишинди көралбай,
Жезиттер түбү кор болсун.
Айкөл Манас сиздерди,
Арбагы менен колдосун

Ошентип, байыркы баталарды кулактан кулакка улап, жаңы баталарды
жарыгы көктөй жабалактаталы.

Жыйнаган Асанбай Матили